

Norsk Arkivforum

26



Norsk Arkivforum

26

# Regionreformen – Arkivsektoren i endring

Arkivarforeningen

Oslo 2020

ISSN 0800-3106 (hft)

Norsk Arkivforum er en skriftserie

utgitt av Arkivarforeningen

Redaksjonskomité: Vilhelm Lange, Lars Christian Jenssen, Per Kristian Ottersland

Torkel Thime

Trykk: Interface Media A/S

Forsiden: «Regionreformen» (Illustrasjon: Distriktssenteret –

Kompetansesenter for distriktsutvikling)

# INNHold

REDAKSJONSKOMITEENS FORORD .....	7
VÅRSEMINARET 2019.....	11
<i>Regionreformen – arkivsektoren i endring</i>	
REGIONREFORM OG NYTT ARKIVLANDSKAP – EIT HISTORISK TILBAKEBLIKK .....	13
<i>Egil Nysæter</i>	
NÅR TO FYLKE BLIR EITT – ETABLERING AV EI ARKIVTENESTE FOR VESTLAND FYLKE .....	31
<i>Arnt Ola Fidjestøl</i>	
Å SKAPE STORE OG STERKE ARKIVMILJØER I HELE LANDET .....	37
<i>Helena Eriksson</i>	
AV PAPIR BLIR DET LIV – BRUK AV ARKIVKILDER I UNDERVISNING .....	45
<i>Ine Fintland</i>	
MAGISTRATENE OG DERES MENN.....	83
<i>Leif Thingsrud</i>	
«KUNDSKABER I KRIGENS TIID» .....	121
<i>Etterretningsrapporter fra Den store nordiske krig</i> <i>Tine Berg Floater</i>	
FORFATTERE I NORSK ARKIVFORUM 26.....	142
FORFATTERVEILEDNING	
NORSK ARKIVFORUM.....	143



---

# REDAKSJONSKOMITEENS FORORD

Arkivarforeningens vårseminar 2019 hadde som sitt første tema «Forskerforbundet og Arkivarforeningen», og ble innledet med et foredrag av Forskerforbundets nye leder Guro Elisabeth Lind. Hun presenterte seg selv og ga et overblikk over Forskerforbundets politikk, strategi og planer for arkivsektoren. Viktige punkter var:

- Forskerforbundet ønsker en ny arkivlov etterfulgt av en ny stortingsmelding om arkiv, som omfatter hele arkivsektoren. Endringer på det regionale nivået bør ikke skje uten en grundig gjennomgang av hvordan en felles nasjonal arkivpolitikk vil bli ivaretatt i de nye regionene.
- Lovgivning om innsyn i arkivmateriale etter avlevering til depotinstitusjoner kan ha uklarheter som må utredes. Det kan oppstå konflikter dersom særlov krever evigvarende taushetsplikt, uten at allmenhetens behov for innsyn i historiske arkiver er vurdert. Det er viktig å samkjøre arkivloven og forvaltningsloven.
- Forbundet ser uklarheter knyttet til hvordan vi kan sikre kulturarven i en digitalisert verden. Forvaltningsloven og offentlighetsloven kan ikke være til hinder for forsvarlig arkivering og sikring av kulturarv. Det er viktig at arkivloven ikke er til hinder for god digitalisering, samtidig som arkivhensyn må ivaretas når offentlige tjenester digitaliseres.

- Etter Forskerforbundets oppfatning bør bevaring av privatarkiv styrkes i den nye arkivloven. Arbeidet med privatarkiv må skje på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå, og det må være arkivplikt for private rettssubjekter som utfører oppgaver på vegne av det offentlige. Slike arkiver vil inneholde viktig rettighetsdokumentasjon.

Etter Guro Linds innlegg snakket Arkivarforeningens leder Ingrid Nøstberg om *Arkivarforeningen – utfordringer og prioriteringer*. Deretter redegjorde lokallagsleder Espen Andersen for *Forskerforbundets lokallag i Arkivverket - utfordringer og prioriteringer*.

Seminarets hovedtema var «Regionreformen – Arkivsektoren i endring», og det meste av første dag var avsatt til dette. Reformen innebar at nesten alle eksisterende fylkeskommuner skulle slå seg sammen med en eller flere av sine naboer innen årets utgang. Denne svære prosessen ville ha konsekvenser på mange områder, også for administrasjon og drift av fylkeskommunenes arkivvirksomhet. Omleggingen var mange steder kommet sent i gang, og tiden var knapp. Flere av innleggene viste dette: i mange fylker var ulike løsninger ennå under diskusjon på det tidspunkt da seminaret gikk av stabelen. Sikre konklusjoner om endelig utfall kunne derfor være vanskelig å trekke, og slik er det ennå når dette skrives. Norsk arkivforum nr. 26 bringer tre innlegg fra denne delen av programmet. Dessverre hadde to av innleiderne, Tonje Kristensen og Mads Langnes, måttet melde forfall til seminaret.

Egil Nysæter holdt et innledende foredrag om «Regionreform og nytt arkivlandskap – eit historisk tilbakeblikk». Med utgangspunkt i middelalderen beskriver han spirene til regional arkivdanning og utviklingen av regionale arkivdepoter frem mot vår tid. Artikkelen gir god



oversikt over hvordan ulike syn på regional og sentral arkivforvaltning har kommet til uttrykk gjennom de siste to-tre mannsaldre.

Arnt Ola Fidjestøls innlegg, «Vestland – ett fylke og to fylkesarkiv», gikk til det som er kjernen av problemet i mange av dagens nye fylker; de praktiske hensyn som må tas, når to administrasjoner skal smeltes sammen. Siden fylkestinget i Vestland først til sommeren skal behandle organisering og fremtidig samarbeid om arkivarbeidet i regionen, har han her skrevet en nedkortet artikkel over temaet, med tittel «Når to fylke blir eitt – etablering av ei arkivteneste for Vestland fylke».

Helena Eriksson gjorde rede for prosjektet «Arkivverkets tilpasning til regionreformen». Hennes artikkel, «Å skape store og sterke arkivmiljøer i hele landet», er en oppsummering av problemstillinger som prosjektet reiste. Prosjektrapporten, som ble avgitt i april 2019, peker på tre ulike modeller for utvikling av sterke arkivmiljøer over hele landet.

Vårseminarets dag 2 var viet forskning i arkivsektoren. Torkel Thimes foredrag handlet om «De eldste regionale arkivdepotene». I og med at han har skrevet om dette i *Historisk Tidsskrift*, har vi ikke tatt med hans bidrag her. De tre øvrige innleggene blir derimot trykket her:

Ine Fintland: «Av papir blir det liv – bruk av arkivkilder i undervisning» beskriver et samarbeid mellom Arkivverket og Universitetet i Stavanger. Studenter ved lærerutdanningen og mastergradsstudiet i samfunnsikkerhet fikk i oppgave å analysere og fortolke et gitt arkivmateriale, med grunnlag i de forutsetninger de hadde gjennom deres respektive studieprogrammer.

Leif Thingsrud: «Magistratsemetene, en studie i embetsrekruttering» redegjør for myndighetsorganet *magistraten*, opprettet ved innføring av eneveldet i 1660 og virksomt til 1922. Thingsrud ser på hvem som ble utnevnt til disse embetene, hvilke kvalifikasjonskrav som ble stilt, og hvem som ble foretrukket dersom ansøkerne formelt var jevnbyrdige.

Tine Berg Floater: «Kundskaber i Krigens Tiid. Etterretningsrapporter fra Den store nordiske krig» er historien om den svenske hærens innfall i Norge under Den store nordiske krig i 1718, og det katastrofale tilbaketog over Tydalsfjellene. Det er også beretningen om sivilbefolkningens lidelser som følge av krigshandlingene.

Disse tre artiklene er fagfelleurdert.

*Vilhelm Lange, Lars Christian Jensen, Per Kristian Ottersland,  
Torkel Thime*

# VÅRSEMINARET 2019

Regionreformen –  
arkivsektoren i endring



*Egil Nysæter*

# REGIONREFORM OG NYTT ARKIVLANDSKAP – EIT HISTORISK TILBAKEBLIKK

## Innleiing

Takk for invitasjonen, og for fint tema. Det skulle for så vidt berre mangla at ikkje arkivarane vil vita meir om den arkivpolitiske fortida. Og som det er sagt: Den framsynte ser seg ofte bakover. For meg er det dessutan kjekt å få møta særleg gamle, men også nye arkivarar, arvingane.

Mitt innlegg konsentrerer seg om tilbakeblikket, frå dei eldste tider og nesten heilt fram til i dag. Og disposisjonen er slik: Først kort om regionale arkivskaparar, litt administrasjonshistorie og ørlite om arkivmateriale; dernest ein del om regionale arkivdepot før statsarkiva. Så ei skisse av framveksten av statsarkiva i forlenging av tidlegare uorganiserte arkivdepot og noko om framlegget om fylkesarkiv på 1930-talet, og oppretting av nye statsarkiv. Då er eg komen fram til tidleg 1980-tal og Bjørkvikutvalet og Næssutvalet saman med skifte av riksarkivar, med etablering av interkommunale arkiv og fylkesarkiv.

Til slutt meir detaljert om Nysæterutvalet frå 2005 og litt om etterdønningane, med litt oppsummering, og til og med kanskje litt om den såkalte regionreforma.

## Regionale arkivskaparar

Ein region kan vera så mangt. Globalt blir til og med Europa rekna som ein region. Men i denne samanhengen er ein region eit område under det nasjonale nivå, dvs. ein landsdel eller eit fylke.

Heilt sidan tidleg mellomalder har det offentlege Noreg vore inndelt i regionar. Dei første var rettskrinsane, dei fire hovudlandskapa: Gulatinget for Vestlandet, Frostatinget for Trøndelag, Eidsivatinget og Borgartinget for Austlandet. Som i tillegg var underoppdelt i fylke. Det var desse namna, med til dels same inndeling, ein greip tilbake til i 1918 då fylke erstatta amt. Den eldste fylkesinndelinga var i det heile grunnleggjande for seinare administrativ inndeling. Dette var historiske regionar med lange tradisjonar.<sup>1</sup>

Litt seinare, på 1100- og 1200-talet, vart landet inndelt i kongelege administrasjonsområde i form av sysler med ein systemmann i spissen. I alt var det rundt 50 sysler. Stikkord for arbeidsområda er rettspleie, skatteinnkrevjing og militærforvaltning.<sup>2</sup>

Systemmennene vart i seinmellomalderen avløyst av futar for mindre område og lensmenn (lensherrar) for større. Etter reformasjonen var landet inndelt i fire hovud- eller slottslen: Båhus (Båhuslen, seinare svensk land), Akershus, Bergenhus og Trondheim. Innanfor desse

---

<sup>1</sup> *Lagdømme*: <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Lagd%C3%B8mme>.

*Fylke*: <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Fylke>.

<sup>2</sup> *Syssele*: <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Syssele>

hovudlena fanst det rundt 30 smålen og godslene, jf. Smålenene, seinare Østfold.<sup>3</sup>

Det dominerande administrative inndelingssystem i form av hovudlen kom «til å leve vidare i amtsinndelingen, som ble gjennomført ved avviklingen av lensstyret etter 1660», då eineveldet vart innført, skriv Rolf Fladby.<sup>4</sup> Landet vart frå 1671 inndelt i fire stiftamt: Akershus, Kristiansand, Bergenhus og Trondheim, med 8 underliggjande amt.<sup>5</sup> I teorien skulle både dei tidlegare lensherrane og stiftamtmennene ha hand om alle statsoppgåvene innan sitt distrikt. Men det var viktige unntak: kyrkja med biskopane og rettsstellet med lagmennene og underordna embetsmenn. Og etter kvart også fleire andre saksområde slik som toll og bergverk, og det militære.<sup>6</sup> Det var på mange måtar eit embetsmannsveldet i namnet til kongen. Dette veldet heldt fram også etter 1814, men då i namnet til Stortinget.

Då kommunane vart oppretta frå 1838, vart det også skipa amtskommunar med amtsting (frå 1918: fylkeskommune og fylkesting) der dei viktigaste embetsmennene og alle ordførarane var medlemmer. Men det var ikkje noko sjølvstendig folkevald nivå. Det var den statlege amtmanden som styrte tinget heilt fram til 1964 (først då kom også byane med i fylkeskommunen), og som var saksførebuar. Først i 1976 vart fylkeskommunen eit eige folkevald nivå med direkte val. Men staten sløyfa ikkje embetsmannsveldet heilt; fylkesmannen heldt fram.<sup>7</sup>

<sup>3</sup> *Len*: <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Len>

<sup>4</sup> Rolf Fladby: *Samfunn i vekst under fremmed styre 1536-1660*. Handbok i Norges historie 5 (1986): 168.

<sup>5</sup> *Amt*: <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Amt>

<sup>6</sup> Ståle Dyrvik: *Norsk historie 1536-1814. Vegar til sjølvstende* (2011): 68-72.

<sup>7</sup> Egil Nysæter: Eit skråblikk på fylkeskommunen – til kunnskap og kveik. I: Egil Nysæter: *Til kunnskap og kveik* (2016): 54-58.

Fylkeskommunane, det regionale nivå i Noreg, er altså eit sjølvstendig folkevald organ, men innanfor heller strenge statlege rammer. Odd-Bjørn Fure skriv at Noreg til liks med t.d. Danmark og Sverige, er ein einheitsstat med «regionale enheter med svak politisk kompetanse mellom det nasjonale og det lokale nivå». <sup>8</sup> Eksistensen er ikkje heimla i grunnlova, men i allmenn lov. Dei tre andre statstypane i europeisk samanheng er den desentraliserte einheitsstat (Frankrike, Nederland); den regionaliserte stat med vidtgående autonomi (Spania, Italia); og den føderale stat (Tyskland). Med andre ord: Noreg framstår som ein relativt sterkt sentralisert stat.

Så langt om rammene for det regionale Noreg. Det finst forresten ikkje noko samla oversikt over norsk forvaltningshistorie frå dei eldste tider til i dag. Noko å tenkja på?

### *Arkivmateriale*

Regionale embete og institusjonar har danna arkiv heilt sidan mellomalderen. Men fint lite er bevart frå før reformasjonen 1537. Men arkivrestar finst, trykt i *Diplomatarium Norvegicum*. Det burde vore ei spennande oppgåve å få registrert proveniensane til dette materialet, slik Odd Sandaaker, i si tid ansvarleg for diplomsamlinga i Riksarkivet, meinte var ønskjeleg, men arbeidskrevjande, og «knapt noko aktuelt prosjekt». <sup>9</sup>

I boka «*Til Underretning for Posteriteten*». *Arkiv og arkivbeskrivelse i Norge fram til 1817* (2016) har Torkel Thime gjort grundig greie for både sentrale og regionale styringsorgan sine arkiv og arkivrestar fram til 1817.

---

<sup>8</sup> Odd-Bjørn Fure: Regionen og regionalisme i Europa. Mot en ny politisk arkitektur. I: Øyvind Bjørnson, Egil Nysæter, Arve Kjell Uthaug (red.): *Til debatt. Innlegg ved Norske historiedagar 1996*. (Historisk institutt Universitetet i Bergen Skrifter 3) (1998): 228.

<sup>9</sup> Odd Sandaaker: Mellomalderen i norske arkiv. I: *Norsk arkivseminar 1978*. Norsk arkivforum nr. 2 (1980): 17.



## Regionale arkivdepot før statsarkiva

Thime har også nettopp publisert ein artikkel i *Historisk Tidsskrift* om «De første regionale arkivdepotene. Lens-, stifts- og amtsarkiv 1587-1914». Han påviser at grunnlaget for dagens statsarkiv blei lagt i 1587 då lagmennene fekk avleveringsplikt til lensarkiva. Ei ordning som seinare blei «utvidet og videreført i regi av amtsarkivene.»<sup>10</sup> Påbodet frå 1587 inneber også ei første bevaringsvurdering for arkiv her i landet. Det var tingbøkene det då var viktig å ta vare på. Samtidig blei det understreka at det var viktig at «man udi efterfølgende Tid kunde have Efterretning».<sup>11</sup> Det vil seia partsinnsyn ved avskrifter.

Thime sin gjennomgang av designasjonar (arkivlister) for lens- og amtsarkiva viser, skriv han, «hvordan amtsarkivene etter hvert kom til å inneholde, i tillegg til sitt eget omfattende materiale, en betydelig mengde arkiver fra forskjellige virksomheter, først og fremst fra rettsembetene. Amtsarkivene ble regionale arkivdepoter.»<sup>12</sup> Det vart altså lagt opp til ei regional sentralisering av viktig arkivmateriale.

Alternativet var ei fullstendig sentralisering av statleg arkivmateriale til Riksarkivet slik resolusjonen av 10. juni 1837 var uttrykk for. Men manglande ressursar og plassmangel, saman med lokal motstand, førte til få avleveringar. Det resulterte i etablering av det første statsarkivet i Trondheim i 1850, i Bergen i 1885 og i Oslo i 1914. Både den lokale statsforvaltninga og ikkje minst den lokalhistoriske rørsla, var aktive for ytterlegare desentralisering. Det førte til nye statsarkiv i Hamar frå 1917 og Kristiansand frå 1934. Ein av pådrivarane for det siste arkivet var Vilhelm Krag. I brev til redaktøren av *Fædrelands-*

<sup>10</sup> Torkel Thime: De første regionale arkivdepotene. Lens-, stifts- og amtsarkiv 1587-1914. I: *Historisk tidsskrift* 1/2019: 49.

<sup>11</sup> Torkel Thime: «Til Underretning for Posteriteten». *Arkiv og arkivbeskrivelse i Norge fram til 1817* (2016): 213.

<sup>12</sup> Thime 2019: 56.

vennen i 1913 skreiv han at redaktøren må «våke *dagstøtt* over at byen skal få sitt stiftsarkiv, ... ellers kommer Stavanger og hevder sin rett på det.»<sup>13</sup>

Det tok si tid, må ein seia. Likevel er det verdt å merka seg at statsarkivet i Trondheim var den første regionale, statlege arkivinstitusjon i Norden. Danmark kom etter i 1889, Sverige i 1899 og Finland først i 1927.

Thime fortel oss at då landet formelt var dekkja av statsarkiv i 1914, var framleis dei eldre amsarkiva aktuelle som arkivdepot. Stortinget vurderte i 1916 om amsarkiva kunne fortsetja som ein slags mellomarkiv før endeleg avlevering til statsarkiva, men dette vart sett på som for dyrt.

## Framlegg om ein ny type regionale arkivdepot på 1930-talet

Med opprettinga av kommunane frå 1838 oppstod det etter kvart også behov for ordning og skikkeleg oppbevaring av dei kommunale arkiva. Ein og annan kommune tok sjølv initiativ, slik som Fjelberg i Sunnhordland. I 1879 gjekk dei til innkjøp av ei tønne(!) «til deri at lægge de gamle sager», og ordføraren fekk i oppdrag «at akordere med en paalidelig Mand» om å ordna arkivet «paa Herredets Bekostning».<sup>14</sup>

Lokalhistorikarane var i 1915 pådrivarar for «bedre oppbevaring og ordning av de lokale arkiver». Det vart starten på ein femtiårs periode

---

<sup>13</sup> Gunvald Opstad: *Fandango! En biografi om Vilhelm Krag* (2002): 182.

<sup>14</sup> Egil Nysæter: Interkommunale arkiv – Bakgrunn, framvekst og status. I: *Arkivråd* nr. 2, 1995: 10.

med forsøk på å få til ordna forhold for dei kommunale arkiva. Etter kommunelovene frå 1921 kunne departementet (frå 1948 delegert til Riksarkivaren) utferda forskrifter om sikring, ordning og tilsyn med kommunearkiva. Og dei to riksarkivarane Kristian Koren og Asgaut Steinnes var opptekne av betre forhold for dei kommunale arkiva.<sup>15</sup>

På 1930-talet føreslo Steinnes eit forpliktande samarbeid mellom staten og kommunane ved ei omskiping av dei 5 statsarkiva som då fanst, til 10 fylkesarkiv med sentralisert oppbevaring av både statlege og kommunale arkiv. Det skulle skje i eit spleiselag mellom staten og kommunane. Det ville krevja utbygging av nye offentlege regionale arkivdepot i Drammen, Stavanger, Molde, Bodø og Tromsø.<sup>16</sup>

Men fleirtalet av kommunane var anten imot eller likegyldige til framlegget. Og ingen av fylkestinga var for. Kommunane ville heller ha sjølvstendige kommunearkiv. Riksarkivarens neste framstøyt – forslag om arkivlov med plikt for kommunane til å oppretta forsvarlege arkiv – vart avvist av departementet på grunn av dei dårlege tidene. Riksarkivaren satsa då på eit aktivt tilsyn basert på rettleiing og rapportar frå kommunane om arbeidet med å sikra arkiva. Heftet *Kommunal arkivskipnad/Kommunal arkivordning* vart sendt ut i 1949 utan at det resulterte i særleg mykje ordning av eldre arkiv.

Steinnes kom ingen veg med ei storstilt omorganisering av arkivsektoren, men han fekk skipa to såkalla statsarkivkontor. Eitt i 1949 i Stavanger underlagt Bergen, og eitt i 1952 i Tromsø, underlagt Trondheim. Stavangerkontoret vart omgjort til statsarkiv i 1970.

<sup>15</sup> Som note 14.

<sup>16</sup> *Um ein skipnad med dei kommunale arkivi* (1935). Åsmund Svendsen: *Arkivet. En beretning om det norske riksarkivet* (2017): 220.

## Bjørkvikutvalet – nye statsarkiv

Bjørkvikutvalet, leia av museumsdirektør Halvard Bjørkvik, vart oppnemnt av departementet i august 1982 til å vurdera oppgåvene og ansvarsområdet til Arkivverket, slik det var peika på i Kulturmeldinga frå 1981-1982.<sup>17</sup> Det var ønskeleg at utvalet var ferdig før tilsetjing av ny riksarkivar etter Dagfinn Mannsåker. Men John Herstad vart konstituert som riksarkivar alt 4. juni 1982. Det var faktisk same dagen som Ole Kolsrud og eg innleidde til debatt om «Norsk arkivarbeid: ansvarsområde, arbeidsoppgåver, ressursar» på Norsk arkivseminar.<sup>18</sup> Eg var medlem av Bjørkvikutvalet som representant for dei tilsette i Arkivverket. I denne samanhengen skal berre nemnast at utvalet i si utgreiing frå 1984, gjekk inn for at det burde opprettast tre nye statsarkiv. Tromsø vart oppretta alt i 1987 og Kongsberg i 1994. Derimot kom det aldri noko statsarkiv for Nordland i Bodø.

## Interkommunale arkiv

Det var den ferske statsarkivaren i Stavanger, Hans Eyvind Næss, som for alvor tok tak i kommunearkivproblema. Han fekk i gang landets første interkommunale arkiv i Rogaland frå 1976. Resten av Arkivverket var dei første åra berre høfleg interessert i eksperimentet i Rogaland. Oppfatninga var, heitte det i ein artikkel om kommunearkiva i «Heimen» i 1977 av dåverande statsarkivar i Oslo, at Arkivverket ikkje burde «ha nærmere forbindelse med kommunenes arkiver» bortsett frå tilsyn. Unntaksvis kunne det «forekomme et visst samarbeide» slik som f. eks. «statsarkivaren i Stavanger (som) admi-

---

<sup>17</sup> Bjørkvikutvalet: *Styringsstruktur og ansvarstilhøve i Arkivverket. Frå eit utval oppnemnt av Kultur og vitskapsdepartementet 20.8.1982*. Innstillinga oversendt til departementet i mars 1984. *St. meld. nr. 23 (1981-82). Kulturpolitikk for 1980-åra*. (1981)

<sup>18</sup> *Norsk arkivseminar 1982. Rapport*. Norsk arkivforum nr. 4 (1983).

nistrerer det interkommunale arkivvesen i Rogaland fylke».<sup>19</sup> Meir opplysningar om dette «vesen» var det ikkje i artikkelen.

Den nye riksarkivaren, John Herstad, oppnemnde i 1983 eit utval til å sjå særskilt på problema i den kommunale arkivsektoren. Næssutvalet (formann vart nettopp statsarkivar Hans Eyvind Næss) konkluderte med følgjande kraftsats: «Situasjonen for de kommunale og fylkeskommunale arkiver i Norge er på de fleste punkter lite tilfredstillende og i mange tilfeller direkte skandaløs».<sup>20</sup> Det måtte satsast på eit nært samarbeid mellom kommunane og Arkivverket for å betra tilhøva for både eldre og nyare kommunale arkivsaker.

Også Bjørkvikutvalet meinte at det var på høg tid at ein brydde seg meir om kommunearkiva. Utvalet gjekk inn for at det burde tilsetjast ein statleg fylkesarkivar (etter modell frå Aust-Agder-Arkivet) i kvart fylke med ansvar for både fylkeskommunens arkiv, interkommunale arkivordningar og privatarkiv. Tanken var å få til ei 3-årig prøveordning i to fylke. Men departementet viste til den dårlege kommuneøkonomien og meinte ein burde «begrense pålegg som medfører økonomiske konsekvenser». Eit alternativ ville vera sysselsetjingsmidlar(!), vart det sagt.

Som medlem av Bjørkvikutvalet, og i etterpåklokskap, vil eg seia at ein nok såg med ei viss mistru på ikkje-statlege arrangement. Aust-Agder-Arkivet vart sett på som modell, sidan fylkesarkivaren der var tilsett i Arkivverket, og dermed stoverein. Eg tolkar det som eit utslag av embetsmannsstaten. Men den vart me nok ikkje kvitt. Den vart erstatta av direktøranes inntogsmarsj på dei fleste statleg område,

<sup>19</sup> Lajos Juhasz: Kommunearkivene i Norge. I: *Heimen* 1977: 268.

<sup>20</sup> Næssutvalet: *Innstilling fra utvalget til å komme med forslag til en policy for kommune- og fylkeskommunale arkiv i Norge*. Avgitt 24.01.1984.

også i Arkivverket. Eg les elles i eit gløymt skrift, utgitt av Arkivarforeningen, at eg i ein debatt i 1984 hevda at Arkivverket hadde ein føydal styringsstruktur, men at Bjørkvikutvalet sitt forslag om etatsorgan, som det ikkje vart noko av, «ville få det over på denne siden av 1814.»<sup>21</sup>

Den nye riksarkivaren var utålmodig for å få orden på kommunearkiva, og tilbød difor statsarkivarane ei viss hjelp «med planlegging og praktisk gjennomføring av et opplegg der målet er å etablere interkommunale arkivordningar på fylkeskretsbasis.»<sup>22</sup> Det vart øyremerkt i alt 6 månadsverk hjelp til statsarkiva i Bergen og Trondheim for å gå i gang med planarbeidet i 1985.

I Bergen var det underteikna som fekk jobben med å få arkiva i Hordaland og i Sogn og Fjordane opp å stå. Og så skjedde i 1987. I Sogn og Fjordane saman med viktige medspelarar som Hermund Kleppa, då i Stavanger, og Gunnar Urtegaard, ny fylkesarkivar i Sogn og Fjordane. På møte for ordførarar og rådmenn i Hordaland viste Hermund fram store foto av sølvkre (ein slektning av skjeggkre) og andre kryp som kunne eta seg gjennom arkiva. Det vart det løyvingar av.

Og endå litt mimring. Bergen byarkiv frå 1979, med Arne Skivenes som leiar, var då i ferd med avla fram dugande arkivarar. Og eg klarte å lokka den då ukjende Gudmund Valderhaug frå byarkivet til IKA Hordaland. Upopulært!

Også i Trøndelag vart det då, etter ein trongare fødsel, etablert interkommunale arkiv.

---

<sup>21</sup> *Norsk arkivseminar 1984. Rapport.* Norsk arkivforum nr. 6 (1985): 30.

<sup>22</sup> Egil Nysæter: Skiping av kommunale arkivordningar i Hordaland og Sogn og Fjordane. I: *Arkivposten* 1/1987: 17–28.

## Fylkeskommunane sin rolle

Kva rolle spela fylkeskommunane i denne samanhengen? Det var først i 1976 at fylkeskommunane vart sjølvstendige, også i arkivalsk forstand. Materiale før den tid var det statsarkiva som skulle ta seg av.

Men fylkeskommunane og dels kommunane kom på banen meir indirekte. Aukande engasjement for historie, og dermed arkiv, vart tufta på den nye statlege kulturpolitikken med løyvingar til kulturkontor med kultursjefar i bygd og by frå midt på 1970-talet.<sup>23</sup> Trytvalet, også frå 1984, nedsett av Norsk kulturråd, oppmoda kommunane til å skipa lokalhistoriske samlingar (lokalhistoriske arkiv).<sup>24</sup> Samla sett vart ikkje dette den suksessen ein kanskje kunne ha venta. Ei anna viktig satsing frå staten si side frå 1969 var etablering av distriktshøgskulane – DH-ar –, dei fleste med historie i fagkrinsen.

Fleire viktige initiativ sprang ut frå både Trytvalet si innstilling og frå verksemda ved DH-ane. På det regionale nivået vart det satsa innan privatarkivområdet slik som med Opplandsarkivet, etablert i 1981 i eit samarbeid mellom musea, historielaga, Oppland DH, det regionale høgskolestyret og fylkeskommunen. På eit nasjonalt nivå tok dette arkivet initiativ til Landslaget for lokal- og privatarkiv (LLP, no: Arkivforbundet). Også Nordland DH var aktive.

Men særleg er det grunn til å nemna Sogn og Fjordane, der fylkeskommunen ved den driftige fylkeskultursjefen Lidvin Osland i 1983 starta Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane som med Gunnar Urtegaard ved roret, skapte ein svært livskraftig institusjon med vekt på tradi-

<sup>23</sup> Egil Nysæter: Frå institusjon til paraplyorganisasjon. Landslaget for lokalhistorie 1970–1995. *I arbeid for lokalhistorie og kulturvern. Landslaget for lokalhistorie 75 år 1920–1995*. Red. Egil Nysæter, Dagfinn Slettan, Harald Winge. s. 50-51

<sup>24</sup> *Om lokalhistoriske samlingar. Tilråding frå eit utval nedsett av Norsk kulturråd*. (1984). – Formann i utvalet var Hans Try, statsarkivar i Kristiansand 1987-1990.

sjonelle arkiv, men også andre kjeldetypar, slik som folkemusikk, foto og stadnamn. Norsk kulturråd støtta tiltaket som oppfølging av Trytutvalet si innstilling. Privatarkiv stod til å byrja med sentralt, medan starten for arbeidet med offentlege arkiv var den interkommunale Kommunearkivordninga frå 1987. Men det var faktisk først i 1992 at fylkeskommunen vart medlem i ordninga.<sup>25</sup>

Oppsummert: Utbygginga av ein regional ikkje-statleg arkivsektor frå 1980-talet hadde bakgrunn i statleg desentralisering av kulturtiltak og høgare utdanning i form av etablering av kulturkontor og distriktshøgskular i tiåret før. Dei ulike arkivutvala tidleg på 1980-talet saman med ny riksarkivar, førte samtidig til ei styrking av både sentralt og regionalt nivå i Arkivverket.

## Nysæterutvalet

I august 2003 la regjeringa fram ei ny kulturmelding, *St.meld.nr. 48 (2002–2003) Kulturpolitikk fram mot 2014*, som så Stortinget slutta seg til 1. april 2004. Merk datoen!

Meldinga lanserte omgrepet «heilskapleg dokumentasjon av samfunnsutviklinga», for så vidt det same som omgrepet «samfunnets arkiver», som arkivlovgruppa brukte i 1987.<sup>26</sup> I meldinga heitte det: «På noko lengre sikt – fram mot 2014 – bør ein kunna sjå føre seg eit arkivlandskap som er bygd opp rundt eit nettverk av sterke regionale arkivinstitusjonar med ansvar for bevaring og formidling av arkiv frå

---

<sup>25</sup> Lidvin M. Osland: Kulturpolitikk og lokalhistorie. I: *Heimen* 1/1989: 3-12. Ole Stian Hovland: Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane er 3 år. I: *Kjelda* 3/2013: 30-36. Også: <https://www.fylkesarkivet.no/historikk.384386.no.html>

<sup>26</sup> *Samtidens arkiver – fremtidens kildegrunnlag. Arkivverkets presserende oppgaver*. Rapport fra en arbeidsgruppe nedsatt av Kultur- og vitenskapsdepartementet 27. februar 1986. Avgitt til departementet september 1987. NOU 1987: 35. s. 7.



både kommunal og privat sektor. Det vil òg vera interessant å vurdera i kva grad eit slikt nettverk kan sjåast i samanheng med dei regionale statsarkiva, som i dag er ein organisatorisk del av det statlege Arkivverket.»<sup>27</sup>

I tråd med dette oppnemnte riksarkivaren straks, før jul 2003, eit utval, Nysæterutvalet, for «å gi Riksarkivaren begrunnete forslag til vidare utvikling av arkivinstitusjoner i kommunal sektor. Riksarkivarens mål er, i tråd med det som er sagt i St.meld.nr. 48, (2002–2003) Kulturpolitikk fram mot 2014, å kunne utvikle IKA-ordningen til å inngå i et landsdekkende nettverk av sterke regionale arkivinstitusjoner.» Utvalet si innstilling: *Eit nytt regionalt arkivlandskap. Innstilling frå eit utval for utgreiing om rammevilkår og oppgåver for kommunale arkivdepot og IKA-ordninga* (Nysæterutvalet) vart levert i juni 2005.<sup>28</sup>

Utvalet skisserte tre ulike modellar som bygde på kvarandre: IKA-modellen (IKA = Interkommunalt arkiv), Arkivsenter-modellen og Regionalarkiv-modellen. Dei to første bygde «på dagens organisasjonsstruktur med sjølvstendige arkivinstitusjonar for kvart forvaltningsnivå: stat, fylkeskommune, kommune.»

*IKA modellen* innebar «ei vidare utbygging og styrking av interkommunale arkiv eller arkivordningar for eitt eller fleire fylke og med eigne arkivinstitusjonar for dei største byane.» Slik det har skjedd i rykk og napp sidan 2005.

*Arkivsenter-modellen* bygde på IKA-modellen, men ville innebera «avtalefesta samlokalisering av sjølvstendige offentlege arkivinstitusjonar og eventuelt andre bevaringsinstitusjonar i ABM-sektoren.»

<sup>27</sup> St.meld.nr. 48 (2002–2003) Kulturpolitikk fram mot 2014 (2003): 170.

<sup>28</sup> Nettversjon: <https://docplayer.me/6848459-Eit-nytt-regionalt-arkivlandskap.html>

Dette har også skjedd i fleire stader, Kongsberg, Kristiansand, Stavanger og Trondheim for å nemna nokre.

«*Regionalarkiv-modellen* vil derimot bety at éin institusjon har ansvaret for arkivmateriale frå alle offentlege forvaltningsnivå og frå privat sektor. Med andre ord vil eit regionalarkiv framstå som eit 'totalarkiv' eller 'samfunnsarkiv'. Døme på slike arkiv finst både i Nederland, Canada og Kina.», heitte det i innstillinga. Det vart vist til at ABM-utvikling var i ferd med å få utarbeida ei oversikt over arkivsituasjonen i Nederland og Sverige, forfatta av Bjørn Bering og Ranveig Låg Gausdal.<sup>29</sup>

I sum var utvalet si tilråding slik: «Utvalet går inn for at det på sikt vert etablert nye regionale arkivinstitusjonar, av utvalet kalla *regionalarkiv*, som innan eit geografisk område har det samla ansvaret for bevaring og formidling av arkivmateriale frå både statlege, fylkeskommunale, kommunale og private arkiv. Dei nye arkivinstitusjonane bør vera utstyrt og bemanna slik at dei både er i stand til å yta tenester til arkivskaparane når det gjeld arkivdanning, og til å fungera som kulturinstitusjonar eller historiesenter for sine område ved aktiv formidling av arkivmaterialet.»

Utvalet meinte «at på sikt er det regionalarkiv-modellen som representerer den beste organisatoriske løysinga for eit framtidretta regionalt arkivarbeid.» Men det vart streka under at det var «ei rekkje spørsmål som må avklarast før det eventuelt blir gjeve klarsignal til ei såvidt omfattande reform som regionalarkiv-modellen inneber. Det ligg utanfor utvalet sitt mandat å ta opp til drøfting konkrete problemområde i samband med ei slik omorganisering av det norske arkivlandskap.

---

<sup>29</sup> Bjørn Bering og Ranveig Låg Gausdal: *Nye muligheter i nye landskap. Arkivorganisering i Nederland og Sverige*. ABM-skrift 21 (2005).

Grunnlaget for utvalet sitt arbeid har vore den kommunale arkivsektoren med særleg vekt på dei interkommunale arkiva. I det vidare arbeidet må det også gjerast opp status for tilhøva ved statsarkiva saman med ein gjennomgang av dei viktigaste utfordringane for regionalt statleg arkivarbeid. Det vil også vera aktuelt å dra inn dei røynslene som er hausta i arbeidet med den store museumsreforma. Konkret må ein ny arkivstruktur finna si form som resultat av overordna nasjonale vurderingar samanhalde med lokale og regionale behov.»

Vidare meinte utvalet at:

«Dei nye regionale arkivinstitusjonane må knytast saman i eit landsomfattande nettverk, eit nasjonalarkiv leia av ein nasjonalarkivar, slik at behovet for nasjonal planlegging, prioritering, koordinering og styring vert teke omsyn til. Samtidig må regionalarkiva ha eit rimeleg stort handlingsrom for nytenkjing og eksperiment. ABM-utvikling vil vera ein viktig reiskap for strategisk utviklingsarbeid.

Regionalarkiva må ha politisk tilknytning til både statleg, regionalt og kommunalt forvaltningsnivå, og god kontakt med privat samfunnssektor. Innanfor nasjonale rammer må det vera mogleg å føra ein regional og lokal arkivpolitikk. Det gjeld å ikkje mista den lokale entusiasmen og kommunane si eigarkjensla som har vore avgjerande for IKA-ane sin suksess, og har mykje å seia for den lokale finansieringsviljen. Det blir ei stor utfordring å sameina dei ulike omsyn som må takast for å få dei nye regionalarkiva innpassa i dei ulike politiske strukturane, og å finna ei styringsform for arkiva som kan fungera i spennet mellom nasjonal styring og lokal innverknad.»

Utvalet hadde denne merknaden til regionreform som då var på trappene:

«Det er i dag uklart korleis det regionale nivået vil bli sjåande ut i framtida. Dersom det blir etablert store administrative regionar under folkevald styring, vil kvar region normalt ha fleire slike regionalarkiv innan sine grenser. Det må då opprettast forpliktande nettverkssamarbeid mellom desse arkiva og innan kvart arkiv sitt distrikt.»

## Arkivmeldinga 2012

Riksarkivaren var raskt ute med å skyta ned regionalarkiv-modellen, i brev til departementet 29.6.2006. Heller ikkje departementet hadde sans for ei så radikal omforming av det regionale arkivlandskapet. Det kom eksplisitt fram i Stortingsmeldinga om arkiv frå 2012.<sup>30</sup> Etter mi meining var argumentasjonen mot å vurdere denne modellen vidare, mildt sagt underleg.

Det vart sett bort frå at utvalet meinte at det var «ei rekkje spørsmål som må avklarast før det eventuelt blir gjeve klarsignal til ei såvidt omfattande reform som regionalarkiv-modellen inneber.»

I meldinga vart det teke for gitt at slike regionale arkivinstitusjonar ville vera «utanfor statleg styring» og «utanfor forvaltninga». Dessutan at ei «generell statleg overtaking av dei kommunale og fylkeskommunale arkiva ville vere eit tiltak som rokkar ved grunnleggjande prinsipp i det kommunale sjølvstyret.» Og på toppen av det heile at «kontekstinformasjonen» ikkje ville vera «tilstrekkeleg og pålitelig».(!)

---

<sup>30</sup> *Meld. St. 7 (2012-2013). Melding til Stortinget. Arkiv (2012).* – 5.5.2 Kartlegging av alternative organisatoriske løysingar – Nysæterutvalet, s. 92-95.

Endeleg vart det sagt at: «Dersom utsiktene til samfunnsgevinstar hadde vore store og tydelege, kunne ein kanskje vurdert ein modell som kombinerer statlege og kommunale funksjonar etter mønster av NAV. Men utsiktene til gevinst på arkivområdet er ikkje store nok til å forsvare ein slik prosess.» Min kommentar i dag: vurdering og utgreiing er vel ikkje prosess!

På bakgrunn av riksarkivaren si haldning var ikkje arkivmeldinga sin konklusjon uventa. Det vart ikkje lytta til LLPs eintydige oppfordring om å følgja opp utvalsinnstillinga. Bjørn Bering sa på LLPs jubileumsseminar i april 2012, at han i det minste hadde håpa på ressursar til å prøva ut ulike modellar for sterkare regionale institusjonar, med utgangspunkt i dåverande institusjonar.<sup>31</sup>

Eg har ikkje full oversikt over korleis Nysæterutvalet sine tilrådingar er drøfta eller har influert på planar om omorganisering i seinare tid. Eg trur eg ser eit ekko i den kartlegginga av oppgave- og ansvarsfordelinga på arkivfeltet som kom i fjor haust frå Oslo Economics. Det gjeld pkt. 7.6 Regionale arkivinstitusjonar og desentralisert arkivmyndighet. Det siste var ikkje i utvalet sine tankar.

Utgreiinga inneheld elles denne interessante observasjonen:

«En viktig erfaring fra kartleggingen er at en ikke skal ha overdreven tro på endringer i dagens organisering for å løse utfordringer på arkivfeltet. Utfordringene er ikke nødvendigvis et resultat av organiseringen, men skyldes også mangel på ressurser. Arkivsektoren fremstår etter vår vurdering som underfinansiert fra nasjonale myndigheter.»<sup>32</sup>

<sup>31</sup> Bjørn Bering: *Med LLP mot fremtidens arkivlandskap?*: <http://www.arkivforbundet.no/wp-content/uploads/2013/03/LLP.BjornBering.pdf>

<sup>32</sup> *Kartlegging av oppgave- og ansvarsfordelingen på arkivfeltet*. OE-Rapport 2018\_15 (2018): 86.

Eg har sjølv på eit par seminar i fjor sagt følgjande:

«Det er vanskeleg å samanlikna eple og pærer, men begge er frukt. Og eg spør difor: korleis kan det ha seg at Nasjonalbiblioteket har rundt 170 millionar meir å rutta med enn Arkivverket? Kanskje viktig å få undersøkt kvifor det har vorte slik. Ei sak for den nye forskingsseksjonen i Arkivverket? Og for Stortinget. Det trengst stadig grundige, oppdaterte og kritiske velfundererte arkivutgreingar. I tillegg til dei meir offisielle som den arkivlovutvalet skal stå for.»<sup>33</sup>

Ei anna sak eg har undra meg over lenge, ja heilt sidan eg på 1990-talet var styreleiar i Kulturvernets fellesorganisasjon (Kulturvernforbundet), er at ikkje staten kan løyva pengar til kommunale arkiv-institusjonar, når same stat løyver pengar til lokale og regionale museumsformål?

Eg har også kikka litt i den nye kulturmeldinga, men har funne lite. Ja så lite, at eg kjem i hug Nils Kjær sine ord i Det lykkelige valg frå 1913: «Den demokratiske Mellemsvei mellom næsten noget og absolut intet ...». Det same gjeld arkiv og regionreforma. Eller tar eg feil?

---

<sup>33</sup> Sjø Åsmund Svendsen: *Arkivet. En beretning om det norske riksarkivet* (2017): 141. – Om situasjonen i 1914(!): «Dessuten sakket Riksarkivet akterut for en institusjon som Universitetsbiblioteket».

---

*Arnt Ola Fidjestøl*

## NÅR TO FYLKE BLIR EITT – ETABLERING AV EI ARKIVTENESTE FOR VESTLAND FYLKE

I 2017 vedtok Stortinget ei regionsreform som mellom anna innebar at Sogn og Fjordane fylkeskommune skulle slå seg saman med Hordaland fylkeskommune. Seinare vart det bestemt at den nye regionen skulle få namnet Vestland. Sidan dei to fylka hadde kvart sitt fylkesarkiv, vart det allereie då klart at ein frå og med 2020 ville få eitt fylkesarkiv som skulle dekke heile den nye regionen. Noko av det første eg gjorde når dette var klart, var å sjå på likskapar og ulikskapar mellom dei to fylkesarkiva.

Den største likskapen mellom dei to fylkesarkiva var at dei begge låg til kulturavdelinga i fylkeskommunen, og det var etter mitt syn eit godt utgangspunkt. Det var også flotte visjonar knytt til arkiv i plan- og strategidokumenta i begge fylka. Det var imidlertid ikkje så mykje anna som var likt. For medan ein i Sogn og Fjordane dekkar dei fleste arkivfelt på ein god måte med stillingsressursar knytt både til privatarkiv, fotoarkiv, musikkarkiv, kommunale arkiv m.m., så var dei fleste stillingsressursane i Hordaland på ein eller anna måte knytt opp mot handteringa av dei fylkeskommunale arkiva. På mange måtar var ikkje dette så unaturleg, sidan ein i Hordaland har fleire andre sterke arkiv-institusjonar, museum og universitet som tek hand om ein del av det arkivmaterialet som i Sogn og Fjordane er plassert hjå Fylkesarkivet.

Uansett, med min bakgrunn som tidlegare dagleg leiar i IKA Møre og Romsdal IKS, må eg tilstå at eg har stor sans for å samle ansvaret for den immaterielle kulturarven til eit forvaltningsnivå med ei tydeleg geografisk ramme. Det er ikkje noko organisatorisk problem å innlemme kommunar utanfor fylkesgrensene i eit IKS. Gjer ein dette, vil ein risikere at det geografiske området institusjonen er sett til å administrere, etter kvart vert uklart for dei eksterne brukarane av arkivmaterialet. I Sogn og Fjordane har dette aldri vore uklart. Fylkesarkivet har sidan oppstarten i 1983 alltid hatt ansvaret for den delen av samfunnsdokumentasjonen i fylket som er representert gjennom arkiva. Det har også heile tida vore eit poeng å ta hand om alle typar arkiv. Både dei kommunale og dei private, dei skriftlege, dei visuelle og audiovisuelle, dei munnlege og etter kvart også dei digitalt skapte arkiva. Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane har heile tida hatt som mål å vere eit totalarkiv. Eit totalarkiv for fylket. Arkivaren Hermund Kleppa skal ha uttrykt det på følgjande vis den tida han arbeidde ved Fylkesarkivet: «Det finst to typar arkiv. Dei som er skapt i Sogn og Fjordane og dei som ikkje er det. Fylkesarkivet har ansvar for den første typen arkiv».

Dette har gjort at det sidan starten, aldri har vore tvil om kva slags arkiv som kom under Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane sitt ansvarsområde. Motivet for bruken er uinteressant. Er det arkiv og er det i frå Sogn og Fjordane, så skal vi ta vare på det og formidle det etter beste evne tilpassa brukarbehova.

## Organisatoriske forskjellar

Som nemnt innleiingsvis, har begge fylkesarkiva vore forankra til Kulturavdelinga. Det er likevel forskjellar i organiseringa. Medan Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane har vore ein del av ytre kultursektor, har Hordaland Fylkesarkiv vore ein del av sentraladministrasjonen.



Det å vere ein del av sentraladministrasjonen, har den føremønen at ein har høve til å komme tettare på politikarane. Når ein femner om ein stor region, er det viktig at politikarane får ei eigarskapskjensle til arkivpolitikken. Dette er først og fremst viktig for at arkiv skal framstå heilskapeleg innanfor kulturfeltet, men det er også viktig for at arkiva skal nyttast og tilgjengeleggjerast på brukarane sine premisser. Eit arkiv utan brukarar er ikkje mykje verdt.

I Sogn og Fjordane har Fylkesarkivet hatt ei vertsskapsrolle for kommunearkivordninga i fylket. Heilt sidan 1986 har fylkeskommunen og kommunane i Sogn og Fjordane vore medlemmer i denne ordninga. Kort fortalt er det ei ordning der kommunane samarbeider om arkivfaglege utfordringar. Frå og med 2006 førte dette til at 23 av fylket sine då 26 kommunar deponerte sine eldre kommunale arkiv i Fylkesarkivet sine magasin på Leikanger. Ser ein reint kulturhistorisk på det, kan ein seie at dei offentlege arkiva, i tillegg til å innehalde viktig rettingheitsdokumentasjon, også dokumenterer korleis folk har levd liva sine i fylket vårt. Altså: Viktig samfunnsdokumentasjon for tidlegare Sogn og Fjordane. I Hordaland fylkeskommune samarbeider også kommunane om arkivoppgåvene sine, men der er samarbeidet organisert som eit IKS. Dette samarbeidet vart etablert i 1987 og er soleis omtrent like gammalt som samarbeidet i Sogn og Fjordane. Hordaland fylkesarkiv har ikkje vore medlem i det samarbeidet.

## Proessen mot eit nytt fylkesarkiv

Det innleiande organisasjonsarbeidet i nye Vestland fylkeskommune vart fordelt på 16 delprosjektområde, der arkivfunksjonen både var tema i DPO 3 – Kultur og idrett, og i DPO 10 – Dokument og arkiv. Sidan fylkesarkiva i begge fylka låg til kulturavdelinga, var det naturleg at arkiv var ein del av dette delprosjektet, med underteikna som

medlem i gruppa. Dei to fylkesarkiva var også involvert i DPO 10 prosjektet. For Sogn og Fjordane sin del var dette mykje i kraft av den erfaring og kompetanse dei har innan arbeidet i kommunearkivordninga. Etter kvart som prosessen skreid framover, var det også naturleg at dei to fylkesarkivarane var meir aktive i denne gruppa også, slik at ein fekk eit heilskapleg syn på korleis arkivarbeidet skulle gjennomførast i Vestland fylkeskommune.

Tre arkivperspektiv vart løfta inn i dei to delprosjekta:

1. Administrativt perspektiv:

Syte for at vi får ein velfungerande fylkeskommune der dokumentasjonen er tilgjengeleg for å kunne gjennomføre ei effektiv og kvalitativt god sakshandsaming for innbyggjarane. Det er viktig for fylkeskommunen å dokumentere si verksamd/ sakshandsaming.

2. Rettigheitsperspektiv:

Syte for at rettighetene til fylkeskommunen og dei som er gjenstand for fylkeskommunal sakshandsaming vert ivaretekne både i notid og i framtid.

3. Samfunnsdokumentasjonsperspektivet:

Syte for at arkiva vert tekne vare på som ein del av den samla samfunnsdokumentasjonen i regionen.

Tilrådingane frå delprosjekta vart lagt fram i desember 2018.

Ein vart i tilrådingane til dei to delprosjekta samde om å leggje depot- og samfunnsdokumentasjonsfunksjonen til kulturavdelinga, medan den administrative arkivfunksjonen vart lagt til dokumentserveret.

Tilrådingane vart tekne til følge, og i skrivande stund, ein måned inn i Vestland fylkeskommune, må eg seie at eg er svært nøgd med måten arkivtenesta er organisert. Eg meiner Vestland fylkeskommune er godt rigga til å kunne ta på seg større regionale oppgåver innanfor arkivsektoren. Dette er noko den nye arkivlova legg opp til, og det er også signal som Riksarkivaren gav i sitt høyringssvar til ekspertutvalgets rapport: Regionreform. Desentralisering av oppgaver fra staten til fylkeskommunene.

## Kommunearkivordninga

Vestland fylkeskommune arva vertskapsrolla Sogn og Fjordane hadde for kommunane i fylket. På fylkestingsmøte 17. desember 2019 vedtok også fylkestinget medlemskap for Vestland fylkeskommune i denne ordninga. Kommunearkivordninga vart i 2018 organisert i samsvar med kommunelova § 27, og året etter, i 2019, som eit kommunalt oppgåvefelleskap etter § 19 i den nye kommunelova. Ordninga vart organisert som eit sjøvtendig rettssubjekt, men med Fylkeskommunalt arbeidsgjevaransvar for dei tilsette.

I vedtaket 17. desember 2019 kom det også ei bestilling frå Fylkestinget, der dei ynskte ei sak til juni 2020 der det vart gjort greie for framtidig organisering og samarbeid mellom dei kommunale arkivinstitusjonane i heile Vestland. Skal ein sjå heile fylket under eitt, er det naturleg å vurdere om ein i framtida skal oppretthalde tre kommunale arkivorganisasjonar i fylket. Dette er noko arkivmiljøet i Vestland no får høve til å vurdere sjølv. I skrivande stund har det allereie vore to møter om saka mellom Bergen Byarkiv, IKA Hordaland og Seksjon Arkiv i Vestland fylkeskommune. Det er viktig at eit framtidig samarbeid og ei framtidig organisering gagnar alle dei tre arkivinstitusjonane, men ikkje minst at brukarane av arkivtenestene i fylket får best mogeleg arkivtenester.

## Avslutningsvis

Fleire av dei avgjerdene som vert tekne i administrative- og politiske samanhengar, vert tekne på bakgrunn av nasjonale parameter. Dette vert gjort for å gjere opp status for eigen region og peike på utvikling. Eit godt eksempel er Kulturindeksen som vert utarbeidd av Telemarksforskning. I denne indeksen, som er mykje nytta på kulturområdet, er arkiv fråverande. Det er ein stor svakheit og ei ulempe at dei parameter som vert nytta m.a. innanfor kulturfeltet, ikkje tek høgde for arkivområdet på ein god måte. Ingen er i tvil om at Arkiv høyrer inn under kulturfeltet, som såkalla immaterielle kulturminne. Her må arkivmiljøet med arkivverket i spissen arbeide for at ein nyttar parameter som gjer at alt kulturarbeidet som vert gjort innanfor arkivområdet, får den plass det fortener. Dette er særleg viktig for at Arkiv skal bli eit satsingsområde i kommunane og fylkeskommunane i tida som kjem. Arkiv er kulturell kapital.



*Leikanger fylkeshus*

*Helena Eriksson*

## Å SKAPE STORE OG STERKE ARKIVMILJØER I HELE LANDET

### Arkivverkets tilpasning til regionreformen

En av de store og strukturelle utfordringene på arkivfeltet er at det totalt sett er få som jobber med arkiv. I det store bildet settes det av lite midler til våre oppgaver, og arkivlandskapet er preget av små fagmiljøer med liten mulighet til å bygge opp spesialistkompetanse og utvikle arkivfaget videre. Denne problematikken forsterkes av digitaliseringen som stiller nye krav til arkivsektoren. Derfor er også Arkivverket, i senere års tildelingsbrev fra Kulturdepartementet, pålagt å arbeide for sterke og synlige arkivinstitusjoner og fagmiljøer i alle deler av landet.

I 2018 iverksatte Arkivverket to tiltak for å utrede om og i hvilken grad samarbeid, samlokalisering og eventuell overføring av oppgaver kunne bidra til å styrke de arkivfaglige miljøene. Det ble satt i gang et utredningsprosjekt om Arkivverkets tilpasning til regionreformen, og et forsøksprosjekt kalt Pilot Agder. Dette var for å se om og eventuelt hvordan organisatoriske endringer kan bidra å bygge fagmiljøer som kan møte utfordringene arkivsektoren står overfor.

## Flere parallelle prosesser

Det er en ting å ha et mål, men noe annet er å finne veien. Derfor startet Arkivverket opp to løp; for å finne ut hvordan man kan få til deling og/eller bygging av kompetanse, samtidig som man utnytter ressursene på en mest mulig effektiv måte.

Pilot Agder var først ute med en avtale om samarbeid mellom Interkommunalt arkiv i Vest-Agder (IKAVA) og Statsarkivet i Kristiansand. Siden disse var samlokalisert fra før, ønsket man å finne ut om det var mulig å oppnå merverdi av enda tettere samarbeid mellom de to institusjonene. Det ble inngått en avtale der Arkivverket skulle kjøpe noen tjenester fra IKAVA, mens enkelte medarbeidere fra Statsarkivet skulle jobbe under IKAVAs ledelse. Prosjektet var bare i oppstartfasen da arbeidet med Arkivverkets tilpasning til regionreformen startet opp.

Det var en rekke politiske prosesser som gikk parallelt med eller lå forut for, og begrunnet oppstarten av Arkivverkets tilpasning til regionreformen. Ivrige lesere kan lese noteverket for opplisting av relevante dokumenter og prosesser.<sup>1</sup> Føringene påla alle statlige virksomheter å gå igjennom sin oppgaveportefølje med tanke på hvilke oppgaver som kunne egne seg for overføring til de nye fylkene. På den ene siden skulle vår utredning se på ulike måter Arkivverket kunne samarbeide med ikke-statlige arkivinstitusjoner. Og på den andre siden, se på hvilke oppgaver som kunne egne seg å overføre, eller sette ut til andre arkivfaglige institusjoner. Bestillingen var å kartlegge de

---

<sup>1</sup> *Meld. St. 22 (2015–2016) Nye folkevalgte regioner – rolle, struktur og oppgaver*, Arkivlovutvalget m/mandat, Regionreformen: Desentralisering av oppgaver fra staten til fylkeskommunene, Tildelingsbrev til Arkivverket, *Regionreformen: Desentralisering av oppgaver fra staten til fylkeskommunene*, Meld. St. 6 (2018–2019) – *Oppgaver til nye regioner*, Meld. St. (2018–2019) *Kulturens kraft – Kulturpolitikk for framtida*,

ulike prosessene, drøfte ulike alternativer opp mot de førende dokumentene og beskrive modeller for samarbeid.

## Prosjektets aktiviteter

Gitt alle ulike førende dokumenter og pågående prosesser som ble omtalt i forrige avsnitt, var det en utfordring å gi prosjektet en presis bestilling til av *akkurat hva* det skulle gjøre. Derfor gikk det også en del tid på å finne ut hvordan man skulle gå til verks, og en del motbakker måtte forseres før prosjektet fikk form på hva som skulle besvares og hvordan det skulle løses. Likevel – gitt en godt sammensatt og kreativt anlagt arbeidsgruppe – kom prosjektet frem til resultatene beskrevet nedenfor.

Det første målet for prosjektet var å finne ut når de ulike politiske og formelle prosessene med regionreform, oppgavefordeling og arbeidet med kulturmeldingen hadde frister, og om Arkivverket kunne få anledning til å mene noe utover sine høringssvar. Prosjektets undersøkelser viste at de sentrale prosessene hadde sine egne løp, og de som arbeidet med dem, hadde ikke behov for videre informasjon fra vår side.

Neste oppgave var å finne ut hvor langt fylkene selv hadde kommet i sin planlegging når det gjaldt sammenslåing og hva de hadde planlagt for oppgaveløsingen på arkivområdet. Ved å kontakte enkelte fylker fant vi at de var de godt i gang med planleggingen av ny fylkeskommune, men at deres hovedbekymring på arkivområdet først og fremst var de administrative utfordringene med å avslutte gammel og begynne på ny fylkeskommune. Noen hadde begynt å tenke på mulige løsninger utover dette, men dette var i stor grad på et foreløpig stadium. De var derimot tydelige på at dersom fremtidige planer skulle involvere Arkivverket, så måtte vi selv ta initiativ til dette.

Neste problemstilling ble å avklare hvilken betydning Ekspertutvalgets føringer kunne få for arkivfeltet, og prosjektet videreførte utvalgets kriterier i sitt arbeid.<sup>2</sup> På overordnet nivå forsto prosjektet dette som at:

- «Fylkeskommunemodellen» skal få en tydeligere rolle, også på kulturfeltet. Det er politisk ønske om å overføre statlige oppgaver til fylkeskommunen. Utvalgets kriterier taler for samling og styrking av fagmiljøer i de nye fylkene.
- Oppgaver som kan ligge nært brukerne bør gjøre det, men uten at det går på bekostning av tilfredsstillende faglig nivå.
- Ved å forankre kulturoppgaver politisk forventer man å oppnå større gjennomslagskraft, engasjement og samordning av oppgaver. Dette skal skje gjennom det fylkeskommunale planarbeidet (bruk av Plan- og bygningsloven), og arkiv kan også innarbeides i planarbeidet.
- Oppgaver som krever et nasjonalt overblikk, er ikke aktuelle å overføre.

På dette grunnlaget kunne prosjektet vurdere hvilke oppgaver som kunne vurderes å overføre til fylkeskommunen. Prosjektet gjennomgikk Arkivverkets oppgaver, ut fra Arkivverkets tre roller som myndighetsorgan, utviklingsaktør og bevarings- og formidlingsinstitusjon for statlige og private arkiv.

På overordnet nivå vurderte prosjektet om fylkeskommuner og kommuner burde få utvidet myndighet for egne arkiver. Prosjektet mente

---

<sup>2</sup> Rapport fra ekspertutvalg: Regionreformen: Desentralisering av oppgaver fra staten til fylkeskommunene, s.20. Det var også vesentlig for utvalget at eventuell endring måtte være etter generalistkommune-prinsippet – det vil si at oppgaveløsingen skulle være lik.



at dette under gitte omstendigheter kunne være mulig, men at det kan gi ulikt tjenestenivå og oppgaveutførelse forskjellige steder i landet.

Når det gjaldt spørsmålet om fylkeskommunen bør gis en tydeligere utviklerrolle på regionalt nivå, mente prosjektet at dette var ønskelig, spesielt på privatarkivområdet. Dersom dette skulle skje, la prosjektet til grunn at Arkivverket må styrke den nasjonale koordineringsinnsatsen og legge til rette for fellesløsninger.

Prosjektet så også på Arkivverkets rolle som bevarings- og formidlingsinstitusjon, og om samarbeid med andre aktører kan bidra til bedre oppgaveløsning. Prosjektet mente slikt samarbeid kunne skape bedre tjenester, større fagmiljøer og mulige stordriftsfordeler. Samtidig så de en risiko for at det kunne bli ulikt tilbud til brukerne rundt om i landet, og det var også uklart om det ville gi økonomiske gevinster.

Gitt denne gjennomgangen, skulle prosjektet diskutere hvordan fremtidig organisering av arkivsektoren kunne være. Prosjektet pekte på tre hovedmodeller som på ulike måter kan svare på behovet for sterke og synlige arkivinstitusjoner og fagmiljøer i alle deler av landet:

- Den første modellen ble kalt Fylkeskommunemodellen. Her ble det lagt til grunn at det opprettes en fylkeskommunal arkivinstitusjon i hvert av de nye fylkene. Den nye arkivinstitusjonen skulle ha oppgaver med arkiver fra stat, fylkeskommune, kommuner og private aktører. En slik modell ville kreve en full omorganisering av arkivlandskapet.

- Neste modell trakk opp to spor, der den ene retningen ikke nødvendigvis ville utelukke den andre. Prosjektet kalte modellen «Tilpasninger innenfor dagens institusjonslandskap». Den første retningen la til grunn at dagens institusjoner samarbeider om å spille inn arkivfaglige problemstillinger til fylkeskommunenes planarbeid, og på den måten forankrer arkivarbeidet i fylkeskommunen. Den andre skulle ta utgangspunkt i samlokaliseringsløsninger hvor man samarbeider om oppgaver, slik som i Pilot Agder. Begge retningene var mulige innenfor dagens organisering, men særlig den siste utfordres av arkivinstitusjonenes geografiske plassering i forhold til de nye fylkenes administrative grenser
- Den siste modellen ble kalt «Arkivverket som regionalttjenesteyter». Den la til grunn at det skulle opprettes en statlig arkivinstitusjon i hvert fylke, som skulle ha ansvar for arkiv fra alle tre forvaltningsnivåer, samt privatarkiv. Også denne modellen ville kreve en full omorganisering av arkivlandsskapet.

## Hva skjer nå?

Prosjektet leverte sin sluttrapport i april 2019, og etter dette har det skjedd en hel del ting som stiller arbeidet i et annet lys. Rapporten kan se ut til å ha vært et skritt på veien i en utvikling som i dag kan se ut til å ta en ganske annen retning.

For det første har Arkivverket gjennomført en evaluering av i hvilken grad Arkivverkets mål ble oppnådd gjennom Pilot Agder. Evalueringsrapporten er ikke offentlig tilgjengelig, men strategidirektør Guri Lande i Arkivverket skriver i Arkheion:

«Arkivverkets evaluering av samarbeidet viser dessverre ikke de ønskede effektene. Ingen av Arkivverkets effektmål om forbedrede tjenester eller bedre ressursutnyttelse har blitt oppfylt gjennom samarbeidsformen. Det betyr at Arkivverket må finne andre organisasjonsmodeller som gir effekter for både brukerne og arkivinstitusjonene, dersom forvaltningsnivåene skal samarbeide om tjenestene til publikum.»<sup>3</sup>

På den annen side kan det hevdes at Pilot Agder i utgangspunktet hadde et begrenset gevinstpotensial, siden de to institusjonene allerede var samlokalisert og delvis allerede hadde felles brukertjenester. På grunn av dette var trolig overføringsverdien av prosjektet liten, og det er mulig at samme konsept i andre regioner kunne fått større effekt på fagmiljø og tjenesteutvikling. Det kan også tenkes at samarbeidsformer med dypere integrasjon enn det som ble utprøvd i Agder, ville hatt større effekt.

På Arkivverkets bestilling har Menon Economics laget en samfunnsøkonomisk analyse av Arkivverkets oppgaveløsning.<sup>4</sup> Her hevdes blant annet at regionale samarbeidsløsninger ikke er samfunnsøkonomisk lønnsomt. Analysen argumenterer tvert om for at nedleggelse av statsarkiv og digitalisering skal løse utfordringene i arkivsektoren. For Arkivverket foreslår de derfor å redusere antallet arbeidssteder kraftig, og heller satse på digitale tjenester. Dette er ikke anledningen til å drøfte eventuelle konsekvenser av en slik utvikling, men dette er noe som Arkivverkets ledelse må ta stilling til.

---

<sup>3</sup> Arkheion 2:19

<sup>4</sup> Menon publikasjon nr. 76/2019: Rapport, Arkivverkets geografiske oppgaveløsning og tilstedeværelse, Konseptutredning og samfunnsøkonomisk analyse.

Mange hadde nok også sett frem til at Arkivlovutvalget ville ta tak i de organisatoriske utfordringene når de presenterte sin NOU 2019:9 *Fra kalveskinn til datasjø*. Her påpekes utfordringene og det er forslag til noen endringer i oppgaveutførelse, selv om de ikke gir svar på de store spørsmålene. Ett eksempel på slik endring i oppgaveutførelse er forslaget til lovfesting av fylkeskommunens «sørge-for-ansvar» for privatarkiv i sin region, slik at dagens ordning blir lovfestet. Et annet er lovfesting av at Arkivverket skal tilby digitalt langtidslager til kommunesektoren. Dette ble fulgt opp av nyheten om at Arkivverket tildeles 140 mill. over de neste fire årene for å utvikle tjenester for digital langtidslagring og tilgjengeliggjøring for hele sektoren. Dette er en svært viktig politisk føring for oppgaveløsningen på arkivfeltet.

Uansett hvilke organisatoriske valg som blir tatt i den nærmeste fremtiden, har nok de fleste innsett at digitaliseringen kommer til å endre både oppgaveløsningen og arkivsektoren. Vi må utvikle gode og vel-fungerende digitale tjenestetilbud parallelt med at vi fortsatt tilbyr brukerne gode tjenester når det gjelder våre store volumer av analogt materiale. I tillegg må vi forvalte og utvikle arkivfaglig kompetanse og tilpasse den til teknologisk utvikling og digitale rammebetingelser. I arkivfaget har dette skjedd over flere tiår allerede, det vil fortsette og det vil berøre hele sektoren. Ikke minst vil satsingen på nasjonale fellestjenester for digital langtidslagring og tilgjengeliggjøring styrke sektorens rolle som forvalter og formidler av kulturarv og samfunnsdokumentasjon.

*Ine Fintland*

## AV PAPIR BLIR DET LIV – BRUK AV ARKIVKILDER I UNDERVISNING

### Sammendrag

Denne artikkelen handler om et langsiktig samarbeid mellom Arkivverket og Universitetet i Stavanger om å benytte arkivkilder innenfor studieprogrammer der slike kilder tradisjonelt sett ikke har vært brukt. Studenter ved lærerutdanningen og mastergradsstudiet i samfunnssikkerhet har gjennom forelesninger fått en introduksjon til og et innblikk i arkivkunnskap og kildekritikk. Deretter har de gjennomført et prosjekt hvor de på egen hånd kritisk analyserer og fortolker et tilrettelagt dokumentsett knyttet til konkrete hendelse eller personer med grunnlag i det aktuelle studieprogrammets forutsetninger og krav.

For lærerstudentenes vedkommende var kravet at de skulle utvikle en fortelling ut fra det aktuelle materialet med tilhørende kildekritiske kommentarer. For studentene i samfunnssikkerhet var oppgaven å beskrive undersøkelsen av en fortidig ulykkeshendelse slik den framkom i arkivmaterialet og deretter foreslå hvordan en tilsvarende hendelse kunne blitt undersøkt med utgangspunkt i dagens ulykkesforståelser. Våre erfaringer tilsier at opplysninger fra arkiver har et stort bruksområde i høyere utdanning, også utenfor historiefaget der slike kilder alltid har hatt en sentral plass.

## Innledning

Regjeringens melding til Stortinget om arkiv legger til grunn at materialet i ulike arkiver bør benyttes mer enn det som er tilfellet i dag. Verdien av arkivene og brukspotensialet er mye større enn det som tradisjonelle bruksmåter tilsier (Meld. St. 7 (2012–2013):101). Høyere utdanning er en arena som da umiddelbart byr seg fram som aktuell for samarbeid.

Formålet med denne artikkelen er å drøfte mulige innfallsvinkler for økt bruk av ulike typer arkivkilder ved undervisning på universitetsnivå. Erfaringene som beskrives her, er opparbeidet gjennom et samarbeid mellom Arkivverket ved Statsarkivet i Stavanger og Universitetet i Stavanger i tidsrommet 2015-2019. Samarbeidet har så langt involvert lærerstuderenter som tar samfunnsfag og mastergradsstuderenter innenfor samfunnssikkerhet.

I historiefaget har bruken av arkivkilder tradisjonelt sett stått sentralt. Utallige hovedfags- og mastergradsoppgaver har funnet sitt empiriske grunnlag i arkivene. De fleste lærere og forskere med historiefaglig bakgrunn, har en viss erfaring med noen typer arkivkilder, slik at de vet hvilke muligheter og utfordringer disse kan by på. Denne erfaringen får også historiestudentene ved Universitetet i Stavanger gjennom et samarbeid med Statsarkivet. Det ligger utenfor formålet med denne artikkelen å beskrive samarbeidet innenfor historiefaget nærmere.

Men bruk av arkivkilder har ikke hatt en like fremtredende plass innenfor andre humanistiske fag eller innenfor juridiske, matematisk-naturvitenskapelige, samfunnsvitenskapelige eller utdanningsvitenskapelige fag. Manglende forståelse av hva arkiv er, kunnskap om hvilke arkiver som finnes og erfaringer med bruk av dem, er klart medvirkende til at de ikke har vært ansett som faglig relevant eller

nyttig. Men man kan heller ikke se bort fra at det innenfor enkelte fagtradisjoner også kan være en viss skepsis til den fortolkende og fortellingskapende virksomheten som forskning og undervisning med utgangspunkt i arkiver innbyr til.

I denne artikkelen skal vi se nærmere på noen teoretiske og praktiske forutsetninger for en forsvarlig bruk av arkivkilder i høyere utdanning i andre fag enn historie. Det vil bli lagt vekt på arkivarens arbeid med å tilrettelegge for og informere om bruk av arkiver til undervisningsformål, altså en aktiv og utadrettet arkivarrolle. Ved Institutt for grunnskolelærerutdanning, idrett og spesialpedagogikk samt Institutt for sikkerhet, økonomi og planlegging, som er ansvarlig for de studieprogrammene som omtales her, har bruk av arkivmateriale i undervisning ikke vært vanlig.<sup>1</sup>

## Kort om de to studieprogrammene

### *Lærerutdanning*

Innfallsvinkelen til bruk av arkivkilder i utdanningen av grunnskolelærere er noe annerledes enn innenfor utdanningen i samfunnsikkerhet. Men kildekritisk kompetanse er høyst relevant for begge utdanningene. Det handler om å forstå og å lære av fortidens erfaringer. I lærerutdanningen blir det likevel fokusert noe mer på å lære å fortelle om fortiden, med vekt på interessekonflikter, endringer i verdier og normer, sosiale forhold og reaksjoner på personlige traumer.

<sup>1</sup> Det skal her nevnes at førsteamanuensis Dan Dyrli Daatland ved UiS i samarbeid med arkivar Ivar Oftedal ved Statsarkivet i Stavanger i en årrekke har lagt til rette for at lærerstudenter kunne få erfaringer fra arkivarbeid gjennom to ukers alternativ praksis i arkivinstitusjon. I tillegg har det vært et felles opplegg for alle studenter på samfunnsfag med en kort introduksjon til arkiv, uten at studentene selv har fått erfaringer med bruk av arkiver.

I læringsutbyttebeskrivelsene for grunnskolelærerutdanningen (1. – 7. trinn) ved Universitetet i Stavanger, finner vi for eksempel dette om ferdigheter som studentene skal tilegne seg:<sup>2</sup>

Finne, vurdere og tolke ulike typer kjelder og bruke dette i arbeidet med å utvikle elevene sin kritiske kompetanse og kreativitet

[...]

Kan legge til rette for demokratisk praksis, utvikling av medborgerskap, samarbeid og konfliktløsning

Under krav til generell kompetanse finner vi dette som beskrivelse av læringsutbytte:

Kandidaten kan: Legge til rette for at elevene kan reflektere over samfunnsfaglige spørsmål og stimulere til kritisk tenking og kreativitet.

Læringsutbyttebeskrivelsene for grunnskolelærerutdanningen for 5. – 10. trinn er noe mindre spesifikke, men dekker i prinsippet det samme.

Behovet for denne kompetansen hos lærerne kommer ganske tydelig fram gjennom de rammeplanene for grunnskolen som har vært gjeldende de senere årene. Vi kan der lese dette om kompetansemål innenfor samfunnsfag for 10. årstrinn i grunnskolen («Utforskeren»):

---

<sup>2</sup> UiS. Emnebeskrivelse samfunnsfag 2 (1.-7. trinn), studieåret 2019-2020. [https://www.uis.no/course/?code=MGL1051\\_1&parentcat=8990](https://www.uis.no/course/?code=MGL1051_1&parentcat=8990) og Emnebeskrivelse samfunnsfag 2 (5.-10. trinn), studieåret 2019-2020. [https://www.uis.no/course/?code=MGL2051\\_1&parentcat=8994](https://www.uis.no/course/?code=MGL2051_1&parentcat=8994)  
(Alle internettlenker kontrollert 1. januar 2020.)



Skape forteljingar om menneske frå ulike samfunn i fortid og notid og vise korleis livsvilkår og verdiar påverkar tankar og handlingar.

Skrive samfunnsfaglege tekstar med presis bruk av fagomgrep, grunngjevne konklusjonar og kjeldetilvisingar.

Vise korleis hendingar kan framstillast ulikt, og drøfte korleis interesser og ideologi kan prege synet på kva som blir opplevd som fakta og sanning.

Reflektere over samfunnsfaglege spørsmål ved hjelp av informasjon frå ulike digitale og papirbaserte kjelder og diskutere formål og relevans til kjeldene.<sup>3</sup>

Kompetansemål etter 4. årstrinnet i grunnskolen («Utforskeren») er slik:

Skape og illustrere forteljingar om menneske som lever under ulike vilkår, og samanlikne levekår.

Gje døme på korleis menneske meiner ulikt, at møte mellom ulike menneske kan vere både gjevande og konfliktfylte, og samtale om empati og menneskeverd.<sup>4</sup>

Fra 2020 innføres det gradvis nye læreplaner både i grunnskolen og den videregående skolen. Selv om ordlyden i disse blir noe annerledes, blir kravene til kildekritisk, analytisk og drøftende kompetanse minst like vesentlige i tiden framover. Dette avspeiles også i at studieprogrammene for lærerutdanningen også vil legge økt vekt på forsknings- og utviklingskompetanse hos lærerne.

<sup>3</sup> Utdanningsdirektoratet. Læreplan i samfunnsfag (SAF1-03). <https://www.udir.no/kl06/SAF1-03/Hele/Kompetansemal/kompetansemal-etter-10.-arssteget>

<sup>4</sup> Utdanningsdirektoratet. Læreplan i samfunnsfag (SAF1-03). <https://www.udir.no/kl06/SAF1-03/Hele/Kompetansemal/kompetansemal-etter-4.-arssteget>

### *Samfunnssikkerhet*

I mastergradsstudiet innenfor samfunnssikkerhet ved Universitetet i Stavanger inngår det blant annet et valgfritt kurs i granskingsmetodikk og et obligatorisk kurs i infrastruktur og sårbarhet. Av emnebeskrivelsene framgår det at studentene etter gjennomført kurs i granskingsmetodikk skal ha kunnskap om hvordan ulike myndigheter og virksomheter utøver gransking av ulykker og hendelser. En skal forstå hensikten med gransking og få innsikt i ulike granskingsmetoder. Studentene skal også få forståelse for hvordan granskingsmetodikk må tilpasses ulike aktørers roller.<sup>5</sup>

Emnebeskrivelsen i infrastruktur og sårbarhet legger vekt på at studentene skal få en innføring i hvordan samfunnssikkerhet har preget samfunnsplanleggingen gjennom tidene. Det legges særlig vekt på at studenten forstår hvordan en kan løse interessekonflikter i håndteringen av risiko gjennom deltakerorienterte planleggings- og beslutningsprosesser.<sup>6</sup>

Dette skal blant annet oppnås gjennom å analysere og kritisere granskinger og planleggingsprosesser som er gjennomført tidligere. Ved å bruke fritt tilgjengelig arkivmateriale om eldre hendelser, får studentene tilgang til en mengde detaljer fra reelle situasjoner. Man vil ha tilgang til de analysene og fortolkningene som ble gjort den gangen hendelsene inntraff. De metodiske tilnærmingene som da ble gjort, kan analyseres og kritiseres i lys av nyere teori og dagens undersøkelses- og planleggingsmetoder.

---

<sup>5</sup> UiS. Emnebeskrivelse. SAM600 Granskingsmetodikk, studieåret 2018-2019. <https://www.uis.no/getfile.php/13408849/EVU/Fagplan%20-%20E-SAM600.pdf>

<sup>6</sup> UiS. Emnebeskrivelse. SAM500 Infrastruktur og sårbarhet, studieårene 2018-2019 og 2019-2020. [https://www.uis.no/course/?code=SAM500\\_1&parentcat=10161](https://www.uis.no/course/?code=SAM500_1&parentcat=10161)



## Det arkivfaglige grunnlaget

### *Arkivkunnskap*

Kunnskaper om arkiver og arkivpraksis er ganske sparsomme utenfor arkivarenes rekke. Når man skal benytte arkivkilder i undervisning, blir det derfor nesten alltid nødvendig å starte med en allmenn introduksjon.

Det meste av det vi finner i de offentlige arkivene, er der fordi det har hatt en konkret funksjon en gang i tiden, for eksempel som ledd i saksbehandling eller informasjon innhentet for gjennomføring av myndighetsoppgaver. Arkivets hensikt ligger slik sett utenfor arkivet selv (Marthinsen, 2012:25). Opplysningene er i første hånd ikke samlet inn for at noen skal kunne finne glede i og nytte av å bruke dette som grunnlag for forskning og undervisning etter mange titalls eller hundretalls år.

Dette er selvsagt kunnskap for arkivarer. Men det er viktig å formidle til nye brukergrupper at den sekundærverdien arkivene har i dag, kan skille seg sterkt fra den primærverdien arkivene hadde en gang i tiden. Det er også viktig å gjøre brukerne oppmerksomme på at det ofte ikke er mulig å se for seg når et arkiv blir skapt hvilken sekundærverdi det kan komme til å få en gang i framtiden. For de som skrev branntakstdokumenter på 1800-tallet var det sannsynligvis en utenkt tanke at de opplysningene som da ble nedtegnet, over 150 år senere, skulle bli brukt som grunnlag for restaurering av bygninger. Arkivarene kunne nok heller ikke se for seg dette bruksområdet. Praksis for bevaring og kassasjon har derfor også variert opp gjennom tidene.<sup>7</sup>

---

<sup>7</sup> Bringslid m.fl., 2009:141ff.

Kunnskap om formålet med at ulike arkiver er dannet, vil derfor være vesentlig for å forstå hvilke muligheter og begrensninger som ligger i det materialet de omfatter. Dette gjelder ikke minst offentlige arkiver, der noen vil inneholde opplysninger om hele befolkningen, mens andre omfatter langt mer begrensede grupper. Kjennskapen til dette har stor betydning for kildekritikken, og bør derfor tas opp til drøfting når andre skal introduseres for arkivenes rikholdige, men likevel så begrensede, opplysninger.<sup>8</sup>

Det er viktig å få tydelig fram at arkivkilder er et resultat av aktiviteter som ikke bare har vært planlagt, men også i stor grad også funnet sted. I motsetning til det materialet som finnes i biblioteker, for eksempel i form av aviser, tidsskrifter og bøker, er arkivmaterialet unikt.<sup>9</sup> Papirbasert materiale finnes i hovedsak bare i ett eksemplar.

I den praktiske undervisningen hos oss, har denne arkivfaglige introduksjonen gjerne blitt knyttet sammen med en presentasjon av hvilke typer arkiver som finnes, og hvordan man kan få tilgang til dem. Det hører da naturligvis med å presentere relevant lovgivning, slik som arkivloven og forvaltningsloven, gjeldende regler om klausulering og forholdet mellom offentlige og private arkiver.

Når man skal veilede nye brukergrupper, kan det være av betydning å gjøre kort rede for prinsipper for arkivhold, slik som proveniens<sup>10</sup>- og

<sup>8</sup> Se f.eks. s. 9ff og 397ff i Jörwall, Lönnroth & Nordström, 2012.

<sup>9</sup> Noen biblioteker, f.eks. Nasjonalbiblioteket, har også arkivmateriale, i form av manuskriptsamlinger, brevsamlinger og privatarkiver, og da ikke minst fra forfattere og kulturpersonligheter. Lov av 9. juni 1989 nr. 32 om avleveringsplikt for allment tilgjengelige dokument (pliktavleveringslova) fastsetter at alle dokument, både papirbaserte og digitale, som er gjort allment tilgjengelige, skal leveres til nasjonale samlinger.

<sup>10</sup> Proveniensprinsippet: Ordning av arkiv i henhold til opprinnelse; altså beholde opprinnelig organisering av materialet.

pertinensprinsippet<sup>11</sup>, hvordan et arkiv vanligvis er bygd opp (allment arkivskjema), synspunkter på bevaring og kassasjon, samt ulike tradisjoner for utarbeidelse av arkivbeskrivelser.

Allerede i bruken av allment arkivskjema ligger det en strukturering som implisitt også innebærer en form for fortolkning, som ikke nødvendigvis virksomheten selv eller dens personale ville ha valgt dersom de hadde stått fritt til å ordne sitt arkivmateriale. Videre kan det både for arkivarene selv og arkivenes brukere være nyttig og opplysende å ta opp til drøfting hvilket kraftfullt virkemiddel arkivarene har i form av makten til å bestemme hva som skal bevares og hva som skal kasseres. Uten å trekke parallellene for langt, kan man her gjerne vise til disse klassiske utsagnene fra George Orwell:

«Den som kontrollerer fortiden, kontrollerer fremtiden; den som kontrollerer samtiden, kontrollerer fortiden [...] Fortidige hendelser, blir det argumentert for, har ingen objektiv eksistens, men overlever bare i skrevne arkiv og i det menneskelige minnet. Fortiden er det som arkiver og minner er enige om [...] Følgelig er fortiden foranderlig, selv om den aldri har blitt forandret på noen spesifikk måte. For når den har blitt gjenskapt i en hvilken som helst form som øyeblikket krever, da er denne versjonen fortiden, og ingen annen fortid har noensinne eksistert.»<sup>12</sup>

Men uansett målgruppe, er det vesentlig å drøfte hvilke stemmer som kommer fram gjennom arkivene. Hvilke stemmer som har vunnet gehør i sin samtid, og hvilken informasjon som er funnet verdig til å bevares for ettertiden, er ikke tilfeldig. Offentlige arkiver er preget av

<sup>11</sup> Pertinensprinsippet: Ordning av arkiv etter (tematisk) tilhørighet; altså åpne for at f.eks. liknende saker kan arkiveres sammen, uavhengig av hvordan arkivet opprinnelig har vært oppbygd.

<sup>12</sup> George Orwell. 1949. «1984». Egen oversettelse av sitatene.

kontakten mellom enkeltpersoner og myndighetene. Mye av det som er dokumentert, handler om offentlige organers myndighetsutøvelse og maktbruk i forhold til enkeltmennesker. Kort sagt: Det finnes færre spor av de vanlige, «ukompliserte» menneskenes liv enn fra dem som har vært i normalitetens ytterkanter.

For arkivarene innebærer kontakt med andre fagmiljøer enn slektsgranskere og historiefaglig interesserte nye utfordringer og muligheter. For å legge til rette for at studenter skal kunne arbeide i henhold til læringsutbyttebeskrivelsene, er det viktig at også arkivarene har god kjennskap til innholdet i de ulike studieprogrammene. Gjennom dialog med de involverte fagmiljøene må man sikre at det arkivmaterialet som benyttes, er relevant for måloppnåelsen i de ulike studieemnene.

Denne kontakten innebærer også muligheter for læring tilbake til arkivene og arkivarene. For arkivene kan denne kontakten gi økt innsikt i og forståelse for hvilke saker som oppfattes som viktige i de ulike fagmiljøene.<sup>13</sup> Dette kan være nyttig kunnskap, for eksempel ved utarbeidelsen av planer for bevaring og kassasjon. Kjennskap til de ulike fagfeltenes egne vurderinger og prioriteringer er nyttig når man skal ta vare på arkiver i tråd med arkivlovens formålsbestemmelse.

### *Formelle rammebetingelser*

Når de formelle rammebetingelsene for arkiver skal drøftes, er det naturlig å ta utgangspunkt i formålsbestemmelsen i arkivloven av 1992, som har denne ordlyden:

<sup>13</sup> Ved opprettelsen av Norsk olje- og gassarkiv ved Statsarkivet i Stavanger hadde vi stor nytte av en runde med besøk hos ulike universitetsmiljøer som vi antok kunne ha interesse av materialet vårt til forsknings- eller undervisningsformål. I tillegg til historiefaglige miljøer, besøkte vi blant annet utvalgte miljøer innenfor samfunnsmedisin, psykologi, økonomi, medievitenskap og språkfag ved de største offentlige og private utdanningsinstitusjonene på universitetsnivå.

Føremålet med denne lova er å tryggja arkiv som har monaleg kulturelt eller forskningsmessig verdi eller som inneheld rettsleg eller viktig forvaltningsmessig dokumentasjon, slik at desse kan verta tekne vare på og gjorde tilgjengelege for ettertida.<sup>14</sup>

I forslaget til ny arkivlov er formålet med loven uttrykt slik (NOU 2019:9):

### § 1. Lovens formål

- 1 Formålet med denne loven er å sikre dokumentasjon om samfunnet som skal kunne brukes til å forstå samtid og fortid, og til å bevare og videreutvikle Norge som rettsstat og demokrati.
  
- 2 Loven skal særlig legge til rette for å
  - a) fremme offentlighet og demokratisk deltaking
  - b) drive forsvarlig offentlig virksomhet
  - c) fastsette, fremme og forsvare rettigheter og andre rettsskrav
  - d) utvikle kunnskap om kulturarven, kulturelt mangfold og grunnleggende samfunnsforhold
  - e) legge til rette for vitenskapelig forskning og annen granskning
  - f) ivareta enkeltpersoners og gruppers behov for å kjenne egen historie og kultur.

De primære formålene med arkiver i offentlige virksomheter, er å legge grunnlaget for kontinuitet, etterrettelighet, rettssikkerhet og demokratisk kontroll. Det bør her også bemerkes at det ikke alltid er

---

<sup>14</sup> Lov av 4. desember 1992 nr. 126 om arkiv, § 1.



de opplysningene som er innhentet og lagt i et arkiv, som i seg selv er de mest interessante.

Like interessant som å studere hvilke opplysninger som er fylt ut i et kartleggingsskjema, kan det være å studere skjemaet i seg selv og se nærmere på hva det forteller om de som har laget det og de oppfatningene som var rådende i det offentlige rommet på den aktuelle tiden. Kategoriseringen i skjemaer og protokoller kan si oss noe om datidens forståelse av samfunn og fag, og for den saks skyld menneskesyn. Et eksempel på dette er rubrikken «Om ægte eller uægte født» i kirkebøkene og rubrikker for ulike former for funksjonshemninger i flere av folketellingene.

### *Tilgang til opplysninger og dokumenter i offentlige arkiver*

Erfaringen fra samarbeidet mellom Arkivverket og Universitetet i Stavanger har vist at det er nødvendig å gå grundig gjennom den lovgivningen som gjelder for tilgangen til opplysninger som finnes i arkivene. De fleste lærere og studenter er vel kjent med reglene om taushetsplikt i forvaltningsloven. Det er derimot betydelig mangel på kunnskaper om når taushetsplikten bortfaller og om hvordan tidligere taushetsbelagte opplysninger kan benyttes.

For undervisningsformål kan det være naturlig å ta utgangspunkt i det juridiske grunnlaget for tilgangen til opplysninger i offentlige arkiver som finnes i offentleglova:

Saksdokument, journalar og liknande register for organet er opne for innsyn dersom ikkje anna følgjer av lov eller forskrift

med heimel i lov. Alle kan krevje innsyn i saksdokument, journalar og liknande register til organet hos vedkommande organ.<sup>15</sup>

Denne bestemmelsen gjelder både så lenge dokumentene finnes hos det organet som har mottatt eller skapt dem, og deretter når dokumentene er avlevert til Arkivverket eller en annen depotinstitusjon, som for eksempel de interkommunale arkivene.

Etter § 13 i offentleglova gjelder ikke den allmenne tilgangsrettigheten opplysninger som er underlagt lovpålagt taushetsplikt. I den forbindelse er det derfor vesentlig å finne ut hvilke regler som gjelder for opphevelse av taushetsplikten for opplysningene i aktuelle dokumenter.

For opplysninger underlagt lovpålagt taushetsplikt etter § 13 i forvaltningsloven, er hovedregelen at denne faller bort etter 60 år.<sup>16</sup> Men her bør man være oppmerksom på at Riksarkivaren i det enkelte tilfellet, når hensynet til personvern tilsier det, kan bestemme at taushetsplikten for personlige opplysninger skal gjelde utover 60 år.<sup>17</sup>

Det er verdt å merke seg at Riksarkivarens innsynspraksis har endret seg betydelig over tid (Floater, 2016). Dette er ganske rimelig, ikke minst i lys av utviklingen i samfunnet, med endret syn på den enkeltes rett til integritetsvern, sammen med en tilgjengeligheten av nye teknologier som åpner for økt tilgang til personopplysninger i arkiver og databaser.

---

<sup>15</sup> Lov av 19. mai 2006 nr. 16 om rett til innsyn i dokument i offentlig verksemd, § 3.

<sup>16</sup> Lov av 10. februar 1967 om behandlingsmåten i forvaltningssaker, § 13c, tredje ledd.

<sup>17</sup> Forskrift av 15. desember 2006 nr. 1456 til forvaltningsloven (forvaltningslovforskriften), § 11.

I noen tilfeller setter andre lover tidsrammer for bortfall av taushetsplikten. Her bør det spesielt nevnes at personopplysninger knyttet til adopsjon, barnevern og statistikk har en sperretid på 100 år. For straffesaker og pasientjournaler i helsetjenesten angir ikke lovgivningen noen fast tidsgrense. Opplysninger kan gis når ingen berettiget interesse tilsier hemmelighold.<sup>18</sup> I praksis blir dette fra 2019 tolket av Arkivverket slik at man fritt kan få tilgang til dokumenter på lesesalene når straffesaker er over 100 år og pasientjournaler er 150 år gamle.<sup>19</sup>

I forslaget til ny forvaltningslov, er det foreslått at forvaltningens taushetsplikt som hovedregel skal falle bort 20 år etter at den som opplysningene gjelder, er død.<sup>20</sup>

Når det gjelder opplysninger om avdøde personer, slik som vi har benyttet i våre prosjekt, vil i all hovedsak ikke bestemmelsene i personopplysningsloven eller den europeiske personvernforordningen ha noen innvirkning.<sup>21</sup> Ifølge bestemmelsene i personopplysningsloven og i personvernforordningen, kan personopplysninger på gitte vilkår behandles for arkivformål i allmennhetens interesse.<sup>22</sup>

---

<sup>18</sup> Se f.eks. lov av 2. juli 1999 nr. 64 om helsepersonell, § 23 nr. 2. For straffesaksopplysninger, se lov av 28. mai 2010 nr. 16 om behandling av opplysninger i politiet og påtalemyndigheten (politiregisterloven) med forskrift.

<sup>19</sup> Det skal her bemerkes at denne tidsavgrensningen er tilkommet etter at vesentlige deler av dette utviklingsprosjektet var gjennomført. Vi har derfor brukt noe materiale som var åpent tilgjengelig da det ble brukt, men i dag ikke ville blitt vurdert som åpent, uten skjerming av personopplysninger. Se Arkivverkets nettsider: <https://www.arkivverket.no/kom-i-gang-med-arkiv/taushetsbelagte-opplysninger>, sist endret 24. september 2019.

<sup>20</sup> NOU 2019:5. Ny forvaltningslov — Lov om saksbehandlingen i offentlig forvaltning (forvaltningsloven). Oslo: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon. Utkast til ny § 35 nr. 2.

<sup>21</sup> EU 2016/679, PVE, GDPR, jf. fortalens punkt 27 som fastslår at forordningen ikke får anvendelse på opplysninger om avdøde personer.

<sup>22</sup> Lov av 15. juni 2018 nr. 38 om behandling av personopplysninger, §§ 8 og 9.

## *Hvorfor introdusere studentene for forskningsetiske sider ved bruken av arkiver?*

I og med at den bruken av opplysninger fra arkiv som vi omtaler her handler om undervisning, vil i utgangspunktet ikke forskningsetiske regler<sup>23</sup> være direkte relevante.<sup>24</sup> Det handler dessuten om opplysninger som alle og enhver kan få tilgang til om de ønsker det, og ikke tilgang betinget av at man er forsker. Likevel har vi valgt å legge vekt på forskningsetiske regler av to grunner.

For det første har vi funnet det hensiktsmessig å legge oss nær opp til disse normene fordi studentene, som ledd i sin opplæring, har behov for å øve seg i å tenke forskningsetisk. Studentarbeidene er forskningsprosjekter i miniformat. Man tilstreber å bruke forskningsmetodikk, ikke nødvendigvis å framskaffe ny, generaliserbar kunnskap, men for å belyse og utfordre eksisterende kunnskap med grunnlag i analyser av tidligere ubrukt informasjon. Formålet med dette er å gi studentene øvelse i å skille mellom forskning, journalistikk og litterær virksomhet.

For det andre viser de til normer som de alle fleste vil finne gir uttrykk for allmenn folkeskikk. Dette betyr for eksempel at vi har valgt å fjerne eller endre navn når vi har benyttet opplysningene i videre formidling og fortellingskapning i de tilfellene der dette ikke har noe å si for vurderingen og etterbruken av materialet. Som det framkommer av eksemplene som følger, har vi valgt å skjerme navn for eksempel i sakene fra skolehjemmet på Lindøy. Derimot har vi beholdt navnene

---

<sup>23</sup> Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi Gitt av Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). Retningslinjene ble sist oppdatert i 2016. <https://www.etikkom.no/forskningsetiske-retningslinjer/Samfunnsvitenskap-jus-og-humaniora/>

<sup>24</sup> Braut & Fintland, 2014.

i presentasjonen av Garborgheimen, hvor personidentiteten spiller en rolle for å forstå materialet.

### *Arkivenes mikronivå*

Det vil trolig være mange ulike synspunkter blant arkivarer om hvilket historiefaglig grunnlaget man bør legge seg på i sin veiledning overfor brukere av arkiver til undervisningsformål. Dersom materialet skal benyttes av historikere, vil det faglige grunnlag gjerne være avhengig av det teoretiske ståstedet til den som skal bruke materialet, og hvilken sammenheng materialet skal benyttes i. Da vil det være brukeren som definerer den metodiske og kildekritiske tilnærmingen. Arkivaren har en mer perifer rolle. Men det må likevel kunne forventes at arkivarene kan redegjøre for sine valg og utvelgelsesprinsipper, og derved gi tilkjenne sin rolle.

Dersom materialet skal presenteres overfor et mer allment publikum, eller for brukere innenfor høyere utdanning som ikke er særlig historiefaglig kvalifiserte, vil arkivaren derimot måtte gi detaljerte råd om metodikk og kildekritikk. I dette arbeidet har vi valgt å legge til grunn en ganske pragmatisk, mikrohistorisk inspirert tilnærming. Blant historikere er det en viss uenighet om hva mikrohistorie egentlig handler om. Noen mener at mikrohistorie er en historiefaglig metode.<sup>25</sup> Andre legger vekt på at mikrohistoriens tema er å gå dypt inn i studiet av enkeltstående, velavgransede hendelser, samfunnsstrukturer eller enkeltpersoner.<sup>26</sup>

Erfaringen fra samarbeidet i Stavanger er at det oppleves som ganske uproblematisk å forene disse to perspektivene. Et arkivmateriale inneholder informasjon av partikulær og spesifikk karakter. Det dreier seg

<sup>25</sup> Cohen, 2017:54.

<sup>26</sup> Magnússon & Szijártó, 2013:4.

om konkrete hendelser og informasjon relatert til bestemte situasjoner og personer, ofte av ganske detaljert art. Slik sett er bruk av arkivmateriale i historiefaglige sammenhenger et godt utgangspunkt for en tematisk forståelse av mikrohistorie.

Men det som finnes i arkivene, viser likevel bare brokker av fortiden.<sup>27</sup> Det meste av fortidens mer eller mindre dagligdagse hendelser, vises ikke. Ved en forsvarlig, kildekritisk tilnærming, kan vi likevel utlede ganske mye om fortiden og menneskenes livsvilkår fra det vi finner i arkivene. I dette perspektivet handler mikrohistorie om den meto- diske tilnærmingen.

Den mikrohistoriske inspirerte tilnærmingen gjør at vi lett kan sette arkivmaterialet inn i både fortidige og nåtidige relevante faglige sammenhenger. Arkivmaterialet, som er lokalt skapt, blir benyt- tet for å drøfte lokale og fagspesifikke virkeligheter, mer enn som en begrunnelse for eller avkreftelse av de større og mer overordnede utviklingstrekkene. Lokalt skapt dokumentasjon kan likevel være av stor verdi for å speile hvordan de store trekkene i samfunnsutviklin- gen har gitt virkninger på lokalt og fagspesifikt nivå.

Vi kan også betrakte og analysere enkeltmenneske som enten glir inn i eller skiller seg ut fra massene. Slik sett utfyller og justerer «mikro- fortellingene» den «store fortellingen» om samfunnet. I et demokrati- perspektiv er det for eksempel interessant å se på om enkeltmennesker eller grupper av mennesker mer eller mindre systematisk blir behand- let ulikt, og om dette skjer med eller uten saklige begrunnelser.

---

<sup>27</sup> Egeland, 2000:79.

## På jakt etter liv – mennesket i arkivet

Ulike arkivkilder forteller om ulike sider av et menneskeliv. I en artikkel i Aftenposten om arkivdepotet i Riksarkivet blir det anslått at hver enkelt nordmann er å finne i minst 50 ulike arkiver.<sup>28</sup> Når det gjelder de lovpålagte, offentlige arkivene, handler disse sporene for en stor del om menneskers møter med ulike offentlige tjenester og myndighetsorganer.

### *Spor på 1800-tallet*

Den første virkelig omfattende og systematisk innsamlede informasjonen om enkeltmennesker finner vi på 1800-tallet. Dokumentasjon gjennom folketellinger og kirkebøker, gir en ganske så presis oversikt over de aller fleste menneskene i de ulike lokalsamfunnene. Noe er forsvunnet, noe er tapt ved brann, men det aller meste er bevart. Dokumenter fra rettspleien, slik som for eksempel tinglysingsprotokoller, matrikler og domsakter, er jevnt over også godt bevart. Ikke fullt så systematisk og komplett er forekomsten av samfunnsdokumentasjon av annen art, slik som materiale fra skolevesenet og datidens helsetjeneste.

Mange arkivkilder er nå tilgjengelig i skannet form på [www.digitalarkivet.no](http://www.digitalarkivet.no). Store deler er også transkribert. Dette er et materiale som er lett tilgjengelig for undervisningsformål, men mange vil finne det mindre relevant for undervisningsformål utenfor historiefaget.

### *Spor på 1900-tallet*

Ved inngangen til 1900-tallet ser vi at informasjonen om enkeltpersoner øker enormt. I tillegg til det ovenfor nevnte materialet, får vi mengdevis av materiale fra en rekke offentlige organer, både statlige

---

<sup>28</sup> Kluge, 2012.

og kommunale. Ikke minst kommer materiale fra helse- og sosialtjenestene tydelig til syne.

Når det gjelder materiale fra denne perioden, ser vi at bestemmelsene om vern av personopplysninger kommer tydelig på dagsorden. Opplysningene er ennå ikke gamle nok til at de er fritt tilgjengelige. Denne utfordringen kan til dels møtes gjennom skjerming. Men når det gjelder en rekke særlige hendelser, slik som for eksempel alvorligere straffesaker, vil sladding av navn ikke utgjøre et tilstrekkelig individvern.

Det er også verdt å merke seg at det bare er folketellingene fram til og med 1910 som ennå vil være åpent tilgjengelige.

En oversikt over det materialet som er tilgjengelig i offentlige arkiver, både statlige og kommunale, finnes på [www.arkivportalen.no](http://www.arkivportalen.no). I undervisningssammenheng kan det være verdt å gjøre brukerne oppmerksomme på de aktørbeskrivelsene som stort sett finnes i tilknytning til oversikten over de ulike arkivene. Ved bruk av arkivportalen kan det også være aktuelt å gi en introduksjon til allment arkivskjema som grunnlag for ordningen av arkivene.

Liv Myklands håndbok for brukere av statsarkivene er et uvurderlig oppslagsverk for å finne fram i jungelen av varierende organisering av offentlige virksomheter med tilhørende lovgivning gjennom de siste 200 årene.<sup>29</sup>

---

<sup>29</sup> Se f.eks. Mykland, 2005. Det finnes også tilsvarende håndbøker for Riksarkivet og kommunale arkiver.



### *Det troverdige mangfoldet*

Vi kan nok ofte legge til grunn at de opplysningene vi finner er sanne, i den forstand at de viser til personer som har levd og hendelser og aktiviteter som faktisk har funnet sted. Opplysningene i arkivene om personer viser bare fragmenter av de livene som er levd. Arkivmaterialet vil heller ikke synliggjøre alt som har med konkrete situasjoner å gjøre. Det vil for eksempel ofte være en rekke omgivelsesfaktorer som i liten grad, eller ikke i det hele tatt, er utfyllende beskrevet.

Dette betyr at enkeltopplysningene, uansett om de er aldri så sanne i seg selv, alltid må fortolkes inn i en større, og mer kompleks situasjon. Det åpner for ulike fortolkninger, og dermed også ulike fortellinger, som hver for seg vil kunne gjøre krav på være sanne ved at de ser på det samme faktagrunnlaget fra ulike perspektiver.

Et spennende og relevant eksempel fra nyere tid her i landet, finner vi i de ulike fortellingene og bildene som skapes av hendelsene den 22. juli 2011. Det finnes minst tre offentlige granskingsrapporter, som alle har det samme faktiske utgangspunktet, men likevel synliggjør ulike fasetter av og perspektiver på sannheten, eller kanskje heller, sannhetene om det som skjedde.<sup>30</sup> Når disse offentlige rapportene sammenholdes med det rikholdige materialet som finnes i Arkivverket og dels er publisert på Digitalarkivet, åpner det for et uendelig antall ulike fortellinger.<sup>31</sup>

Hvilke liv menneskene har levd og hva de kan ha opplevd, må man derfor utlede av mer eller mindre kunnskapsbaserte og logiske sammenhenger mellom de ulike sporene som en person har etterlatt seg

<sup>30</sup> NOU 2012:14; Sønderland, 2012; Lereim, 2012.

<sup>31</sup> <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/norges-dokumentarv/minnematerialet-etter-22.juli-2011>

i arkivene samt det man ellers vet om tiden vedkommende levde i. Koplingen av en opplysning om en adresse, en yrkestittel og noen data om skattebetaling, kan gi et inntrykk av levekår og livsforhold, men sier likevel lite om følelser og opplevelse av hvordan det har vært å leve.

Utenfor historikernes rekker finner vi et enormt stort spenn i hvordan ulike forfattere har benyttet arkivbasert faktakunnskap i sitt arbeid. På den ene siden finner man for eksempel forfattere som Espen Søybe og Frode Sæland.<sup>32</sup> De har en svært tett kobling mellom arkivkildene og sin fortellingsutvikling i bøkene sine om henholdsvis Kathe Lasnik og Herman Becker. Begge har et omfattende noteapparat som viser til et vell av skriftlige kilder. Bruken av muntlig fortellingsmateriale er begrenset.

En noe løsere, men ikke mindre interessant kobling mellom skriftlige kilder og fortellingsutviklingen, finnes i den journalistisk pregete tilnærmingen til Kjell Gjerseth i beskrivelsen av forholdene på skolehjemmet på Lindøy ved Stavanger.<sup>33</sup> Spesielt interessant er det å lese Gjerseths egenerklæring om sin arbeidsmåte:

Denne boka er et puslespill av fakta, fortellinger og fantasi. Mange har sterke meninger om Lindøy, og alle kan ha litt rett.  
Den sanne historien om Lindøy er et umulig prosjekt.  
Det er bare historie.<sup>34</sup>

---

<sup>32</sup> Søybe, 2005; Sæland, 2009.

<sup>33</sup> Gjerseth, 2005.

<sup>34</sup> Gjerseth, 2005:5.

Bygdebøker, som gjerne presenterer detaljert stoff om enkeltmennesker og hendelser i lokalsamfunnet, har som ideal å ligge nær opptil kildematerialet, men her er det nok ganske stor sjangervariasjon, og den faglige kompetansen blant forfatterne er ujevn. Opp gjennom tidene har nok det kildekritiske perspektivet vært noe uklart. Tilsvarende kan sies om biografier, som blant andre Marianne Egeland har drøftet inngående.<sup>35</sup>

På den andre siden finner vi skjønnlitterære forfattere. De skaper sine egne fortellinger, uten egentlige forpliktelser i forhold til gjengivelse av faktisk kunnskap.<sup>36</sup> Det finnes en rekke eksempler på at slike frie fortellinger bygger på reelle forhold. Relevante eksempler med relasjon til det arkivmaterialet vi har på Arkivenes hus<sup>37</sup> i Stavanger, kan være romanene *Gift* av Alexander L. Kielland og *Fred* av Arne Garborg.<sup>38</sup>

Det spennende med mange slike narrativ, er at dersom vi leter litt i arkivene, finner vi spor av levde liv som er med på å understøtte den fiktive, men realistisk inspirerte litteraturens sannhetsverdi. Det er mange spor i materialet ved arkivene i Stavanger som understøtter de to nevnte romanenes troverdighet. Selv om lille Marius ikke har levd, eller Enok Hove ikke finnes i arkivene, er fortellingene om dem slik at de sier noe vesentlig om mennesker som faktisk har levd. Bøkene inneholder ikke kildeopplysninger. Fortellingene samsvarer i vesentlige trekk med den informasjonen som vi kan finne i disse arkivene om storsamfunn, lokalsamfunn, skolegang med videre på den aktu-

<sup>35</sup> Egeland, 2000.

<sup>36</sup> Culler, 2009:41.

<sup>37</sup> Ved Arkivenes hus i Stavanger har Statsarkivet i Stavanger, Stavanger byarkiv og Interkommunalt arkiv Rogaland relevant materiale fra både statlige og kommunale arkiver som til dels utfyller hverandre.

<sup>38</sup> Kielland, 1883; Garborg, 1892.

elle tiden. Arkivene etter Kongsgård i Stavanger og omgangsskolen i Time kommune gir et tydelig bilde av skoleordninger, lærere, elever og elevenes prestasjoner.

Likevel gir skjønnlitteratur fra arkivmaterialets samtid viktig innsikt i forhold som i begrenset grad kan gjenfinnes direkte i arkivene. Hvilke verdier, normer og holdninger som rådde i samfunnet da, kan man ofte lese lettere ut av den samtidige skjønnlitteraturen enn det man kan observere gjennom materialet i arkivene. Dette er ikke minst blitt tydelig etter det moderne gjennombruddet i litteraturen på 1800-tallet.<sup>39</sup>

Andre skjønnlitterære forfattere, særlig fra nyere tid, kommer i større eller mindre grad med opplysninger om hvor de har funnet inspirasjon til sine fortellinger. Et slikt eksempel finner vi hos Jens M. Johansson i romanen *Et godt liv*.<sup>40</sup> I et avsnitt til slutt trekker han fram hvilken litteratur han har brukt, og viser til samtaler han har hatt. Likevel framkommer det ikke i hvor stor grad det som framstår som faktiske forhold i romanen, bygger på det kildematerialet forfatteren har hatt tilgang til fra sin familie.

Langt mer detaljert i sin kildebeskrivelse, er Edvard Hoem i sine fire romaner om sin farssekt. Mest omfattende kommer det til uttrykk i den avsluttende oppstillingen av persongalleriet i den siste av de fire bøkene.<sup>41</sup> Her skal det ikke rå tvil om hva som er faktum og hva som er fiksjon. Fortellingsskapningen skjer innenfor en ramme av ærbødighet og lydighet overfor den faktabaserte informasjonen.

---

<sup>39</sup> Mortensen, 2004.

<sup>40</sup> Johansson, 2016.

<sup>41</sup> Hoem, 2017.

En annen forfatter enn Edvard Hoem ville sikkert ha laget en ganske annerledes fortelling, selv om vedkommende skulle ha tatt utgangspunkt i det samme persongalleriet, og de faktiske opplysningene som finnes om disse personene. I et skjønnlitterært verk vil dannelsen av slike alternative fortellinger vanligvis være uproblematisk. Men når det handler om sakprosa, og ikke minst forvaltningsmessige tekster av den typen vi finner i granskingsrapporter, framstår muligheten for flere alternative fortellinger som mye mer problematisk, jf. det som er nevnt ovenfor om fortellingene i de offentlige granskingsrapportene etter hendelsene den 22. juli 2011.

### *Kildekritikk*

I undervisningen både for lærer- og samfunnssikkerhetsstudentene har vi erfart at det er nødvendig å gå grundig gjennom prinsipper og metoder for kildekritikk. Studentenes erfaringer med bruk av tekster i form av skriftlige dokumenter som primærkilder, er jevnt over ganske begrenset. Kunnskapen studentene har om ulike dokumenters opprinnelse, originalitet og integritet, er derfor sparsom. I tidligere skriftlige innleveringsarbeider, har studentene ofte arbeidet med oppsummeringer og analyser av allerede publiserte forskningsresultater, eventuelt samlet noe egen empiri i form av intervjuer og spørreskjemaer.

Det hører også med til dette bildet at det i deler av undervisningen i kvalitativ forskningsmetode i samfunnsfag, blir lagt til grunn at dokumenter er å se på som sekundærkilder, i motsetning til intervjumateriale og materiale fra observasjon, som da oppfattes som primærkilder. I slike vurderinger tas det ikke høyde for at det vi finner i arkivene, faktisk er unike primærkilder. De er skapt utelukkende for å dokumentere hva som har skjedd, hvilket arbeid som er utført og den kontakten som har vært mellom enkeltmennesker og myndighetene.

Dokumentene i arkivene stammer derfor i høy grad direkte fra reelle prosesser. Ved bruk av intervjuer for å få kunnskap om fortidige hendelser, kan man heller ikke bort fra at mennesker både glemmer større eller mindre detaljer og også kan se sine erfaringer i nytt lys etter som tiden går.

For lærerstudentene har vi valgt å legge vekt på koplingen mellom fakta og fiksjon, altså på hvordan man kan utvikle troverdige fortellinger med grunnlag i et gitt sett av opplysninger. Fortellingsskapning med grunnlag i etterprøvbare fakta, har lange tradisjoner i skolen, og gjenfinnes i dagens læreplaner og undervisningsmaterieil.<sup>42, 43</sup> Narrativ polyfoni kan da være et relevant teoretisk grunnlag, se også nedenfor.<sup>44</sup>

For samfunnssikkerhetsstudentene har fokuset vært rettet mer inn mot hva som gjør at opplysninger og fortellinger kan antas å være troverdige. For disse studentene har vi derfor valgt, gjennom relevante eksempler fra både arkivmateriale og nåtidig forvaltningsdokumentasjon, å gå grundig inn på kritisk tekstanalyse ut fra teorier om kommunikasjon, argumentasjon, retorikk og skriftlig språkbruk, samt kunnskap om teksttyper og sjangerforståelse. Det har vært et mål at studentene skal kunne gjenkjenne oppfatninger om konflikt eller konsensus i tekstene samt identifisere tekster preget av verdiladete ord, fagspråk og metaforer. Som et didaktisk grep i teorigesentasjonene, har vi benyttet «ordskyer» for å synliggjøre hva forfatterne av ulike tekster har lagt vekt på.

---

<sup>42</sup> Rolfsen, 1931.

<sup>43</sup> Utdanningsdirektoratet. Læreplan i samfunnsfag (SAF1-03). <https://www.udir.no/kl06/SAF1-03/Hele/Kompetansemal/kompetansemal-etter-10.-arssteget>

<sup>44</sup> Fintland, 2018.

I den kildekritiske tilnærmingen har vi ikke bare benyttet en historiefaglig tilnærming.<sup>45</sup> Vi har også lagt vekt på en tekstkritisk tilnærming, inspirert av både lingvistisk og juridisk litteratur.<sup>46</sup> Derved har vi fått fram at tekstene gjerne er skrevet av noen med et spesielt oppdrag eller en særlig kompetanse. Vi har for eksempel lagt vekt på at det i en rekke dokumenter er høygradig bruk av passivkonstruksjoner, noe som skjuler eller usynliggjør den personen som handler og har makt. Variasjoner over tid i bruk av ord på ulike fenomener, for eksempel sykdommer og funksjonshemninger er også trukket fram. Videre har vi forsøkt å synliggjøre arkivbeskrivelsenes funksjon som styrende rammefortellinger.<sup>47</sup>

## Fortellingene som (gjen)skapes

Alun Munslow peker på at en historiefaglig utfordring er å se det komplekse forholdet mellom «narrative making and epistemology», altså mellom fortellingsskapning og tilgjengelig kunnskap.<sup>48</sup> Historie handler ikke bare om empirisme og analyse. Det handler også om forfatterinnsikt, oppfinnelse og eksperimentering, ifølge ham.

Erling Sandmo er inne på noe tilsvarende når han trekker fram at historieskriving ikke er en rekonstruksjon, men snarere en representasjon, noe som forestiller det fortidige.<sup>49</sup> Ved kjernen står da villigheten til å anerkjenne fortiden som kunnskapsobjekt, noe som objektivt

<sup>45</sup> Se f.eks. Munslow, 2013; Sandmo, 2014.

<sup>46</sup> Se f.eks. Svennevig, Sandvik & Vagle, 1995; Bakken & Graver, 2013; Blakar, 1973; Uri, 2018.

<sup>47</sup> Fintland, 2016.

<sup>48</sup> Munslow, 2013:5.

<sup>49</sup> Sandmo, 2015:187.

sett kan finnes, og at denne objektiviteten er det implisitte faglige målet.<sup>50</sup>

Slik sett står den fortellingsskapningen med grunnlag i arkivkilder som vi ønsker å formidle kunnskaper om til studentene, svært langt fra det som for tiden gjerne kalles alternative fakta eller falske nyheter. Bygging av kompetanse innenfor narrativ teori og praksis innebærer øvelser i å tolke kilder og å omformulere informasjonen fra ulike kilder til forståelige budskaper, med et ikke bare troverdig, men også sannferdig innhold. Kildekritisk forståelse og evne til kritiske tilnærminger til fortellinger, er sannsynligvis en vesentlig kompetanse for enkeltmenneskene i et demokrati.<sup>51</sup>

Selve fortellingsskapningen som lærerstudentene har stått for i arbeidet i Stavanger, er omtalt i en tidligere artikkel og skal ikke beskrives nærmere her.<sup>52</sup> I det følgende skal det vises til noen eksempler på hvordan vi har forsøkt å legge til rette arkivmateriale, ikke bare for bruk blant våre studenter, men også for bruk i en videre undervisningssammenheng. Vesentlige deler av materialet som er benyttet for lærerstudentene er derfor publisert på Arkivverkets nettsider.<sup>53</sup>

### *Narrativ polyfoni som forsvarlig fortellingsskapning*

En teoretisk begrunnet tilnærming til de flerstemte fortellingene om fortiden, finner vi i narrativ polyfoni. Narrativ polyfoni kan forstås som det uendelige settet av mulige fortellinger basert på ulike stem-

---

<sup>50</sup> Sandmo, 2015:188.

<sup>51</sup> Kalsnes, 2019:135.

<sup>52</sup> Fintland, 2018.

<sup>53</sup> Materialet, samt eksempler på studentenes besvarelser, både egne fortellinger og kildekritiske kommentarer, kan finnes her: <https://www.arkivverket.no/kom-i-gang-med-arkiv/kildetips-og-oppgaver-for-studenter/laererstudenter-og-kildebruk-i-undervisningen>



mer som framstår som troverdige, og dermed kunne ha vært sanne, gitt de opplysninger om faktiske forhold som vi har tilgang til gjennom troverdige og dokumenterte kilder.<sup>54</sup>

En begrunnelse for narrativ polyfoni som metode i møte med opplysninger fra arkivene, kan vi finne i behovet for å kunne analysere et materiale med utgangspunkt i ulike forforståelser. Til enhver tid vil det kunne finnes ulike oppfatninger av og fortolkninger knyttet til en og samme hendelse eller gitt informasjon. Disse oppfatningene og fortolkningene vil også kunne variere ettersom tiden går. Historien om fortiden er ikke skrevet en gang for alle.

Indirekte lar Gjerseth behovet for en tilnærming gjennom narrativ polyfoni komme til uttrykk slik:

Forestillingene om Lindøy var relativt upåvirket av forandringene som skjedde på øya. [...] mytologien overlevde og lever så vidt litt ennå.<sup>55</sup>

Narrativ polyfoni åpner for å betrakte et gitt forhold ved å analysere tilgjengelig informasjon på nytt eller på ulike måter, enten i sin samtid eller i ettertiden. Dette er en vesentlig kompetanse som gis tilkjenne gjennom grunnskolens kompetansemål. Kompetansen er også relevant i ulike studieprogrammer på universitetsnivå, også der hvor man ikke bare har et teoretisk, men også et ganske praktisk siktemål med utdanningen. To eksempler følger nedenfor.

---

<sup>54</sup> Fintland, 2018.

<sup>55</sup> Gjerseth, 2005:157.

### *Om samfunnsforholdene, krig og konflikt*

I noen av prosjektene for lærerstudentene valgte arkivar og universitetslærer i samarbeid å legge vekten på kilder som kunne være egnet til å lage fortellinger om ulykker og traumer som har rammet samfunnet og enkeltmennesker i første halvdel av 1900-tallet. Vi fant fram dokumenter knyttet til en legemsfornærmelse i form av hårklipping datert 1945, dokumentasjon fra elevprotokoll og elevmapper samt årsberetning for 1941-1942 for skolehjemmet på Lindøy, vaktjournal for april 1940 og avskrift av vaktjournal 1939-1940 for Stavanger politikammer og en sprengningsulykke i fredsdagene i mai 1940.

I dette materialet finnes det dokumenter av en mengde ulike typer. Vi ser brev fra privatpersoner til myndighetsorganer, referater av avhør og samtaler mellom enkeltpersoner og myndighetsorganer, og opplysninger innsamlet gjennom standardiserte skjema. I noen tilfeller finner vi også relevant fotodokumentasjon. Materialet gir godt grunnlag for refleksjoner omkring kildenes pålitelighet og troverdighet, noe som også gjenspeiles i de knappe metodekommentarene fra studentenes side.

For samfunnssikkerhetsstudentene ble det laget ulike mapper med dokumenter fra politiets undersøkelser av tre ulykkeshendelser; to trafikkulykker og den sprengningsulykken som er nevnt ovenfor. Studentene fikk i oppgave å lage en plan for hvordan man kunne ha tilnærmet seg disse hendelsene gjennom en ulykkesundersøkelse i dag. På denne måten finn man illustrert hvordan man tidligere var mer opptatt av de umiddelbare årsakene til hendelser, mens man i dag velger å gå lenger bakover i årsakskjedene. I studentarbeidene kom det da tydelig fram at dess lenger bakover man ønsker å gå, dess mer mangfoldig blir bildet av mulige årsakssammenhenger.

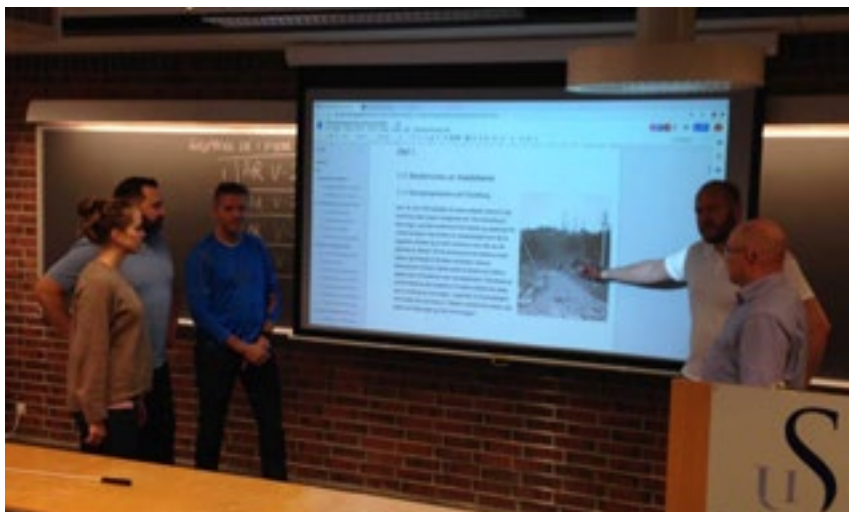
B.



Lille Ullandhaug sett fra sydøst mot nordvest.

1. Her foregikk eksplosjonen.
2. Her ble vinduene knust av lufttrykket.
- 3-8 Her lå likene.

Stavanger politikammer 1048/1945 justissak. «Vedk. sprengningsulykke på Ullandhaug den 16/5 kl. 1130 hvor 8 tyske soldater og en nordmann ble drept, fire såret.» Foto 16.5.1945 kl. 11.30 av førstebetjent Alf Endsjø. (Arkivreferanse: Statsarkivet i Stavanger, Stavanger politikammer, Justissaker 800-1059/45, SAST/A-100361/001/G/Ga/Gab/Gaba/L0123)



*Samfunnssikkerhetsstudenter i arbeid med arkivkilden fra Stavanger politikammer. Fra venstre Jeanett H. Skjøveland, Sveinn W. Gjerde, Morten Andreassen, Erik Bratteli og Ørjan Pettersen. (Foto: Geir Sverre Braut)*

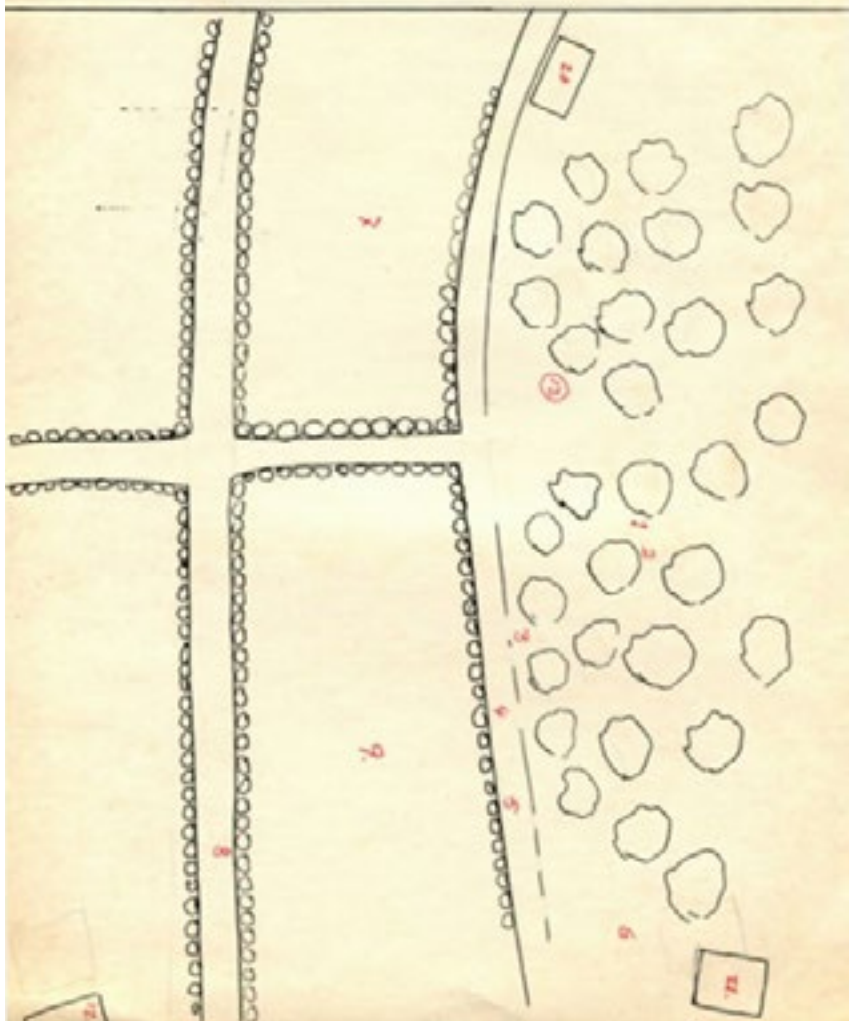
I arbeidet med sprengningsulykken fant gruppene fra begge studieprogrammene fram til supplerende materiale i form av omtaler av hendelsen i en regional avis. De erfarte da forskjellene mellom politiets opplysninger og det som framkom i media. Lærerstudentene benyttet denne informasjonen i sin fortellingsutvikling, og samfunnssikkerhetsstudentene brukte den som tilleggsopplysninger ved sin vurdering av granskingen. Begge gruppene ble nødt til å ta stilling til hvordan de ville forholde seg til ulikhetene som framkom i politiets dokumenter og mediaoppslaget.

### *Om bygdelivet og utdanningssystemet*

Selv om en rekke skjønnlitterære tekster ikke har egne kildekommentarer eller metodebeskrivelser, bygger mange slike på et pålitelig faktagrunnlag som fører til at fortellingene blir troverdige tidsbilder.

SKISSE

over Lille Ullandhaug hvor sprengningen foregikk 16/5-1945.  
(Dokument etter stoff i all hast.)  
1-8 her lå tyske lik. 9. Her lå liket av [redacted].  
10-13 hus som vinduene ble knust i.  
13. Her foregikk sprengningen.



Stavanger politikammer 1048/1945 justissak. «Vedk. sprengningsulykke på Ullandhaug den 16/5 kl. 1130 hvor 8 tyske soldater og en nordmann ble drept, fire såret.» Skisse over ulykkesområde på Ullandhaug. (Arkivreferanse: Statsarkivet i Stavanger, Stavanger politikammer, Justissaker 800-1059/45, SAST/A-100361/001/G/Ga/Gab/Gab/L0123)

Slik sett kan den litterært interesserte for eksempel forsøke seg på en nylesning av Arne Garborgs *Fred* med grunnlag i en omfattende nettutstilling om Garborgheimen.

Denne utstillingen, *Jærhuset som litteratur og kultur*, ble laget som et bidrag til Kulturåret 2018.<sup>56</sup> Den viser hvordan vi, med utgangspunkt i opplysninger fra ulike kommunale, statlige og private arkiver og noen andre kilder, kan synliggjøre de menneskene som bodde i huset og samfunnet rundt gjennom noen tiår i siste halvdel av 1800-tallet. Ved dannelsen av denne utstillingen er det benyttet opplysninger fra kirkebøker, rettsprotokoller, skoleprotokoller, branntakstdokumenter, korrespondanse mellom myndighetspersoner, privatrettslige avtaler, private brever, fotografier fra datid og nåtid, avisopplag med mer. Selv uten noen egentlig fortolkende tilleggstekst, gir arkivenes rådata et ganske utfyllende bilde av både personer og lokalsamfunn, og om forholdet mellom myndigheter og enkeltmennesker. Her er det også mulig å finne detaljer om hvordan karaktersystemet til eksamen artium var i 1875, om noen skulle være interesserte i det!

Denne utstillingen er et eksempel på hvor langt man kan komme i sin kildebruk når man kombinerer opplysninger som finnes i arkivene med noe av det som finnes i bibliotekene og museene.

## Konklusjon

Narrativ polyfoni som tilnærming passer godt med den didaktiske tilnærmingen som trengs for å gi lærerstudentene kompetanse til å undervise i samfunnsfag i samsvar med gjeldende rammeplan. Ved å

---

<sup>56</sup> Arkivverket. 2018. Jærhuset som litteratur og kultur. Nettutstilling. <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/kulturaret-2018/jaerhuset-som-litteratur-og-kultur?q=Garborgheimen>

legge en narrativ polyfonisk tenking til grunn, får man også muligheten til interessante kildekritiske diskusjoner om hvordan det som uomtvistelig har skjedd, kan ha blitt oppfattet av ulike aktører.

Tilgangen som arkivene gir til opplysninger om reelle hendelser, gjør at arbeidet med konkrete saker blir realistisk for samfunnssikkerhetsstudentene. Muligheten til å kontrastere tidligere tiders undersøkelser og planprosesser med dagens tilnærminger, som gjerne bærer preg av mer komplekse forståelser av årsaks- og risikobildet, gjør at denne tilnærmingen får et stort didaktisk potensial.

De informasjonsteknologiske mulighetene i vår tid åpner opp som aldri før til å få tilgang til opplysninger om mennesker og samfunn i tidligere tider. Store datamengder er digitalt tilgjengelig og i stor grad søkbart gjennom internett. De samme teknologiske løsningene gjør også at fortellinger kan spres ganske umiddelbart over hele verden. Teknologien i seg selv skiller ikke mellom sant og usant eller pålitelig og upålitelig, i alle fall ikke ennå. Usanne fortellinger og upålitelige data spres like effektivt som det som er sant og pålitelig.

Behovet for kildekritisk kompetanse, ikke bare hos forskere, journalister og andre som arbeider med primærkilder, er derfor større enn noen gang tidligere. Historievitenskapen og andre humanistiske fag har utviklet metoder for både kildekritikk, fortolkning og fortellings-skapning som i dette lys fortjener å bli kjent utenfor disse fagenes grenser.

Våre erfaringer, og studentenes tilbakemeldinger, tilsier at opplysninger fra arkiver har et stort bruksområde ved høyere utdanning også utenfor historiefaget, f.eks. som vist her av lærere og yrkesutøvere innenfor samfunnsfag og teknologi. Dette innebærer at arkivarene må

være seg bevisst på at det finnes mange potensielle brukere i tillegg til de tradisjonelle, historisk interesserte og kompetente personene som vi fram til nå har møtt på lesesalene. Disse brukerne kan trolig trenge noe mer hjelp fra arkivarene, ikke bare for å finne fram i arkivene, men også for å utøve forsvarlig kildekritikk og som diskusjonspartnere ved fortolkningen av arkivmaterialet.

## Referanser

- Bakken, Jonas & Graver, Hans Petter (red.) 2013. *Juss, språk og retorikk*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Blakar, Rolf Mikkel. 1973. *Språk er makt*. Oslo: Pax.
- Braut, Geir Sverre & Fintland, Ine. 2014. «Vess rett er rett og feil er feil, er det siste ordet sagt.» Integritetsvern i åpent tilgjengelig arkivmateriale. *Arkiv, samhälle och forskning*. 2011, 2: 22-32.
- Bringslid, Synøve, Oftedal, Ivar, Press, Maria & Thime, Torkel. 2009. «Ti der var papir overalt». Bevaring og kassasjon av arkiver i norsk lokalforstvaltning. Skriftserie nr. 31. Oslo: Riksarkivaren.
- Cohen, Thomas V. 2017. The Macrohistory of Microhistory. *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 47:1. January 2017. DOI: 10.1215/10829636-3716578
- Culler, Jonathan. 2009. *Literary theory*. New York: Sterling.
- Egeland, Marianne. 2000. *Hvem bestemmer over livet? Biografien som historisk og litterær genre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fintland, Ine. 2016. Archival Descriptions through the Looking Glass: Paratexts in Wonderland. *The American Archivist* 79:1, Spring/Summer 2016:137-160.
- Fintland, Ine. 2018. Gjenopplivingen i arkivet. Narrativ polyfoni som didaktisk tilnærming i historiefaget. *Heimen*, 55;3: 264-278. [https://www.idunn.no/heimen/2018/03/gjenopplivingen\\_i\\_arkivet](https://www.idunn.no/heimen/2018/03/gjenopplivingen_i_arkivet)



- Floater, Tine Berg. 2016. «Opplysninger som kan såre, krenke eller skade andre, må en ikke la komme videre.» *Riksarkivarens innsynspraksis de siste femti år. Etatsprosjekt 2004-16*. Oslo: Riksarkivet.
- Garborg, Arne. 1892. *Fred*. Bergen: Utgevi av Mons Litleré.
- Gjerseth, Kjell. 2005. *Hvis du ikke er snill. Historier om Lindøy*. Stavanger: Stavanger Aftenblad.
- Hoem, Edvard. 2017. *Liv andre har levd*. Oslo: Oktober.
- Johansson, Jens M. 2016. *Et godt liv*. Oslo: Tiden.
- Jörwall, Lars, Lönnroth, Louise & Nordström, Gunilla. 2012. *Det globala minnet. Nedslag i den internationella arkivhistorien*. Stockholm: Riksarkivet m.fl.
- Kalsnes, Bente. 2019. *Falske nyheter. Løgn, desinformasjon og propaganda i den digitale offentligheten*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Kielland, Alexander L. 1883. *Gift*. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Kluge, Lars. 2012. Hemmelighetene i fjellet. *A-magasinet*, 26. oktober.
- Lereim, Inggard m.fl. 2012. *22. juli. Læring for bedre beredskap*. Oslo: Helsedirektoratet.
- Magnússon, Sigurður Gylfi & Szijártó, István M. 2013. *What is Microhistory? Theory and Practice*. Abingdon: Routledge.
- Marthinsen, Jørgen H. 2012. *Arkivteori – en innføring. Skriftserie 36*. Oslo: Riksarkivaren.
- Meld. St. 7 (2012–2013). *Arkiv*. Oslo: Kulturdepartementet.
- Mortensen, Klaus P. Det moderne gennembrud. I: Levy, Jette Lundbo m.fl. (red.)
- Litteraturhistorier. Perspektiver på dansk teksthistorie fra 1620 til nutiden*. København: DR Multimedie.
- Munslow, Alun. 2013. Introduction. I: Munslow, Alun (ed.). *Authoring the past*. Abingdon: Routledge.
- Mykland, Liv. 2005. *Håndbok for brukere av statsarkivene*. Skriftserie 19. Oslo: Riksarkivaren.

- NOU 2012:14. *Rapport fra 22. juli-kommisjonen*. Oslo: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon.
- NOU 2019:9. *Fra kalveskinn til datasjø — Ny lov om samfunnsdokumentasjon og arkiver*. Oslo: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon.
- Rolfsen, Nordahl. 1931. *Lesebok for folkeskolen. Utgave B. Første del*. Oslo: Jacob Dybwads Forlag.
- Sandmo, Erling. 2014. *Tid for historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Svennevig, Jan, Sandvik, Margareth & Vagle, Wenche. 1995. *Tilnærminger til tekst. Modeller for språklig tekstanalyse*. Oslo: LNU/Cappelen.
- Sæland, Frode. 2009. *Herman Beckers krig. Historien om familien Becker og jødene i Rogaland under andre verdenskrig*. Oslo: Aschehoug.
- Søbye, Espen. 2005. *Kathe, alltid vært i Norge*. Oslo: Oktober.
- Sønderland, Olav m.fl. 2012. *22. juli 2011. Evaluering av politiets innsats. POD-publikasjon 2012/03*. Oslo: Politidirektoratet.
- Uri, Helene. 2018. *Hvem sa hva? Kvinner, menn og språk*. Oslo: Gyldendal.

*Leif Thingsrud*

## MAGISTRATENE OG DERES MENN

### Sammendrag

*Magistratene var fram til 1922 navet i lokalstyret i byene. Stillingene som presidenter, borgermestre og rådmenn var derfor attraktive, og mange innehavere ble sittende livet ut. Andre brukte dem som et trinn i en lang karrierevei. Utnevnelsene bar preg av saklighet, der eksamen og embetskarriere var viktigst.*

For å forstå historien, må man forstå dens aktører. Og skal man forstå disse, må man i alle fall vite hvem de er. I historien om norsk lokalforvaltning og norsk lokaldemokrati finner vi to hovedkategorier av aktører: De med basis på stedet og de med basis i sentrale myndigheter, sistnevnte representert ved konge og kanselli, senere regjering og departementer.

Denne studien skal handle om hvem som bemannet magistraten, en statlig byadministrasjon som ble opprettet ved innføringen av eneveldet i 1660. Organet var en direkte videreføring av et råd av byborgere, som hadde eksistert siden middelalderen, men medlemmene ble nå utnevnt av kongen. Lenge var det fortsatt byens mektigste kjøpmenn og håndverksmestre som ble utnevnt. Men etter hvert ble de erstattet

med profesjonelle administratorer, fram til en lov fra 1917 som avvirket institusjonen i 1922. Fokus for denne undersøkelsen er 1800-tallet, med enkelte linjer tilbake til 1770-årene.

I små byer ble magistratsstillingene ut over på 1800-tallet ofte kombinert med andre embeter, som byfogd og skriver, ja ofte også som sorenskriver for distriktet rundt. I de større byene forble magistratsembetene egne stillinger, og det er bare disse som omfattes av denne undersøkelsen.

Spørsmål jeg stiller er hvem var disse mennene? Var det unge menn i startblokk for en videre embetskarriere, eller var det menn med lang erfaring? Og når det gjaldt utnevnelsene: Hvor mye telte eksamener og gode karakterer, lokalkunnskap eller generell administrasjonskompetanse? Ser vi eksempler på at bekjentskaper eller korrupsjon kunne spille inn, eller ble noen foretrukket på grunn av politisk innstilling? Ser vi en endring i løpet av perioden fra tidlig 1800-tall til ut på 1900-tallet?

## Sammensetning og oppgaver

Opprinnelig besto alle magistratene av flere medlemmer. Lederen ble kalt «magistratspresident» i stiftsbyene, det vil si de byene som var bispesete. I de mindre byene ledet borgermesteren magistraten, mens han var nestleder i stiftsbyene. Øvrige medlemmer ble kalt rådmenn. I tillegg fantes viserådmenn, som deltok i møtene, men ikke hadde del av inntektene. Dette dreide seg i hovedsak om sportler, det vil si betaling man mottok for å utstede dokumenter, for eksempel borgerbrev. I noen byer var også aksise, en lokal innførselstoll, en viktig inntekt, inntil den ble avskaffet i 1828. Viserådmennene måtte bare smøre seg med litt tålmodighet, for de hadde rett til opprykk så snart en råd-

mannsstilling ble ledig. Denne suksjonsretten gjorde at stillingene ikke ble stående ledige, selv om saksbehandlingen i utnevningssaker ofte kunne være lang.



*Magstratgården i Christiania, tilhold for kommunal administrasjon fra 1843-1870. Oppført i 1647 for rådmann Helge Bertelsen. (Foto: Wikimedia Commons)*

Fra ca. 1770 ble antallet magistratsmedlemmer kraftig redusert, og fra ca. 1830 hadde bare Kristiania og Bergen magistrater med mer en ett medlem. Mens det omkring 1785 fantes i alt 34 magistratsmedlemmer i Norge, om man også regner med viserådmennene, var det femti år senere redusert til bare åtte, pluss de byfogdene og soren-

skriverne som hadde magistratsoppgaver «på si». Presidenttittelen forsvant også. Den siste presidentutnevningen skjedde i 1825, og da Knud Knudsen i Kristiansand døde i 1852, var tittelen en saga blott. Borgermesteren var nå magistratens leder i alle byene.

Årsaken til denne reduksjonen av magistratene var sammensatt, men det sentrale elementet var at mens man tidlig på 1700-tallet ikke hadde andre som kunne fylle stillingene enn representanter for det lokale borgerskapet, var situasjonen en helt annen mot slutten av århundret. Et juridisk studium hadde da eksistert ved Københavns universitet en drøy mannsalder. Særlig ordningen med en lavere juridisk eksamen, exam. juris, som ikke fordret artium med latin, men bare en delartium på morsmålet, ga en god tilgang på kandidater til stillingene. Dermed ble det mulig å håndheve et prinsipp om at sivile embetsmenn skulle ha en juridisk eksamen. Etterhvert kunne man dermed erstatte folk som hadde magistratsstillinger ved siden av egen næringsvirksomhet med folk som kunne være øvrighetspersoner på heltid. Dette hang også sammen med at inntektene, som dels var basert på gasje fra kongen, dels på variable inntekter i forbindelse med arbeidsoppgavene, som sportler og – fram til 1828 – aksise, gjaldt magistraten som helhet. Så jo flere medlemmer, jo flere måtte dele på inntektene.

Magistratenes oppgaver var opprinnelig både dømmende og administrative. Hovedmålet var å ivareta statens interesser lokalt. Den dømmende funksjonen var imidlertid på retur allerede ved inngangen til 1800-tallet. I 1866 ble magistraten i Kristiania kvitt alle sine dømmende funksjoner<sup>1</sup>, men i de tre andre stiftsbyene beholdt magistraten en rolle i politirettene helt til disse ble lagt ned i 1889. Magis-

---

<sup>1</sup> Lov av 17.03.1866 om Christiania Byret m.v. ref. i Femtiaars-beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837–1886, s. 28

traten var også opprinnelig statens skatteoppkrever, men oppgavene gikk over til skattefogdene allerede i første halvdel av 1800-tallet. Vi ser altså en gradvis utvikling i retning av at magistraten primært ble et administrativt organ, og stadig mer for byen i forhold til staten.

1700-tallets magistrater arbeidet i hovedsak kollegialt, men visse oppgaver kunne ligge til en bestemt stilling. Ut på 1800-tallet blir stillingene stadig mer spesialiserte. For eksempel spesifiserte en kongelig resolusjon i 1828 de fleste arbeidsoppgavene til borgermesteren og hver av rådmennene i Kristiania. I 1864 opphørte den kollegiale behandlingen helt.<sup>2</sup>

Ved siden av magistratene oppsto det imidlertid raskt en ny type borgerrepresentasjon, også kalt de eligerte, det vil si utvalgte menn.<sup>3</sup> Utover på 1700-tallet overtok de stadig større deler av den lokale styringen, blant annet fikk de på 1780-tallet i realiteten kontroll med byenes budsjetter. I 1837 ble denne representasjonen erstattet av valgte formannskap, og i tillegg kom en ny institusjon, byens representantskap – senere kalt bystyre – som vedtok budsjett og store plansaker. Magistratens rolle ble da mer å stå for den løpende administrasjonen og forberedelsen av sakene til de politiske organene. Og etterhvert som den kommunale aktiviteten økte, ble det opprettet en del rent kommunale administrative stillinger, noen direkte underlagt magistraten, andre helt på siden.

Når vi så passerer midten av århundret, begynte antallet magistratsstillinger igjen å øke. Her skal vi bare konstatere at dette innebar at Halden fikk tilbake sin borgermester i 1864, rett nok kombinert med politimesterstillingen til 1879. Drammen fikk egen borgermester i

<sup>2</sup> Femptiaars-beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837–1886, s. 26–28

<sup>3</sup> Femptiaars-beretning om Christiania Kommune for Aarene 1837–1886, s. 16

1875 – i full stilling. Men da det også i Stavanger ble behov for en borgermester på fulltid, i 1891, valgte man bare å konstituere Alexander L. Kielland i stillingen. Året etter kom en kongelig resolusjon som bestemte at magistratene heretter bare skulle konstitueres. Sannsynligvis hang det sammen med endringene i oppgaver. Stillingene som borgermestere og rådmenn var gått fra å være kongens menn i byene til langt på vei å være kommunale administrasjonssjefer. Det lå i luften at embetene kunne bli lagt ned for å erstattes med kommunale tjenestemenn.

En slik utvikling hadde allerede begynt i Kristiania, hvor direktøren for fattigvesenet i 1885 ble et slags fjerde magistratsmedlem, skjønt han var en rent kommunal funksjonær. Dette innebar at denne viktige delen av de kommunale oppgavene ble løst fra den egentlige magistraten. Rådmannstitlene forsvant forresten i 1894, slik at alle magistratsmedlemmer deretter ble kalt borgermestere. Fattigvesenets direktør ble kalt «adjungert borgermester». Trondheim og Bergen fikk også slike rent kommunale borgermestere, henholdsvis i 1900 og 1912. I mellomtida hadde også Fredrikstad fått sin borgermester, rett nok midlertidig, i 1903. Og i tiden etter at embetene ble bestemt opphevet, i 1917, kom stadig flere byer til med rent kommunale borgermestere.

Årsaken til at magistratene ble avviklet tidlig på 1900-tallet, lå altså ikke i at arbeidsoppgavene forsvant, men at stillingene etter hvert var blitt mer og mer knyttet opp mot de rent kommunale oppgavene. Ved avviklingen ble stillingene videreført som kommunale borgermestere, senere kalt rådmenn, en stilling som fortsatt brukes for administrasjonssjefen i de fleste kommuner.



## Hvem satt i magistratene?

Hoff- og statskalenderen oppgir magistratspresidenter i de fire stiftsbyene tilbake til 1735, men ikke opplysninger om andre medlemmer av magistraten som borgermestre og rådmenn før 1781. Kalenderen nevner derimot lave embetsmenn, som for eksempel tollfullmektiger. Det betyr antakelig at borgermestre og rådmenn før den tid ikke ble ansett som virkelige embetsstillinger, men mer som en form for borgerrepresentasjon.

Av de atten magistratspresidentene som ble utnevnt før 1780, var fem sittende borgermestre eller rådmenn. Tre kom fra dommerembeter, og kan ha hatt juridisk eksamen, og en kom fra et annet sivilt embete. De øvrige ni kjenner vi ikke bakgrunnen til, men en av dem hadde juridisk eksamen. *Alle* de ni som ble utnevnt fra 1781 til 1813 hadde juridisk eksamen. En var sakfører, de øvrige kom fra ulike embetsstillinger. Struensee hadde i 1774 bestemt at presidentene skulle ha juridisk eksamen, og selv om Struensee senere falt, ble denne bestemmelsen overholdt så langt det lot seg gjøre.

Etter 1781 viser hoff- og statskalenderen at nesten bare jurister fikk borgermester- og rådmannsstillinger i byene Halden, Moss og Skien. I stiftsbyene, altså Kristiania, Bergen, Kristiansand og Trondheim, hadde minst fem av de 24 øvrige magistratsmedlemmene – borgermester, rådmann og viserrådmann – som ble utnevnt før 1781, juridisk eksamen. Av de 22 i samme kategori, utnevnt i perioden 1781 til 1813, var åtte jurister. Selv om vi mangler full informasjon om tiden før 1781, ser vi en tendens til at forholdsvis flere har bakgrunn som jurister.

## Alder ved utnevning

En uttømmende undersøkelse av magistratmedlemmenes alder sprenger rammen for denne undersøkelsen. For tidsrommet før 1814, er bare jurister med i tabellen. Og da ser vi at i hele perioden var tre av de utnevnte under 30 år, 17 var i tretti-årene, seks var i førti-årene og seks – alle utnevnt etter 1790 – var femti år eller eldre.

Tabell 1 – Alder ved utnevning av jurister i magistratsembeter <sup>4</sup>

(I parentes det antallet som døde i stillingen eller som søkte avskjed i høy alder for ikke å søke andre embeter)

Utnevnelsesår	under 30 år	30–39 år	40–49 år	50 år eller eldre	Sum
1730 – 1789	2 (2)	10 (6)	1 (1)		13 (9)
1790 – 1813	1	7 (3)	5 (3)	6 (6)	19 (12)
1814 – 1849	1	8 (3)	9 (5)	4 (4)	22 (12)
1850 – 1891		3 (1)	15 (7)	10 (7)	28 (15)
1892 – 1922		4 (2)	8 (2)	12 (8)	24 (12)
Sum	4	32	38	32	106

I alt 74 personer ble utnevnt eller konstituert i magistratsembeter i Norge i tidsrommet 1814 til 1922.<sup>5</sup> Med ett unntak, borgermesteren i Trondheim 1816–1830, hadde samtlige juridisk eksamen. Lenge hadde de fleste rådmennene exam.jur.-eksamen. Fra 1854 av hadde alle tittelen cand.jur. Et fåtall personer fikk flere utnevnelser. Derfor kan summene i noen av de senere tabellene som gjelder perioden etter 1814 være lavere enn 74.<sup>6</sup>

<sup>4</sup> Mange av juristene fikk flere utnevnelser. For de som rykket opp fra viserådsmann til rådmann er alder ved tiltredelse som rådmann lagt til grunn. For de som rykket opp fra rådmann til borgermester eller fra borgermester til president er den første av disse utnevnelser lagt til grunn. Likeså er første utnevning lagt til grunn der man har gått fra lik stilling i by til en annen.

<sup>5</sup> De midlertidige stillingene som ble opprettet etter 1917 og de såkalte adjungerte borgermestrene er ikke tatt med her.

<sup>6</sup> En person, Ole Munch Ræder, ble i 1861 utnevnt til borgermester i Kristiansand, men tiltrådte ikke embetet, da han straks etterpå ble utnevnt til konsul på Malta. Han er derfor ikke regnet med i noen av oppstillingene under.

Tendensen er at de utnevnte blir stadig eldre. Den yngste var 26 år – Henrich Leganger som ble utnevnt som 2. rådmann i Bergen i 1814. De eldste var 62 og 63 år ved utnevnelsen. I begge disse tilfellene dreide det seg om menn som hadde lang fartstid i magistrater. Den ene, Thomas Cathinco Bang, hadde vært borgermester i Drammen i to perioder på til sammen seksten år da han fikk stillingen som første borgermester i Kristiania. Sofus Arctander hadde ni år som borgermester i Bergen før politikken slukte ham helt i åtte år. Deretter tjente han Kristiania som første borgermester i tolv år.

De fleste som ble utnevnt, satt i stillingen livet ut. Arctander satt til 75 års alder, mens Ludvig Mastrup, som ble utnevnt til 1. rådmann i Kristiania som 59-åring – etter fem års konstitusjon i stillingen som 2. rådmann – satt til den høyeste alderen. Først som 82-åring ba han om pensjon. Staten ga ham en pen pensjon, som det passet seg overfor en gammel embetsmann. Kristiania bystyre ville ikke være dårligere, og de bevilget samme beløp.

Tendensen til økt alder ved utnevning indikerer at stillingene var attraktive, og ofte ikke tilgjengelige før man var godt ute i en embetskarriere. Årsaken kan være at det i perioden ble stadig flere godt kvalifiserte søkere. En bekreftelse på det kan vi få om vi ser på de enkelte utnevningene. Hvem søkte? Og hva ble vektlagt av departement og i statsråd? Men først skal vi se litt nærmere på om de utnevnte var lokale eller om de søkte karriere på tvers av geografisk tilhørighet.

## Mobilitet ga karriere

Mens 1700-tallets rådmenn som regel tilhørte byens eget borgerskap, var 1800-tallets magistrater altså fylt opp av jurister. Vi må da regne med at de som ønsket en embetskarriere, var innforstått med at de

måtte reise dit de få og attraktive stillingene fantes. En pekepinn på om det stemmer får vi ved å se på magistratmedlemmenes fødested.

Tabell 2 – Magistratsmedlemmenes fødested  
(Personene er her bare registrert med året for sin første utnevneelse.)

Utnevnesesår	samme by	for øvrig i landsdelen *	annen landdel	utlandet	ukjent	Sum
1814 – 1849	2	1	8	4	6	21
1850 – 1891	6	5	14	-	-	25
1892 – 1922	7	3	11	1	-	22
Sum	15	9	33	5	6	68

\* Som «for øvrig i landsdelen» regnes om man er født innenfor bispedømmet.

Tallene viser at etter 1814 fikk få sitt embete i fødebyen, men går vi bak tallene, ser vi at flere fikk det i en by de hadde bodd i under oppveksten. Flere av borgermestrene og rådmennene var embetsmannssønner og hadde dermed flyttet rundt på forskjellige steder hvor faren hadde vært i løpet av sin karriere. Vi skal senere komme tilbake til disse herrenes sosiale bakgrunn, men noen klar tilknytning til byenes eget «patrisiat» kan man i alle fall ikke spore. For å vite om en magistratstilling var et sprang i karrieren, må vi ikke bare se på om karrieren endte der. Vi må også se på hva slags stillinger innehaverne kom fra.

De fleste borgermestre og rådmenn kom fra andre embetsstillinger eller fra sakfører- eller advokatpraksis. Med unntak av de første årene etter 1814, hadde nesten alle hatt noen år som lavere departementsfunksjonærer. De som kom fra andre embeter, var dommere eller politimestre. En kom fra stilling som amtmann, en fra fogdestilling og en fra stilling som sorenskriver. I disse tilfellene var det nok ønsket om å komme til et mer komfortabelt byliv som trumfet karrierehensynet.

At det den første tiden kom få fra departementene, skyldes selvsagt at det tidlig på 1800-tallet ikke var mange embetsmenn i departementene. Folk med administrativ erfaring befant seg for det meste ute i distriktene. Etter hvert som departementene ble bygd opp med sitt embetshierarki, ble en vanlig embetsvei å starte som kopist straks etter juridikum – eller endog i studietida – rykke opp til fullmektig og byråsjef, kanskje også helt til ekspedisjonssekretær og så søke et selvstendig embete som fogd, skriver eller rådmann.

Det kan synes som om sakførerne var departementets andrevalg, når gode søkere innen embetsverket manglet, men det er ikke opplagt. Vi ser da på de tre byene som fikk sin første borgermester i annen halvdel av 1800-tallet, og Halden, som fikk sin tilbake i 1864 etter mer enn førti år uten. Årsaken er at stillingene der, som vi skal komme tilbake til, var de som hadde færrest godt kvalifiserte søkere. Her finner vi at halvparten av de tolv utnevnte var sakførere. Samtlige hadde sitt virke i den byen hvor de fikk embetet. De øvrige utnevnte var to politimestre, en ekspedisjonssjef og en byråsjef, en magistratssekretær fra Kristiania og en redaktør og forfatter – den ikke ukjente Alexander L. Kielland, som ble konstituert som Stavangers første borgermester i 1891. Ettersom både byråsjefen og den ene av de to politimestrene som ble utnevnt, også hadde drevet som sakførere, blir sakførerpreget nokså dominerende her.

## Sosial bakgrunn

Når det ble krevd juridisk eksamen og etter hvert artium og full embetseksamen for å få et magistratsembete, begrenset det selvsagt rekrutteringen til visse sosiale lag. Det må derfor være betimelig å spørre om et juridisk utdannet embetsverk i departementet innstilte borgermestere og rådmenn innenfor sin egen sosiale krets. Og om

statsråd, både i Kristiania og hos kongen i Stockholm, bare strødde sand på.

Vi kan selvsagt ikke kartlegge alskens sosiale nettverk, fra medlemskap i foreninger til svogerskap, men i og med at det finnes lett tilgjengelige kortbiografier over de fleste norske jurister<sup>7</sup>, kan vi ta en rask runde om deres familiebakgrunn. Kom de fra et juristhjem, eller hadde de bakgrunn i et alminnelig byborgerskap eller bondearistokrati der noen sønner valgte å gå i fedrenes fotspor mens andre fant nye karrieremuligheter gjennom jusstudier?

Av de 68 mennene som tiltrådte ett eller flere borgermester- eller rådmannsembeter fra 1815 til 1920, har trykte oversiktsverk og raske søk i kirkebøker på Digitalarkivet resultert i opplysninger om fedrenes yrke for hele 61 av dem. De syv jeg ikke har funnet noe om, er i hovedsak fra den eldste tiden, og de fleste av dem er født i Danmark.

Tolv hadde fedre som var sivile embetsmenn, alt fra tollskriver til amtmann. De aller fleste av disse hadde åpenbart juridisk utdanning, i likhet med tre sakførere og en auditør. Tre hadde fedre som var lensmenn. De var sannsynligvis ikke jurister, men hørte til en yrkesgruppe hvor en del juridisk realkompetanse var påkrevd. Fem av fedrene var offiserer, fra løytnant til general, og tre var prester. Tar vi også med to lærere og to skolestyrere, ender vi opp med at halvparten kom fra embetsmanns- eller offentlig bestillingsmannsbakgrunn.

Den andre halvparten kom i det alt vesentlige fra det man på 1800-tallet ville kalle et solid borgerskap. Tolv av fedrene var kjøpmenn eller

<sup>7</sup> *Norsk biografisk leksikon*, Kristiania/Oslo 1923-1983, A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: *Candidati og examinati juris 1736-1936*, Stian H. Finne-Grønn: *Norges prokuratorer, sakførere og advokater 1660-1905*, Oslo 1926/1932 og diverse studentjubiléumsbøker

konsuler, seks var høyere funksjonærer eller lignende. Her snakker vi om forsikringsfolk, forvaltere, bruksbestyrere og en som drev reperbane. En av fedrene var styrmann, to var håndverkere og seks var gårdbrukere, noen av dem ganske velstående. Til slutt finner vi en matros, en arbeidsmann og en arbeidsvognmann. Det skjer noen endringer her gjennom den drøyt hundre år lange perioden, men det er ingen klar forskyvning mellom hovedgruppene, embetsstand, byborgerskap og bonde- og arbeiderbakgrunn.

Enkelte av disse borgermestrene og rådmennene gjorde skikkelige «klassereiser». Men de fleste forble i det samfunnssjiktet de var født inn i, eller tok et lite steg opp. Det sentrale er at rekrutteringen hovedsakelig skjedde innenfor en vid krets av lavere så vel som høyere middelklasse, med noen innslag fra bondesamfunn og underklassen. Tilfellene der regjeringen i Kristiania endret innstillingene eller statsrådet hos Kongen utnevnte en annen enn den innstilte var, som vi skal komme tilbake til, så få at vi vanskelig kan spore noen annen holdning til søkerne i den politiske ledelsen enn blant departementets menn. Men disse få viser at konge og regjering heller ikke bare strødde sand på innstillingene.

## Magistratembete som endestasjon?

For å se magistratsembetenes plass i embetskarrierene er det relevant å se om det var siste post i innehavernes yrkesliv, eller om nye muligheter kunne åpne seg. Hvis vi går tilbake til tabell 1, ser vi at andelen som ble sittende i stillingen til sviktende helse eller dødsfall tvang dem ut, er rimelig høy så vel på tidlig 1900-tall som tilbake på 1700-tallet. Men den synker fra over to av tre til rundt halvparten i løpet av perioden 1814 til 1922. Det behøver ikke å bety at stillingenes attraktivitet

ble mindre, men like gjerne at mulighetene til videre avansement ble flere etter hvert.

Hele perioden igjennom kunne folk sitte i stillingene til langt over det som er pensjonsalder i dag. Men på slutten av 1800-tallet var det et krav til dem som ble utnevnt, at de hadde en pensjonsforsikring. Dermed kunne de tre tilbake uten å måtte søke kongen allernådigst om en pensjon.

Hvis vi ser på de 23 som etter 1814 gikk videre til andre embeter, hadde 14 fra fem til ni år i magistratsembete. To forlot embetet etter mindre enn 5 år, og bare tre pakket snippesken etter mer enn femten år. For åtte ble amtmann neste stilling, det høyeste embete man kunne få i distriktene. Fem ble sorenskrivere og tre ble byfogder, en mer horisontal forflytting, rent karrieremessig. Magistratsembetene står dermed ikke fram som typiske springbrett til en karriere, men for noen var de et viktig trinn på stigen.

Hva kan aldersfordelingen mellom de som ble sittende til de døde eller ble pensjonert og de som søkte seg videre, fortelle? Som ventet søkte mest yngre folk seg videre. Mens bare en firedel av dem som i perioden 1815 til 1922 ble utnevnt før fylte 40 år, og en snau tredel av de som ble oppnevnt da de var i førtiårene, ble stående i stillingen yrkeslivet ut, gjaldt dette mer enn to tredeler av de som ble utnevnt etter fylte 50 år.

Hvis vi ser litt grundigere på tallene, ser vi at funksjonstiden for magistratsmedlemmene, særlig i Bergen og i småbyene, i gjennomsnitt var over tjue år. Det gjaldt fra midten av 1800-tallet og fram til man i



1891 begynte å konstituere innehaverne. Den nye praksisen synes å ha påskyndet gjennomstrømningen. I Kristiania var funksjonstiden i gjennomsnitt noe lavere. Det kan ha å gjøre med at mulighetene for andre stillinger var bedre der.

Overgangen til kommunale stillinger skjedde i 1922. To borgermestere fikk andre embeter, den ene som byfogd, den andre som sorenskriver – begge i den byen de var borgermester i. Om det var sikkerheten mot oppsigelse i en økonomisk vanskelig tid som avgjorde det valget, vet vi ikke. Men de fleste, ni av tolv, fortsatte som kommunale borgermestere. En ble formannskapssekretær noen år før han ble kommunal rådmann. Hvor begeistret disse var for å bli overtatt av kommunen, er det vanskelig å finne ut, men de fleste var slett ikke uforberedt på det. Seks av dem hadde også tiltrådt etter at loven om oppheving av magistratene var vedtatt. Og de fleste ble værende i kommunens tjeneste til de nådde pensjonsalder.

Magistratsembetene ble søkt av folk i svært forskjellige aldre. Gjennomgående ble de som fikk embetene eldre utover hele 1800-tallet. For noen var stillingene et av mange trinn på en lang embetskarriere, mens andre satt i stillingene gjennom store deler av sitt yrkesliv. Gjennom hele perioden etter 1814 bekledte noen ganske unge, mange middelaldrende og noen eldre – til dels svært gamle – disse embetene. De fremstår dermed ikke som springbrett slik som en del lavere departementsstillinger, men heller ikke som utpreget retrett. Slike stillinger fantes vel knapt i norsk forvaltning. Likevel måtte en magistratsstilling i en by der forholdet mellom magistraten og den politiske ledelsen var godt, være et bekvemt sted for eldre embetsmenn.

## Embetssøkernes kvalifikasjoner

Vi har nå sett på ulike karakteristika ved dem som fikk magistratsstillinger. Nå skal vi undersøke dem som søkte stillingene og prøve å fravriste kildene informasjon om hvorfor de som fikk stillingene, nådde opp.

For perioden 1815 til 1917 er de fleste utnevnelsene av borgermestre og rådmenn lette å finne gjennom referatprotokoller, regjeringsinnstillinger og sakarkiv fra de aktuelle departementene; Justis- og Indredepartementet. Fullstendige søkerlister, med gode opplysninger om søkerne, finnes den første tiden som vedlegg til regjeringsinnstillingene, senere blant departementets journalsaker. For utnevnelser etter 1860 finnes ikke alltid søkerlistene i arkivene. For å rekonstruere disse må en finlese journalene, som bare inneholder navn og den stillingen vedkommende hadde da han søkte, og det gir for liten informasjon. Derfor velger jeg å avgrense analysen av søkerlistene til perioden 1815 til 1860.

Regjeringsinnstillingene er i denne perioden den sentrale kilden til vurderingen av søkerne. Omkring 1820 blir i noen tilfeller bare den man innstiller omtalt inngående, i andre tilfeller trekker man fram de tre man vurderer som de sterkeste søkerne, og i atter andre setter man opp hele søkerlista i prioritert rekkefølge. Omkring 1825 er imidlertid ordningen med å innstille tre søkere i prioritert rekkefølge – slik vi kjenner den i dag – fast etablert for sivile embeter, det vil si i Justisdepartementets behandling av sakene, selvsagt under forutsetning av at det var minst tre kvalifiserte søkere. Omkring 1830 synes ordningen også å ha festnet seg i Kirkedepartementet for geistlige embeter.

Men tilbake til våre magistratsutnevnelser: For tidsrommet 1815 til 1905 ble 61 menn utnevnt eller konstituert som magistratspresident, borgermester eller rådmann. Av disse har jeg funnet 59 i referatprotokollene fra statsrådssekretariatet. De to jeg ikke har funnet, er utnevnelsene av den første borgermesteren i Drammen i 1872 og den første i Fredrikstad i 1903. For tre utnevnelser har jeg ikke funnet opplysninger om det totale antallet søknader i innstillingene. Jeg har ikke forfulgt disse sakene videre.

Av utnevnelsene fra 1815 til 1905 gjaldt 15 toppstillinger, det vil ledere av magistratene i Bergen og Kristiania. 23 utnevnelser gjaldt borgermestere i byer hvor magistraten bare besto av en borgermester, og 23 utnevnelser gjaldt rådmenn og de senere andre og tredje borgermestere i Bergen og Kristiania.<sup>8</sup>

Stillingene ble lyst ut offentlig, og alle embetsmenn kunne søke. Personer med sakførerbevilling ble også regnet som embetsmenn i denne sammenhengen. I ett eneste tilfelle, da Henrich Leganger ble 1. rådmann i Bergen i 1825, skjedde utnevnelsen direkte uten utlysning. Leganger hadde vært 2. rådmann der i 12 år, og siden magistraten på den tiden langt på vei arbeidet kollegialt, var dette nærmest et ansenitetsopprykk.<sup>9</sup>

Antallet søkere til de forskjellige stillingene varierte mye. De 15 toppstillingene fikk fra en til ni søkere, stilling som ensom borgermester fikk fra tre til 21 søkere, og rådmannsstillingene fikk fra tre til 27 søkere. Tendensen er at lavere stillinger fikk jevnt over flere søkere enn høyere. En landsens fogd eller sakfører kunne ha en mulighet for

<sup>8</sup> Rådmanns-titlene ble, som nevnt, erstattet med tittel av borgermester for alle magistratsmedlemmer fra 1894 av.

<sup>9</sup> Regjeringsinnstilling 2968/1825

å nå opp til et rådmannsembete, men de fleste visste at for å komme i betraktning til borgermesterstillingene i Bergen eller Kristiania måtte man ha en solid embetskarriere å vise til. Utnevnelse i stillingene i de mindre byene kan ha vært mer uforutsigelig. Antallet søkere med ansiennitet i virkelige embetsstillinger var normalt meget lavt der. En sakfører med god kjennskap til byen kunne dermed nå opp. Når flere embeter ble lyst ut relativt tett etter hverandre, steg søkertallet runde for runde. Årsaken var sannsynligvis at de sterkeste søkerne fikk de først utlyste embetene, slik at det ble mer åpent med hensyn til hvem som kunne nå opp i de påfølgende rundene.

Tabell 3 – Antall søkere til magistratsembetene 1815–1905

Stillingskategori	Ant. utlyste embeter	Gj.sn. ant. søkere
President / (1.) borgermester	15	4,4
Borgermester i «småby»	20	8,3
Rådmann / 2. ell. 3. borgermester	19	15,1

Rådmannsstillingene fikk altså mellom tre og fire ganger så mange søkere som toppstillingene. Borgermesterstillingene i de mindre byene ligger et sted i midten. Derfor behandles de tre gruppene av magistratsstillinger hver for seg videre.

## Toppstillingene

I 1815 var Bergen Norges største by med ca. 15 000 innbyggere. Kristiania var nest størst med 10 900. Et snaut halvt hundreår senere, i 1860, var styrkeforholdet helt forskjøvet. Og mens Bergens folketall ble nesten femdoblet fra 1815 til 1905, ble Kristianas mer enn tvedoblet. Fra å være nærmest jevnbyrdige ved periodens inngang, var de i hver sin divisjon ved utgangen. I tillegg hadde Kristiania fått et mye

breder embetsmannsmiljø takket være veksten av departementsansatte. Derfor må vi anta at mens et magistratsembete i Bergen og et i Kristiania i 1815 var nokså likeverdige i oppgaver og prestisje, var et embete i Kristiania atskillig gjevere i 1905. Stemmer utnevnelserne og søkerlistene til toppstillingene med denne antakelsen? I tidsrommet 1815 til 1859 ble det utnevnt to presidenter og fire borgermestere i Kristiania, mens det i Bergen bare ble utnevnt to borgermestere.

### *Bergen*

I 1828 søkte Henrich Leganger, Jens Schydtz og Albert Lassen borgermesterembetet i Bergen. Lassen var eldst, 45 år, men hans embetskarriere var lite imponerende. Han hadde praktisert som sakfører i fem år, vært dommer i politiretten i Bergen i ni år og deretter politimester i tre år. Leganger hadde, i motsetning til de andre, bare exam. juris-eksamen, men den var med beste karakter.<sup>10</sup> Han var 39 år og hadde en kort fartstid som kopist, først i Generalpostkontoret, deretter i Rentekammeret, før han for fjorten år siden ble rådmann i Bergen. Schydtz var yngst med sine 36 år. Hans viktigste erfaring var tolv år på Bergens stiftskontor, først to som fullmektig, så som sekretær. Han hadde også vært konstituert som rådstueskriver i Bergen et halvt års tid og dommer i stiftsoverretten et halvår, dessuten politifullmektig i to år. Han hadde den laveste stillingen og kortest ansiennitet, men hadde breiest praksis. Departementets begrunnelse for å innstille ham var imidlertid at han hadde den beste eksamenen. Han var cand. jur. med laud.<sup>11</sup>

Da Schydtz seks år senere ble utnevnt til amtmann i Søndre Bergenhushus, nådde Lassen opp i kampen om å bli hans etterfølger. Denne gangen var det også tre søkere. Lassen var eldst med sine 52 år, de to

<sup>10</sup> Se forklaring av exam. juris-tittelen på s. 2 i denne artikkelen.

<sup>11</sup> Regjeringsinnstilling 539/1828

andre, Franck og Delphin, var henholdsvis ett og tolv år yngre. Lassen hadde nå tolv års fartstid som Bergens politimester. Det trumfet Francks tre års sakførervirksomhet på Sjælland, fulgt av fjorten år som overrettsprokurator, seks år som justissekretær og politifullmektig og to år som sorenskriver. Delphin hadde tre år som departementskopist, ti år som sakfører, tre år som fullmektig ved et amtskontor og de siste seks år som dommer i stiftsoverretten i Bergen.

Departementets begrunnelse for innstillingen av Lassen var noe mer fyldig enn vanlig: Lassen hadde lenger fartstid i «egentlig fast Embedsstilling» og «maatte gaae foran Assessor Delphin, der baade som Candidat og Embedsmand er langt yngre». Både Lassen og Franck hadde sine juridiske eksamener fra 1806, sistnevnte bare exam. juris-graden, mens Delphin hadde sin fra 1819.<sup>12</sup> Mens eksamenen i seg selv var «tungen på vektskåla» i begrunnelsen i 1828, var embetsansiennitet det som veide mest i 1835.

Begrepet «egentlig fast Embedsstilling» er interessant. Det viser om at selv om både sakførerpraksis og et embete som politimester ga ansiennitet, ga politimesterstillingen mest. Vi skal senere følge opp denne iakttakelsen og se om den kan bekreftes ved andre utnevnelser, og vi skal også se om det er en slags rang mellom ansiennitet i de forskjellige typene virkelige embetsstillinger.

### *Kristiania*

Vi flytter så blikket til Kristiania, hvor det ble utnevnt magistratspresidenter i 1815 og 1825. Antallet søkere var høyere enn i Bergen; seks da Arne Arntzen ble utnevnt i 1815 og ni da Malthe Langberg ble utnevnt ti år senere. Ved den første utnevningen hadde fire søkere cand.jur.-eksamen, tre av dem med laud både til den teoretiske og den

---

<sup>12</sup> Regjeringsinnstilling 1149/1835

praktiske prøven. I kvalifikasjoner sto de ganske likt. Ingen av disse hadde noen erfaring med magistratsarbeid, og ingen hadde tilhold i Kristiania. Arntzen var faktisk blant de yngste av de sju, men blant dem som hadde laud. Dessuten hadde han møtt på det første Stortinget i 1814. Kanskje var det utslagsgivende? Rent karrieremessig skilte han seg ikke ut. Arntzen hadde vært auditør (krigsadvokat) i fire år og sakfører i to. Konkurrentene hadde også noen år som auditør og en hadde også vært byfogd og skriver i Moss i tre og et halvt år.

Ti år senere ble Langberg innstilt som den eneste, med begrunnelse i embetskarrieren<sup>13</sup>. Hans dommergjerning i Høyesterett veide nok tungt. Av de øvrige søkerne var Peter M. Ottesen den sterkeste. Han ble da også Langbergs etterfølger da denne døde etter bare tre år som hovedstadens siste magistratspresident.<sup>14</sup> Ottesen fikk ni år som borgermester, som da var den øverste stillingsbetegnelsen i magistraten, før han ble oppnevnt til høyesterettsdommer.

I 1837 vurderte departementet å kreve laudabel cand.jur.-eksamen til en borgermesterstilling, da det var aktuelt å bruke vedkommende som ekstraordinær dommer i Høyesterett. Departementet fant imidlertid at de likevel måtte stille exam. jur. Gustav P. Blom først på grunn av «Alder, Embedsaar og practisk Erfaring».<sup>15</sup> Han var 51 år, eidsvollsmann og amtmann i Buskerud. Den norske regjeringen fulgte departementets innstilling, men statsrådet i Stockholm snudde og utnevnte den fjorten år yngre Martin Hansen. Han var cand. jur. og hadde i ni år vært ekspedisjonssekretær i Marinedepartementet. Protokollene sier ikke noe om årsaken til at statsrådet vurderte annerledes enn departementet. Det kan ha vært ønsket om å kunne kombinere

<sup>13</sup> Regjeringsinnstilling 2262/1825

<sup>14</sup> Borgermester-embetet hadde stått ledig siden Nicolai Osterhaus døde i 1822.

<sup>15</sup> Regjeringsinnstilling 471/1837

stillingen med en funksjon som ekstraordinær høyesterettsdommer, eller at statsrådene i Stockholm mest av prinsipp ville ha folk med cand. jur.-eksamen i stillingene, i alle fall når det fantes kvalifiserte søkere med graden. Utnevnelsen viser i alle fall at god familie ikke ble tillagt noen vekt. Blom var av solid embets- og kjøpmannsslekt. Martin Hansen kom fra enkle kår i Ås. Og han forlot embetet etter bare fire år, nettopp for å bli fast dommer i Høyesterett.

Jeg avstår fra å gå i detalj i de senere utnevningssprosessene. Vanligvis ble tre menn innstilt i prioritert orden. Departementet prøvde å balansere vurderingen ut fra eksamenskarakter, karriere og ansiennitet. Noen nærmere begrunnelse gis sjelden, så den må tolkes ut fra hvordan man vektet de tre momentene ovenfor. Det er vanskelig å si noe mer enn at alle tre teller. Er søkeren for svak på et av momentene, faller han gjennom. Og da det alltid var noen søkere som tilsynelatende hadde alle ønskede kvalifikasjoner, ble det til slutt til at vekta noen ganger tippet den ene veien, andre ganger den andre.

Mønstret i utnevnelsene virker altså som en helt saklig avveining av eksamensresultat og karriere. Etter hvert som søkerens alder går noe opp, blir deres CV'er stadig mer solide, inntil dette snur litt igjen etter at stillingene fra 1891 av bare blir besatt ved konstitueringer. Flere hadde vært amtmenn, og noen hadde sittet som statsråder.

### *Politiske utnevninger?*

Ved utnevnelsen av Arne Arntzen i 1815 kan det, som nevnt, ha vært deltakelsen på Stortinget, som ga ham det lille fortrinnet. Blom fikk derimot ingen kreditt for sin deltakelse på Eidsvoll.



At politisk karriere talte positivt finner vi likevel flere tilfeller av. Det beste eksempelet er Sofus A. B. Arctander. Han hadde sin juridikum med laud, og han hadde vært sakfører og sorenskriverfullmektig samt lensmann i tre år. Han satt på Stortinget fra Venstre i tre perioder og var en tid også lagtingspresident. I 1890 ble det regjeringsskifte, og han gikk fra å være statsråd i Indredepartementet til å bli borgermester i Bergen. Hans innsats i politikken var tydeligvis gull verdt. Og etter en ny periode ved Kongens bord, ble Arctander på nytt borgermester, nå i Kristiania. Et annet eksempel kan være Arctanders etterfølger i Bergen, Olaj Johan Olsen. Han hadde også to perioder som statsråd, men kom til borgermesterposten fra stillingen som amtmann i Nordre Bergenhus. Før det hadde han en karriere fra kopist til ekspedisjonssekretær i Finansdepartementet. Muligens var embetskarrieren tilstrekkelig her, da departementet ikke en gang innstilte noen av de to andre søkerne.

Vi ser altså at det i de to toppstillingene, som president, senere borgermester i Bergen og Kristiania alltid utnevnes folk med solid juridisk eksamen, nesten alltid laud, og i de aller fleste tilfellene med lang embetskarriere. Søkerne var flest den første tiden, og noen med mindre relevant bakgrunn. Senere gikk søkertallene noe ned. Antakelig vurderte sakførere og andre med kort karriere det som lite realistisk å nå fram. Helt mot slutten av perioden synes stillingene å bli mindre attraktive igjen, antakelig fordi man nå bare ble konstituert. Uansett finnes alltid minst én godt kvalifisert søker. Innstillingene begrunnes alltid, men som oftest i høyst generelle ordelag. Det går da først og fremst på ansiennitet i høyere embeter, dernest på om man var cand. jur eller exam. jur. og om man hadde fått laud på eksamenen.

En direkte sammenligning av kvalifikasjonene til dem som fikk stillingene i Kristiania mot dem som fikk dem i Bergen er vanskelig, da president Klagenberg i Bergen satt i tyve år, fra 1808 til 1828. Hans bakgrunn var solid: seksten år som byfogd og skriver i Sorø og Korsør og to år som overrettsdommer i Bergen.<sup>16</sup> I mellomtiden ble det utnevnt to presidenter i Kristiania. Arntzen, som fikk stillingen i 1815, hadde, som nevnt, langt fra Klagenbergs kvalifikasjoner, mens Langberg, som ble oppnevnt ti år senere, var faglig minst like tung. Og da begges etterfølger ble utnevnt i 1828, fikk Kristiania amtmann Ottesen, som tidligere hadde vært sorenskriver og overrettsdommer, mens Bergen fikk den unge overrettsdommeren Schydtz. Man skal være forsiktig med å trekke bastante konklusjoner ut fra noen få utnevnelser, men fra tilnærmet likhet i kvalifikasjonene tidlig på 1800-tallet, hadde de som fikk toppstillingene i Kristiania fra og med 1825 klart tyngre karriere bak seg enn sine kolleger i Bergen.

## Enmannsmagistratene

I Kristiansand og Trondheim ble, som nevnt, magistratene tidlig på 1800-tallet redusert til en mann. I starten var betegnelsen president, men fra 1828 av ble tittelen borgermester brukt. Dette var mer ensomme stillinger, og lokalhistorikerne begge steder gir også et inntrykk av at stillingene langt fra hadde den prestisje og tyngde som toppstillingene i Kristiania og Bergen. Noe av dette kan nok tilskrives innehavernes energi eller samarbeidsevner, og i Trondheim var situasjonen i starten vanskelig på grunn av et storborgerskap som viste liten vilje til å samarbeide med myndighetene.<sup>17</sup> Resultatet var i alle fall at magistraten i de to byene ikke ble det navnet i lokaladministrasjonen

---

<sup>16</sup> Falk-Jensen, A. og Hjorth-Nielsen, H.: *Candidati og examinati juris 1736-1936* bd. 2 s. 371

<sup>17</sup> Knut Mykland: *Trondheim bys historie*, bd. 3 s. 92–96

som den var i Kristiania og Bergen. Og folk oppfattet den heller ikke som et styringsorgan, men bare som et ekspedisjonskontor.<sup>18</sup>

### *Kristiansand*

Da en borgermester skulle etterfølge Kristiansands magistratspresident Knud Knudsen i 1852, søkte ni om å bli hans etterfølger. De tre innstilte var skifterettsjustitiarius i Bergen Carl Nicolai Stoud Platou, overrettssakfører Niels W. Rogstad i Kristiansand og byfogd Martinus A. Abildgaard samme sted. Innstillingen er ikke begrunnet, men Platou var eldst av cand. jur.-ene, og de andres karrierer var i alle fall ikke bedre enn hans. De øvrige søkerne var henholdsvis postmester, politimester, overrettssakfører, byfogd, overrettsassessor og fogd.<sup>19</sup> Overrettsassessoren hadde bakgrunn som byråsjef og hadde nok blitt innstilt om han ikke hadde trukket søknaden.

Platou tok stillingen i Kristiansand, og reiste videre til Bergen etter snaut syv år. Utnevnelsen av hans etterfølger ble kronglet. Også denne gangen kom ni søknader inn. Indredepartementet innstilte rådmann i Bergen Jakob K. Bonnevie foran politimester i Drammen Christian F. W. H. Schive og Niels W. Rogstad, som i mellomtiden var blitt overrettsassessor. Den best kvalifiserte søkeren var Ole Munch Ræder, ekspedisjonssekretær i Marinedepartementet, men han var i mellomtiden innstilt til stillingen som norsk konsul i Rio de Janeiro. De øvrige søkerne var en sorenskriver, en byfogd, en høyesterettsadvokat, en fogd og en auditør.

I statsråd i Stockholm ble først Ræder utnevnt, men han valgte konsulstillingen i Brasil. Dermed måtte man opp med søkerbunken igjen.

<sup>18</sup> Sverre Steen: *Kristiansands historie 1814–1914* s. 96 og 207, Steinar Supphellen: *Trondheims historie*, bd. 2 s. 234

<sup>19</sup> Indredept. Indretr. D: Ref. nr. 84/1853, jnr. 526/1853

Departementet innstilte Bonnevie, men plasserte Rogstad som nr. 2, foran Schive. Bonnevie ble utnevnt, men i Stockholm dissenterste statsråd Petersen. Han ville ha Rogstad helt først.<sup>20</sup> La oss sammenligne disse to søkerne litt nærmere:

Både Bonnevie og Rogstad var 47 år. Begge hadde sin cand. jur.-eksamen, men bare Rogstad med laud, og han hadde avlagt eksamen fire år før Bonnevie. Rogstad hadde hele sitt virke i Kristiansand. De første tre årene hadde han forskjellige midlertidige stillinger ved stiftsretten, deretter var han sakfører der i mer enn ti år, og de siste fem årene dommer. Bonnovies karriere startet som ekstraskriver i Kirkedepartementet. Etter tre år ble han fullmektig, og etter ytterligere ett år var han byråsjef. Dette var raske avansement, men slett ikke unormale. De siste fem årene hadde han vært rådmann i Bergen. Han kjente dermed norsk statsforvaltning og magistratsinstitusjonen godt, mens Rogstad må ha kjent byen og dens omland som sin egen lomme. Det ser ut til at administrativ karriere eller faglig bredde vant over lokalkunnskapen.

Også den neste utnevningen til borgermester i Kristiansand, i 1872, var problematisk. Blant de tretten søkerne innstilte Indredepartementet disse: høyesterettsadvokat Jens J. A. Birch, ekspedisjonssekretær i Kirkedepartementet Halfdan Lehmann og riksarkivar Michael Birkeland. Bare to av statsrådene i Kristiania fulgte innstillingen. De andre fem satte Lehmann foran Birkeland og trakk fram fullmektig Schlytter ved statsrådsavdelingen i Stockholm som tredjemann. Kongen støttet seg til Indredepartementet og utnevnte Birch.<sup>21</sup> Heller ikke

---

<sup>20</sup> Indredept. Indrekr. D: Ref. nr. 99/1860, jnr. 774/1860, Regjeringsinnstilling 937/1861 og Kgl. res. 28.10.1861

<sup>21</sup> Regjeringsinnstilling 864/1872 og Kgl. res. 28.05.1872

her gis det noen begrunnelser, men det er rimelig å tro at Birchs 17 år som høyesterettsadvokat veide tungt mot de langt yngre søkerne, selv om disse hadde solid erfaring i virkelige embetsstillinger. Lehmanns stilling som ekspedisjonssekretær var i alle fall høyst relevant. Om riksarkivarstillingen var det, er vel et mer åpent spørsmål.

De to neste utnevningene var enklere. Da Birch døde etter bare to år i stillingen, ble nettopp Lehmann hans etterfølger. Og da han dro tilbake til Kristiania seks år senere, ble han etterfulgt av Caspar C. Smith, som kom fra ekspedisjonssekretærstillingen i Justisdepartementet.

### *Trondheim*

Trondheim fulgte det samme mønsteret med fyldige søkerlister tidlig i århundret og adskillig tynnere senere. Søkerne var jevnt over svakere enn i Kristiansand. I 1816 hadde fire søkere latinsk juridikum, to morsmålsjuridikum og de tre siste hadde neppe noe fullført jus-studium. Det var imidlertid ikke et absolutt krav så tidlig, og søkerne med minst utdanning hadde mest praksis. Den ene av disse hadde tolv år som birkedommer og syv år som sorenskriver på sin CV. De to andre var Trondheims to rådmenn, Blom som i tillegg var politimester, og Lie, som i tillegg var brannmester. Blom hadde lengst ansiennitet, og sannsynligvis gjorde det utslaget. Han ble tilsatt.

Neste tilsetning i Trondheim skjedde i 1830. Her var det åtte søkere. Cand. jur. Caspar P. Hagerup fikk stillingen. Han hadde vært by- og rådstueskriver i Kalundborg i åtte år, deretter sorenskriver, først i Flekkefjord i ti år, så på Hedmarken i elleve år. Begrunnelsen for innstillingen var god eksamen og lang embetskarriere. Forøvrig søkte tre fogder, magistratspresident Knudsen i Kristiansand, en sakfører, en dommer og en auditor.

Ved neste korsvei, i 1840, ble ekspedisjonssekretær Honoratius Bonnevie utnevnt. Han var cand. jur. med laud. De andre innstilte var amtmannen i Stavanger – som bare var exam. juris. – og den ganske ferske byfogden i Trondheim, cand. jur. Henrik Lysholm. Fem av de åtte andre søkerne hadde cand. jur.eksamen, men karrierene pekte ikke mot magistratsembete. Tre var sakførere, en var dommer og den siste var en sorenskriver på 58 år. Han ble kanskje regnet som for gammel.

De neste utnevnelsene var også udramatiske og med nok sterke søkere. I 1848 nådde byfogd Lysholm opp, foran amtmann Thesen i Romsdal og politimester Hansson i Bergen. Den fjerde og siste søkeren var en sorenskriver med svekket helse og dom for misligheter i sitt embetsforhold. Lysholm og Thesen synes på papiret å være nokså likeverdige søkere ut fra karriere. Thesen hadde imidlertid eksamen med laud, noe Lysholm ikke hadde. Men han hadde i alt tretti år som sakfører, politimester og byfogd i sin fødeby Trondheim samt at han satt i direksjonen for Norges Bank. Jeg velger å tro at det var lokal-kunnskapen mer enn bankledelsen som gjorde utslaget her.

Tolv år senere ble amtmann Arnt M. Aubert i Nordre Bergenhus Lys-holms etterfølger. Han ble innstilt foran en overrettsdommer, som tidligere hadde vært fogd og sorenskriver, og politimesteren i Drammen. En sorenskriver på 56 år ble ikke innstilt. Han ble antakelig regnet som for gammel. I 1867 ble sorenskriveren i Østerdalen, Sivert Strøm, den neste i stillingen. Han gikk foran en fogd, byens egen politimester og syv søkere til.

### *Halden, Drammen og Stavanger*

Forflytter vi oss til de mindre byene som fikk borgermester i full stilling i løpet av hundreåret, ser vi svakere søkerfelt.

I Halden ble Hans V. C. H. Wessel utnevnt til borgermester og politimester i 1864. I alt søkte 21 på stillingen, blant annet politimestrene i Stavanger og Larvik, som ble innstilt på de neste plassene. Lokalkunnskapen veide tyngst. Wessel hadde erfaring fra fjorten år på sorenskriverkontor og seksten år som sakfører i Halden. Han hadde også vært byens ordfører. Begrunnelsen baserte seg på «... behørigt Hensyn til Embedets Tarv og Vedkommendes Qualificationer og tidligere Stilling».<sup>22</sup> I 1879 ble stillingen delt, slik at Wessel ble borgermester på heltid.

Også hans etterfølger, August Hansen, var sakfører og hadde vært ordfører i byen. De to andre innstilte i 1890 var politimester og ordfører i Drammen Niels E. Gamborg og byfogden i Porsgrunn, Carl A. Enger. Kombinasjonen sakfører og ordfører var visst det rette i Halden, for også Ola Sveen, som etterfulgte Hansen i 1915, hadde nettopp denne bakgrunnen.

I Drammen opptrer Thomas C. Bang som borgermester i 1872, men jeg har ikke lyktes å finne utnevnelsen. I 1883 ble han amtmann i Buskerud og kort tid senere statsråd. Etter noen måneder søkte han igjen sin gamle borgermesterstilling, som det ikke synes å ha blitt utnevnt noen etterfølger i. Han ble innstilt foran hovedkassereren ved jernbaneanleggene og byfogden i Hamar. Jeg har ikke funnet søker-tallet her, men da Bang fikk borgermesterstillingen i Kristiania fem år senere, søkte fem om å etterfølge ham. En lokal sakfører, Ole Roald A. Rynning, ble foretrukket framfor byens politimester og byens egen ordfører – også denne med lang sakførerpraksis.<sup>23</sup> Politimesteren hadde hele sin karriere i den etaten og ikke eksamen med laud.

---

<sup>22</sup> Regjeringsinnstilling 1232/1864

<sup>23</sup> Indredepartementet, 2. indrekontor A: referatprotokoll: referat nr. 89/1890

Dermed var han ingen opplagt kandidat. At Rynning hadde møtt på Stortinget i syv år kan ha gjort utslaget.

Stavanger fikk sin første borgermester da Alexander Lange Kielland ble konstituert i 1891. Han var på den tiden teglverkseier og forfatter, men siden han hadde en sakførerbevilling, kunne han søke. Som nr. 2 ble magistratssekretær i Kristiania, Otto M. S. Platou innstilt og som nr. 3 sakfører og ordfører i Stavanger Wilhelm Olsen. Søknaden fra magistratssekretær J. N. Eyde ble ikke vurdert da han allerede var innstilt til skifteforvalterembetet i Stavanger.<sup>24</sup> De to siste søkerne har jeg ikke funnet. Heller ikke her er det noen eksplisitt begrunnelse for innstillingen, men det kan være ren sympati for Kielland. Det skulle for så vidt ikke forundre ut fra at Johannes Steens venstre-regjering nylig var tiltrådt.

Kiellands etterfølger, da han ble amtmann i Romsdal tretten år senere, var byens politimester, Thorvald A. Larsen. Tross sin unge alder, 40 år, hadde han også sytten års praksis som sakfører og advokat. Ingen av de andre elleve søkerne ble innstilt.<sup>25</sup>

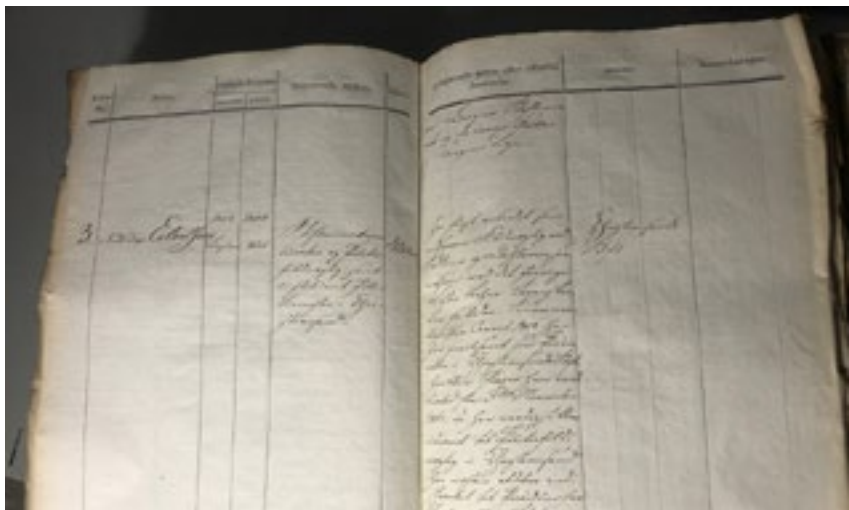
I disse tre byene veide tydeligvis lokalkunnskapen i innstillingene, men virkelig tunge embetsmenn fantes heller ikke blant søkerne. Før vi forsøker å trekke litt flere konklusjoner med hensyn til disse enmannsmagistratene, tar vi en rask gjennomgang av rådmannsutnevnelserne.

---

<sup>24</sup> Regjeringsinnstilling 1459/1891

<sup>25</sup> Regjeringsinnstilling 139/1904





*Innstilling på Niels Trap Eilertsen til rådmann i Bergen (Regjeringsinnstilling 2968/1825)*

## Rådmennene

Rådmennene var ved inngangen av 1800-tallet mest en slags medhjelper til presidentene og borgermestrene. Utover århundret, da den kollegiale behandlingen av sakene opphørte, ble stillingene gradvis mer selvstendige og spesialiserte. Ved utnevnelser kom det etter hvert derfor også et ønske om mer spesialkompetanse. La oss se på Kristiania først.

Rådmannsutnevnelser her fant sted i 1820, 1828 (2 stk.), 1853, 1854, 1872 (2 stk.), 1886, 1895 og 1898. Antallet søkere i 1886 har jeg ikke funnet, men ved de øvrige utnevnelserne varierte søkerantallet fra sju til 27.<sup>26</sup> De utnevnte hadde følgende bakgrunn, i kronologisk orden: en sakfører, en auditor og fungerende rådmann, en fullmektig

<sup>26</sup> Regjeringsinnstillinger og dept.s referatprotokoller

i Finansdepartementet, to byråsjefer i Kirkedepartementet, en underrettsreferent, en magistratssekretær, en ekspedisjonssekretær, en statsråd og en bankdirektør. Den sistnevnte var Hagbard E. Berner, som var en ledende Venstre-mann på Stortinget og mangeårig redaktør av Dagbladet. Underrettsreferenten var Ludvig A. Mastrup, som i atten år hadde vært underfogd i Kristiania og i til sammen fem år var konstituert som rådmann. Han ble ikke innstilt av departementet, men vant fram i statsråd.<sup>27</sup> Det kan vanskelig tolkes annerledes enn at de anså en trofast tjener av byen som bedre egnet enn en frisk kost utenfra.

Hvis vi så flytter blikket til Bergen finner vi utnevnelser i 1825 (2 stk.), 1831, 1832, 1843 (2 stk.), 1846, 1853, 1862, 1880, 1885, 1897 og 1904.<sup>28</sup> Antallet søkere varierte mellom 3 og 19. I 1825 ble en sorenskriver og politimester i Flekkefjord, Aaestrup, innstilt, men kongen utnevnte den noe eldre politifullmektigen Eilertsen fra Kristiansand.<sup>29</sup> De øvrige utnevnelserne var alle etter innstillingen, og de utnevnte kom fra stillinger som justissekretær i overrett, politifullmektig og sakfører, sorenskriver, fogd, byråsjef, sakfører og tidligere skattefogd, sekretær i Kristiania fattigvesen, forhenværende fogd, byfogd, skifteforvalter og fogd.

Kvalifikasjonene er, som vi ser, jevnt over svakere her enn for de utnevnte borgermestrene. Søkte man spesiell kompetanse, eller var rett og slett søkerbunken, tross sin størrelse, heller tynn når det gjaldt menn med administrativ erfaring? Vi må derfor analysere søkerbunkene nærmere.

---

<sup>27</sup> Indredept., 2. Indrekr. A: referat nr. 194

<sup>28</sup> Regjeringsinnstillinger og dept.s referatprotokoller

<sup>29</sup> Regjeringsinnstilling 2968/1825

Mange søkere i Bergen, som til borgermesterstillingene i de mindre byene, var sakførere. Men uten tilleggsmeritter hadde de liten mulighet for å nå opp til innstilling enn si utnevning. Vi ser også at flere politiembetsmenn ble innstilt. Kan det være fordi disse hadde god lokalkunnskap? Kildene sier ikke noe eksplisitt, men tanken er nærliggende. I Kristiania fantes også sakførerne i søkerbunkene, men så lenge departementsfolkene var tungt til stede, den første tiden mest fullmektiger, etter hvert mest byråsjefer, ble de ofte innstilt. Fogder og sorenskrivere søkte sjeldnere på rådmannstillingene, men oppnådde ofte innstilling, i alle fall før midten av århundret. Og som nevnt ble stillingene etter hvert mer spesialiserte. Da ble mer spesifikk kompetanse ofte foretrukket framfor en lang embetskarriere.

Begrunnelser for innstillingene forekommer sjelden. Tidlig på 1800-tallet var det mest sentrale hvor langt man var kommet i sin embetskarriere, avveid mot de juridiske eksamenene. Etter hvert som stillingene ble mer spesialiserte, måtte en karrierevurdering lik den som ble brukt for borgermestrene, avveies mot erfaring nettopp i de saksfeltene stillingen var tillagt. Begrunnelser i innstillingene skyldes antakelig tvilstilfeller hvor flere søkere sto så likt at man måtte se til bierverv og liknende for å skille dem. Vi har tidligere nevnt at det ser ut som lokalkunnskap etter hvert kom inn som en viktig faktor, særlig i småbyene, men vi finner også andre varianter, for eksempel da Erich Nic. Saxild ble utnevnt til rådmann i Kristiania i 1820.

Utnevnelsen la vekt på hans gode eksamen, men også på at han hadde nedlagt et omfattende gratisarbeid for undervisningsvesenet i byen. Ved siden av å være auditør og prokurator hadde han undervist på borgerskolen og opprettet et handelsinstitutt.<sup>30</sup> Auditør Geert N. Flock, som ble Saxilds etterfølger, fikk stillingen hovedsakelig fordi

<sup>30</sup> Regjeringsinnstilling 4531/1820

han hadde vært konstituert i den under Saxilds sykdom.<sup>31</sup> Hans kollega Hans Wilh. Dop Mandall fikk sin stilling på grunn av lang tjenestetid «paa ringe Vilkaar». Han hadde gått hele åtte år som fullmektig i Finansdepartementet, og det var ikke noe å leve av. Ved siden av hadde han en tid vært kasserer ved universitetet, men vi må tro at heller ikke det ga den helt store gasjen.<sup>32</sup> I 1853 ser vi at byråsjef Ebbell og skattefogd Thorsted blir innstilt foran solide embetsmenn med begrunnelsen at de hadde lang befattning med fattigvesensaker, som utgjorde en betydelig del av det arbeidsfeltet rådmannstillingen omfattet.<sup>33</sup>

Ved utnevnelsene i Bergen i 1831 ble justissekretær Hansson innstilt som nr. 1 på grunn av alder og ansiennitet i embetsstilling, mens politifullmektig Christensen fikk den andre stillingen på grunn av lang tjeneste og flere konstitueringer. Da disse fikk sine etterfølgere tolv år senere ble den ene, sorenskriver i Lofoten og Vesterålen John S. Steen, innstilt på grunn av lang embetstid i nord, mens fogden i Nordhordland, Bendix W. Schrøder, ble foretrukket på grunn av sin lokalkunnskap. At den sterkeste utfordreren, fogden i Østerdalen, Jens Abel Praëm, hadde et noe frynset rykte etter sine feider med Henrik Wergeland kan ha medvirket til at man helst ville la andre gå foran. Schrøders etterfølger, Jacob K. Bonnevie, ble innstilt på grunn av administrativ dyktighet, rett nok med dissens fra to statsråder. Vi får gå ut fra at dissensen gikk på vektingen og ikke på vurderingen av dyktigheten.

---

<sup>31</sup> Regjeringsinnstilling 528/1828

<sup>32</sup> Regjeringsinnstilling 529/1828

<sup>33</sup> Regjeringsinnstilling 744/1853, Indredept. Indrekrtr. D ref. nr. 155/53 og jnr. 843/53

## Eksamen og ansiennitet

Grundige drøftinger av de ulike embetssøkernes kvalifikasjoner finner vi ikke i noen av disse utnevningssakene, ja bare i et fåtall tilfeller gis det overhodet noen begrunnelse. Det normale i disse var å referere direkte til søkerens juridikum og deres tidligere embeters art og ansienniteten i disse. Særlig gjaldt det for toppstillingene i Kristiania og Bergen. Ved tilnærmet likhet kan det synes som om ansienniteten i den stillingen man hadde da man søkte, ble tillagt vekt. I de andre byene og for de lavere stillingene, rådmenn til 1892 og 2. og 3. borgermester deretter, kunne særlige kvalifikasjoner, som kjennskap til stedet eller til viktige deler av arbeidsfeltet bli vektlagt. Hovedinntrykket er i alle fall at dersom det fantes søkere med god eksamen og lang relevant embetserfaring, skulle det mye til for at de skulle bli forbigått av yngre søkere.

Rent politiske utnevnelser er det ikke funnet eksempler på, annet enn at avtroppende statsråder som tidligere hadde vært embetsmenn, synes å ha blitt prioritert. Om politisk virke ikke var et trumfkort, var det imidlertid helt klart en tilleggsqualifikasjon. Det er verdt å merke seg at venstremannen Arctander ble utnevnt av Emil Stangs høyregjering. Utnevnelsene av statsrådene Thomas C. Bang til borgermester i Kristiania i 1889 og Peter Birch-Reichenwald til 2. borgermester samme sted i 1895 kunne fullt ut begrunnes faglig. Bang hadde vært ekspedisjonssjef før han var borgermester i Drammen i 15 år og amtmann i Buskerud halvannet år. Birch-Reichenwald hadde vært ekspedisjonssjef i åtte år, deretter statsråd, stortingsmann og ordfører i Kristiania.

Enkelte søkere var i utgangspunktet diskvalifisert. De hadde motatt advarsler for dårlig embetsførsel eller de sendte en søknad hvor det tydelig kom fram at det sentrale for dem å komme bort fra sin

nåværende situasjon. Mange søknader tidlig på 1800-tallet var mer en bønn om et «fetere kall» enn en argumentasjon for og dokumentasjon av kvalifikasjoner for stillingen. Svært ofte ser vi at de skriver at de har kone og mange ukonfirmerte barn å forsørge, og at de derfor trenger en bedre lønnet stilling enn som fullmektig i et departement. Det må tydeligvis ha vært en forestilling om at slike argumenter hjalp. Denne undersøkelsen støtter ikke opp om det. Men, som vi har sett ved tilsettingene av Mandall og Steen, ble man kreditert for å ha stått lengre tid i en dårlig lønnet eller ubekvem stilling. Noen år som sorenskriver nordpå veide tyngre enn tilsvarende på flatlandet østafjells.

Det helt gjennomgående inntrykket er at erfaring fra noen års virke i embeter på tilsvarende nivå eller på nivå nær opp til embetet man søkte på veide tyngst. Dernest kom universitetseksamenen. Særlig den første tiden var laudkravet ganske viktig. Om man hadde utmerket seg i embetsførsel, politisk arbeid, kommisjonsarbeid eller annet samfunnsnyttig, kunne det også trekke opp, men hovedinntrykket er tørr departemental saklighet. De man antok at ville fylle embetet best ble ansatt. De få utnevnelsene hvor det ble dissens, eller hvor innstillingen ikke ble fulgt – i alt åtte tilfeller – har dreid seg om vektingen av ulike kvalifikasjoner, eksamenskarakterer, type eksamen, erfaring fra konstituering i stilling, eller generell embetserfaring uten at det kan sies hva som i det enkelte tilfellet ble ansett som viktigst.

Denne sakligheten i utnevnelsene er også viktig for å forstå embetenes og deres innehaveres posisjon. Men den må ha hatt en videre konsekvens: Utnevnelsene ga tillit til den nye statsmakten og det systemet som ble bygd rundt det, og er dermed et grunnlag for den tilliten til offentlige myndigheter vi fortsatt har i Norge. Det styrket dermed ikke bare embetsverket i seg selv, men også hele vårt demokratiske styresett.

## Oppsummering

Undersøkelsen av rekrutteringen til magistratsembetene fra slutten av 1700-tallet og utover på 1800-tallet tyder på at stillingene ofte var trinn på en embetsvei, men ikke som noe typisk springbrett til en bedre stilling. Utgangspunktet var for de fleste fullmektig- eller kopiststillinger og så litt forskjellige embeter før man slo seg til ro. For mange, faktisk mer enn halvparten, ble en stilling som borgermester eller rådmann karrierens siste trinn, og da formodentlig også dens høydepunkt. Ved de fleste rådmannstilsettingene var det godt med søkere, og til borgermesterstillingene var det i regelen minst en godt kvalifisert søker, som regel flere. Jeg kan vanskelig tolke det annerledes enn at stillingene var attraktive og at det ga status å inneha dem, ikke bare lønnsmessig, men også sosialt.

Rekrutteringen til stillingene skjedde fra en bred sosial basis, men de fleste kom fra familier der sivile embeter eller kjøpmannskap var sentralt. Det var imidlertid ingen engere krets som rekrutterte blant sine egne. I motsetning til 1700-tallets deltidsembeter, som ble besatt med lokalt immobilt borgerskap, tvang 1800-tallets profesjonalisering fram en større mobilitet for dem som ville gjøre karriere, i det minste hvis de ville gjøre den utenfor hovedstaden.

Alle tilsettingene virker faglig begrunnede, om enn i knappe ordelag. Selvsagt var ikke det juridiske miljøet i Norge større i denne perioden enn at om ikke alle kjente alle, så kjente mange til mange. Blant dem som innstilte var det nok heller regelen enn unntaket at noen kjente flere av søkerne meget godt. Dette preger imidlertid ikke innstillingene. Ved vurderingen av søkerne veide embetskarrieren tyngst. Man måtte på en måte ha «gått gradene», men en god juridisk eksamen ble også vektlagt. For rådmannsstillingene var også kjennskap til byen et klart pluss, og en karriere i politikken var heller ikke noe minus.

## *Litteratur og kilder:*

### **Utrykte i Riksarkivet:**

Statsrådssekretariatet: Referatprotokoller og regjeringsinnstillinger  
Justisdepartementet, Sekretariatet: Referatprotokoller og journaler  
Finansdepartementet, Tollkontoret: Referatprotokoller, journaler og journalsaker  
Indredepartementet, Indrekontoret D og 2. indrekontor A: Referatprotokoller

### **Trykte:**

*Dansk hof- og statskalender 1735-1813*

*Norges Statskalender 1815-1922*

*Norsk biografisk leksikon, Kristiania/Oslo 1923-1983*

*Stortingforhandlinger*

*Femtiars-Beretning om Christiania kommune for Aarene 1837–1886, Christiania 1892*

Falk-Jensen, A. og Hjorth-Nielsen, H.: *Candidati og examinati juris 1736-1936*, København 1954-58

Finne-Grønn, Stian H.: *Norges prokuratorer, sakførere og advokater 1660–1905*, bd I og II, Oslo 1926/1932

Fossen, Anders Bjarne: *Bergen bys historie* bd. II, Bergen 1979

Juhasz, Lajos: «Christianias administrasjon» i *St. Hallvard* 1977 s. 96 ff

Mykland, Knut: *Trondheims historie* bd. 3, 1996

Sollied, P.R.: «Bergens styre før formandskapsloven av 1837» i Geelmuyden, Carl og Shetelig, Haakon (red.): *Bergen 1814-1914* bd. 1, Bergen 1914

Sprauten, Knut: *Oslo bys historie* bd. 2, Oslo 1992

Supphellen, Steinar: *Trondheims historie* bd. 2, 1997

Wiesener, Anthon M.: «Bergens borgermestre 1536-1934» i *Bergen historiske forenings skrifter* nr. 40, 1934 s. 189 ff



*Tine Berg Floater*

## «KUNDSKABER I KRIGENS TIID»

### Etterretningsrapporter fra Den store nordiske krig

Vinteren 2018-2019 var det 300 år siden Karl 12.s forsøk på å innta Norge endte i ødeleggelser, forferdelse og død. Minst 25000 mann inntok Østlandet, og 10000 soldater kom over grensa til Trøndelag høsten 1718.

Saumfaring av originaldokumenter i bevarte arkiver har gitt ny og til dels uventet kunnskap både om karolinerne og om folket i Trøndelag. Artikkelen knytter historiske hendelser fra Den store nordiske krig i Norge og allerede kjente fakta sammen med ukjente arkivopplysninger og rapporter for å skape ytterligere forståelse og variert innsikt. Hensikten er å rette fokus på befolkningen i Midt-Norge som fikk det svenske felttoget i fanget og hvilke konsekvenser krigen fikk for dem.

### Hvorfor inntok den svenske hæren Norge?

Utgangspunktet for krigen var svenskekongens ønske om herredømme over Østersjøen. Dette førte til en serie kriger mellom Sverige og skiftende koalisjoner, der Russland, Sachsen-Polen, Danmark-Norge, Preussen og Hannover deltok. Til sammen besto krigen av mer enn tretti slag, blant annet Narva (1700), Poltava (1709), Stralsund (1715) og Dynekilen (1716). Danmark-Norge ble involvert i 1709. Den svenske kongens hensikt med å invadere Norge i 1716 og 1718 var begge gangene å benytte Norge som forhandlingskort i kampen

om Østersjøen. Krigen fikk sin ende med krigerkongen Karl 12.s død ved Fredriksten festning i Halden 11. desember 1718. Fredslinjen seirret deretter i Stockholm. Kongens søster, dronning Ulrika Eleonora og hennes mann prins Friedrich av Hessen-Kassel, den senere kong Fredrik 3., ønsket begge dette. Formelt ble krigen avsluttet med freden i Nystad i 1721. Da hadde Sverige mistet sine oversjøiske besittelser og Russland hadde etablert seg som stormakt.

I Norge var det sjøfarten som merket krigen mest de første årene. Opplysninger om kaperfart og svenske krigsfanger på festningene gjenfinnes i arkivsakene. Rapportene forteller om svenske krigsfanger som ble marsjert fra by til by nedover Sørlandet til Bergenhus festning, der de ble distribuert som gratis arbeidskraft til gårdene på Vestlandet. Det var dårlig stelt med både mat og klær, og tilfangetagne svenske offiserer på Munkholmen og Akershus la ut av egne midler slik at sulten ikke ble fatal for soldatene.<sup>1</sup>

Det er innfallene i 1716 og 1718 på Østlandet og i Trøndelag som er mest omtalt i Norge, spektakulært beskrevet gjennom gatekampene i Moss og utslettelsen av Armfeldts armé på Tydalsfjellet. Sentralt sto den norske offiseren Vincents Budde (1660-1729) fra Halden, som sammen med de norske styrkene sørget for å kaste svenskene ut av Moss i 1716. Det var også han som fikk oppgaven med å forsvare Trøndelag mot karolinerne to år senere. Men også Finnmark og Troms ble rammet.

---

<sup>1</sup> Se for eksempel RA, Stattholderarkivet, Pakkesaker 52 om svenske fanger på Munkholmen 1710-1713.

## Nye kilder til kunnskap om et kjent hærtog

Kildene til kunnskap om Den store nordiske krig slik den framsto i Trøndelag, finnes spredt i en rekke kilder: kirkebøker, tingbøker og supplikker til Kongen som befinner seg i Statsarkivet i Trondheim, lensregnskaper fra Stør- og Wærdahlens fogderi og dokumenter i pakken «Krigsvesen» i Realistisk ordnet avdeling, begge i Rente-kammerets arkiv i Riksarkivet, og Kommanderende General (KG I), Nordenfjeldske Dragonregiment, også i Riksarkivet. Skapsakene i Danske Kanselli, Stattholderarkivet og diverse privatarkiver har også interessante opplysninger. I tillegg finnes noen få beretninger fra skrivekyndige som opplevde krigen selv, og svenske rapporter i Krigsarkivet i Stockholm. Danske Kansellis spørreundersøkelse fra 1743 som er utgitt av Riksarkivet, refererer også til hendelser under krigen i 1718. Kildene er i stor grad skannet og tilgjengeliggjort i Digitalarkivet. 20 nye kilder ble tilgjengeliggjort i forbindelse med Riksarkivets markering av at det i 2018 var 300 år siden kong Karl 12.s død.

Hovedfokus her er på de norske etterretningsrapportene som ikke tidligere er benyttet i trykte kilder eller tilgjengeliggjort digitalt. Etterretningsrapportene er særlig interessante fordi de også tar opp i seg rykteflommen og usikre fakta. Kildekritikk og historiekunnskap om datidas forhold blir derfor ekstra viktig. I tillegg kreves god kompetanse i gotisk håndskrift og kjennskap til datidas språk. Rapportene er ofte skrevet i stor hast og i dårlig lys midt på natten. Og de er ikke behandlet pent under transporten.

I tillegg til arkiver etter sentrale myndigheter, finnes lokale kilder til kunnskap om krigen: Prestene var skriveføre kunnskapsmenn for myndighetene og sendte rapporter og brev som er interessante kilder.

Sokneprest Niels Pedersen Muus (1642-1737) i Snåsa er kjent fordi han ble arrestert av svenskene som spion og satt fengslet ett år i Stockholm før han fikk gå (!) heim til Snåsa. Da var Muus 75 år gammel.

De norske prestene skrev om det de hørte og så, ofte ganske dramatiske ting. Thomas Jenssen Collin (1663-1746) som var prest i Verdal i hele 56 år fra 1690, er et godt eksempel. Ellers er den svenske feltpresten Nicolao Idmans (f. 1680) preken i Frösö kirke 18. januar 1719 bearbeidet og trykt som «Folcketz Roop på Norska Fiällerne» i 1720. Idman var bataljonspastor ved Åbo läns regimente till häst og deltok i felttoget.

Collin var en arbeidsom kar. Han bodde på gården Haug i Verdal der han bygde hus og drev med nydyrking samtidig med prestegjeringen. I tillegg drev han prestegården. Han var gift tre ganger, alle gangene med prestedøtre, og fikk datteren Anna Maria, og en sønn som døde ung. Under krigen gikk karolinske offiserer inn og ut av dørene hos Collin. Det førte til store tap for presten, særlig tok svenskene for seg av brennevinslageret hans, men han fikk mange nyttige opplysninger som han videresendte til generalmajor Vincents Budde i Trondheim. Collin er tillagt æren for å ha varslet Budde om at svenskene sto i landet. Etter krigen skrev Collin «Optegnelser over svenskerne i Værdalen 1718».<sup>2</sup> Der refererer han små og store hendelser helt fra 14. mars 1718 da oberst Nicolai Christian Reichwein (1671-1718) ved Rinnleiret «lot indpakke sit tøj», klar til flukt etter militære rekognoseringer på fjellet, til 9. januar 1719 da drengen hans

---

<sup>2</sup> Mer om Thomas Jenssen Collin og sognebarna hans i Floater, Tine Berg: «Mellom gapestokk og eikekiste under Den store nordiske krig.». Verdal Historielags Skrifter 53. Årbok 2018. Collins «Optegnelser over svenskerne i Værdalen 1718» er nedskrevet i 1719, og blant annet utgitt i «Død på fjället...» Till 250-årsminnet av Jämtlandsarmén och fälttåget över gränsfjällen 1718-19. Fältjägaren nr. 39. Østersund 1968.

fulgte kona til tidligere kommandant Fredrik Johan von Wahlen ved Skånes skanse hjem, og kunne fortelle hva han hadde sett der under svenskens retrett. Dagen etter besøkte presten selv grensefestningen Stene skanse og fikk tatt ødeleggelsene i øyesyn.<sup>3</sup>

## Inn i Trøndelag

Carl Gustaf Armfeldt (1666-1736) var født i Pernå sogn i svensk Ingermanland, sør-øst i Finland. Han gikk tidlig inn i hæren og reiste som 17-åring til Frankrike og var leiesoldat der. Han utmerket seg under den store nordiske krig, blant annet ved forsvaret av Helsingfors (1713) og i slaget ved Storkyro (1714). Han overtok kommandoen over styrken som angrep Trøndelag i 1718. Dette var et nokså hemmelig oppdrag.

Armfeldts oppgave var å innta Trondheim. Det klarte han ikke, særlig på grunn av at generalmajor Budde visste hvordan han skulle drive krigføring i undertall og foretok en rekke upopulære, men forsvarsmessig gode beslutninger. Blant annet brente han Nidaros' biskop Peder Krogs (1654-1731) nye påkostede gård og småhusbebyggelsen i utkanten av byen der fattigfolk holdt hus, og han sendte sivile fra landsbygda hjem fordi byen ikke hadde forsyninger nok til å fø dem. Likevel døde omtrent tusen trondhjemmere under beleiringen.

10 073 karolinere deltok ved innmarsjen i Trøndelag. De fleste var svenske, men også finske veteraner var med. Svenske desertører fortalte allerede sommeren 1718 om den militære opptrappingen i Jemtland. «Bønder bliver flittig lige som Soldater Exerceret og holdet

<sup>3</sup> Stene og Skånes skanser i hhv. Verdal og Levanger er historiske forsvarsverker som hadde strategisk viktig betydning også under Den store nordiske krig. Under retretten brente svenskene skansene og store matforråd gikk tapt.

under Krigsdisciplin.»), fortalte de. Tidligere soldater som ble dimittert for over ti år siden, ble skrevet ut på ny.<sup>4</sup>

Armfeldt fikk en rekke utfordringer. Først og sist; trønderværet. Det ble umiddelbart forsinkelser i felttoget. Soldatene kom ikke i gang med marsjen over fjellet fra oppsamlingspunktet i Duved før sent på høsten. Det var vanskelig med forsyningslinjene og kommunikasjonen tilbake til Sverige. 1718 var allerede et uår med store nedbørmengder og sen snøsmelting. I mai lå det snø rundt Trondheim og i juni var det fortsatt 120 cm. snø i grensetraktene. I uka før svenskene angrep Stene skanse var det imidlertid tørt og lemenår (visstnok også spesielt mye mygg i fjellet). Likevel rapporterte Armfeldt om store strabaser med å forsere Verdalsfjellene. Og det skulle bli verre.

Vi er nå midt i det som kalles den lille istid. Elendig vær hadde stor betydning for avling og folks mulighet til å livnære seg. Det var særlig ille i årene 1705-1711, som benevnes som enten «grønn-år» eller «skinn-år». Med den store hungersnøden i 1741 og 1742, uårene på slutten av 1760-tallet og katastrofeåret 1773, kulminerte et hundreår med harde forhold for befolkningen. Kapellanen Hans Jørgen Helsing (ca. 1710-1743) i Skogn prestegjeld, som på denne tida også inkluderte Levanger, Frol og Ekne, nevner utfordringene med været og dårlige avlinger i den store spørreundersøkelsen de danske myndighetene sendte ut i 1743. Han påpeker også ødeleggelsene etter Armfeldts felttog som en stor utfordring for bøndene fortsatt flere tiår etter krigens slutt.<sup>5</sup>

12. september 1718 gikk Armfeldt med sine titusen menn inn i Trøndelag over Verdalsfjellene. Det bodde omtrent 1150 personer i Verdal

---

<sup>4</sup> RA, Rentekammeret, Realistisk ordnet avdeling, Krigsvesen.

<sup>5</sup> RA, Norge i 1743 (2008), bind 5, s. 126.



*I grenseområdene i Verdalsfella kan man fortsatt finne tegn etter karolinerbæren som ankom i september 1718. Bildet viser terrenget øst for Grønningen med Sylane lengst i sør der flere tusen soldater omkom i snøstorm fire måneder senere. (Foto: Tine Berg Floater)*

da karolinerne veltet inn i bygda.<sup>6</sup> Budde visste ikke hvilken vei over fjellet svenskene ville ta, og distribuerte sine styrker flere steder langs grensa. Fra Innherred innerst i Trondheimsfjorden, trakk han styrkene tilbake umiddelbart etter innfallet. Trondheim måtte sikres.

## En merkverdig hendelse

Ved innfallet ved Levring gård ved Stene skanse, gikk fanen til Det Værdalske Dragon Corps tapt, og den som leser Geir Pollens bok «Armefeldts armé. Historien om en katastrofe» fra 2014, får stor sympati for kornetten som mistet den.<sup>7</sup> Det er Tord Folesonske høyder

<sup>6</sup> Ekstraskatten (skoskatten) i 1711 henviser til 1144 verdalinger. RA, Rentekammeret, Ekstraskatten 1711.

<sup>7</sup> En kornett var opprinnelig betegnelsen på fanebæreren i en kavaleriavdeling. Fram til slutten av 1800-tallet var kornett den laveste offisersgraden i kavaleriet.

over sagnet om dragonen som tok sju kårdestikk, men falt med standarden i hendene. Å erobre en fane var fenomenalt for svenskene! Men hva skjedde med den?

En etterretningsrapport sendt fra Dalsland i Sverige 30. september til det norske hovedkvarteret forteller at en generaladjutant og en rytter kom til Strømstad fra Due (Duved) skanse sist lørdag. De hadde med seg en norsk standard «... hvilket bemelte rytter sig hafde tilfegted, og effter at hand hafde udlagt, hvordan det tilgik, gaf Kongen hannem 30 Ducater.» Hendelsen virker å ha kommet overraskende på forsamlingen, for det rapporteres videre at «Det mærkværdigste de hafde at berette, var at de Svenske hafde indtaget udj Trundhiems Lehn et Liidet Casteel.»<sup>8</sup> Det lille kastellet var Stene skanse i Verdal. Man mente også et øyeblikk at de norske soldatene hadde jaget armeen tilbake til Duved.

Trefningen ved Stene skanse var ingen stor opplevelse for de norske soldatene. Det ble rapportert om Værdalske livkompani på 127 mann at de flyktet som hodeløse høns. Da er det en trøst å vite at sersjanten med fanen, Jacob Christian Visborg, fikk et bra ettermæle sammen med Ole Toressen Storvuku som la an på general Armfeldt da hæren passerte. Men Ole fikk klikk på våpenet og ble skutt av de svenske. Ole var 76 år og hadde tidligere vært soldat.

Det er uklart nøyaktig hvor mange som ble drept ved Stene. Svenskene mener at 20 mann ble drept eller tatt til fange. I avregningsrullen for Nordenfjeldske dragonkorps står det at ni av deres menn falt eller ble tatt til fange.<sup>9</sup> Kirkeboka for Verdal nevner seks mann

<sup>8</sup> Rapport fra Dalsland 30. september. RA, Kommanderende General I ca. 1700-1767 (KG I), Den store nordiske krig, Kundskaper om fienden, pakke 12, mappe «Kundskaber i Krigens Tiid».

<sup>9</sup> RA, KG I, Nordafjeldske dragonregiment 1718-1761.



i tillegg til Ole Toressen Storvuku.<sup>10</sup> Blant dem også helten Ingvald Pedersen Landfallnesset som har fått en bauta etter seg på Levring. Bygdehistorien sier at Stor-Ingvald kjempet med avskutte ben og at det lå et dusin svenske soldater rundt ham da han til slutt segnet om på stabburstrappa.

En svensk offiser måtte også bøte med livet, men det har vært ukjent hvem dette var. En etterretningsrapport som refererer et avhør av en svensk desertør, oppgir imidlertid at det var en oberstløytnant i kavaleriet som falt.<sup>11</sup> Han var generalmajor Horns sønn.<sup>12</sup> Desertøren kunne også informere om at det sto ytterligere to bataljoner og ett regiment til fots, ca. 4-5000 mann, klare i Jemtland til å følge etter Armfeldts hær. Det var ikke tilfellet.

I en annen etterretningsrapport datert 1. oktober, antas det at prinsen av Hessen-Kassel, kongens svoger, aktet seg til Jemtland. «Det er ganske visst og i Sandhed at General Armfeldt er i fra Jemteland indfalden i Trundhiems Lehn med fire Regimenter til fods og 2 til hest. 2de smaa festninger skal de Svenske hafve indtaget og er avanceret 9 Mile ind udj Landet, hvor de beskriver at skal være et gott Land, og daglig indhentis Brandskatt.»<sup>13</sup> I tillegg til Stene skanse, der det var kamphandlinger, var det Skånes skanse i Levanger som ble overlatt til karolinerne. Der oppholdt det seg tretti bønder og en eldre offiser som vaktet en stor mengde forsyninger. Ikke et skudd ble avfyrt. Bøndene fikk reise hjem, mens offiseren havnet i fangenskap i Sverige.

<sup>10</sup> SAT, Ministerialbok for Verdal 1705-1747. Døde og begravne 1718.

<sup>11</sup> Rapport fra avhør av svensk desertør 1718. RA, KG I, Den store nordiske krig, pakke 12.

<sup>12</sup> Det var minst to generalmajorer ved navn Horn i den svenske hæren under denne krigen. Hvem av dem som kan ha mistet en sønn ved innfallet i Norge, er uklart.

<sup>13</sup> Rapport fra Dalsland 1. oktober. RA, KG I, Den store nordiske krig, pakke 12.

De 10 073 mann som kom strømmende inn i Verdal i september 1718, hadde med seg 6791 hester og 2500 slaktefe. På Østlandet hadde fienden da allerede gått inn i landet for andre gang på kort tid. Denne gangen var styrken som angrep Østlandet på ca. 25 000 mann.

Det var en voldsom påkjenning for innbyggerne da fienden kom fra Jemtland. Som en middelaldersk krigsherre endte Armfeldt med å leve av landet siden forsyningene fra Duved lot vente på seg. Armfeldt truet med «Eld och Sverd på det häfttigaste» for de som tok til motmæle. Generalen lovte derimot at befolkningen ikke skulle komme til skade dersom de forholdt seg rolig hjemme: «af min allernaadigste konung och servis mig gifna naadigste høje ordre, jag ingalunda här i länet med Armeen inkommen er, at skada og forderva naagon som obeväpnad er, och stilla hemma sitter».<sup>14</sup> Men slik krigspropaganda var det ingen som trodde på – og trønderne hadde grunn for sin skepsis.

## Karolinernes herjinger

«Han gaar demplet som een Muus og bryder ind med Magt», meldes det 25. september fra presten i Kvikne. «mest alle folck har fløtted deris Quinder, børn og gods bort (...) Myrer, Bække og Elver er saa tørre, at hand passerer hvor hand vil».<sup>15</sup> Direktøren ved kobberverket på Røros fikk beskjed fra Støren dagen etter om at fienden enda ikke hadde avansert lenger enn til Stjørdal: «Der tyranniserer han Ilde med folck, saa hand er meegit slemmere der, end hand var I Verdalen.». Dette var første gang karolinerne rykket fram mot Trondheim og la

<sup>14</sup> General Carl Gustaf Armfeldt i opprop til «de som byggia och boe i Værdals Sochn» fra feltleiren ved Stene skanse 2. september 1718 (gregoriansk tidsregning).

<sup>15</sup> SAT, Ministerialbok fra Kvikne, 25. september 1718.

seg til ved Stjørdal. I dagene 20.-28. september slo trønderregnet ned over Skatval og Stjørdalshalsen, liene ble et gjørmehav og elva umulig å forsere. Gruvedirektøren fikk videre opplysning om at fienden «Skal og icke effter hvis Kundskap være sterchere end 9000 Mand». En samtale med general Budde ga inntrykk av at «alle ting er nu i saadan orden at hand nock betencher sig». Budde mente altså at Trondheimsområdet var trygt og at fienden ikke ville rykke lenger sørover. Det var i overkant optimistisk.

Første gang svenskene kom ned gjennom Verdal måtte bøndene gi fra seg halve buskappen i brannskatt. Etter misæren ved Stjørdal, der svenskene ble sittende fast i høljregnet og vente både på forsyninger og mulighet til å krysse elva, kom soldatene tilbake og kamperte i Innherred i ytterligere tre uker. Vi vet for eksempel at Hälsinge regiment lå på Berg gård i Vinne lengst sør i Verdal i dagene 26.-28. oktober.<sup>16</sup> Svenske rapporter forteller at det ble holdt standrett her og flere soldater mottok strenge straffer for forseelser de hadde begått, blant annet for tyveri i leiren. To ble senere hengt etter dommer som falt på Berg. Da karolinerne gikk mot Trondheim for andre gang, ble ca. 2000 soldater igjen i Verdals-området i tillegg til de ca. 600 som allerede befestet Stene skanse. Presten Collin forteller om aktiviteten og at grupper av soldater red rundt på gårdene om vinteren for å skaffe mat og utstyr.

22. november «var tienesten tillyst ved Lunche og Heigre men blef forhindret formedelst fiendens durchMarch her igjennom Kaldet til Trundhiem». <sup>17</sup> Videre «til Strindens Fogderie, hvor hand stoed med 7 á 8000 Mand otte dagers tid, imidlertid fortærede paa sin side hvad hand kunde overkomme (...). Imidlertid hafde hand det strog imel-

<sup>16</sup> Rapporter fra Hälsinge regiment 1718. Krigsarkivet i Stockholm.

<sup>17</sup> SAT, Ministerialbok for Lånke, 22. november 1718.

lom Byen og Steene frie til sin disposition», leser vi i rapporten i lensregnskapene fra Stør- og Verdals fogderi i 1720. Fienden «Marcherer alt (...) gandske igiennem, Ruinerer og tager hvad hand finder, saa det seer ud til Gandske største Rujn», rapporteres det fra Melhus, mens presten ved Hørg på Støren forteller at det julaften ikke kommer enn fem personer til kirke «da fienden som meest grasserede overalt her i dette Sogn: Gud see til voris trængsel!» «blef ingen kirke thi Svensken kom da med ald sin Krigsmact op Buchhamren og tog sin Mars igienom Tydalen till Sverg (...) med et stercht parti til hest saa i næste dage var ingen Kundskap at faa frem. (...) og derfra till Tydalen og saa ofer fieldet til Sverg: Gud være al din lov og tach.»<sup>18</sup>

Det ble likevel forsøkt å sette mot i befolkningen: «I førstningen miste hand nogle folck ved Steene Skanze og een General Major af de Svenske blef Skudt. Vorre har ickun hatt døde (...) mens kommer di sammen blifver der visselig it stort Blodbad. Thi Bønderne er meegit Modige at forsvare landet.»<sup>19</sup> Og det ser ut til at kvinnene i Tylldalen ikke var å spøke med: «Der fulgte saa mange Qvindfolck effter Fienden til Gruben, som græde og ynckelig klagede sig, at de saart kunde overvinde hannem om de haftt mord og vaaben at felde med.»<sup>20</sup> Realiteten var at bøndene i stor grad rømte til fjells, generalmajor Budde forskanset seg i byen, og lokalbefolkningen ble overlatt til seg selv. Bare litt geriljaaktivitet rapporteres.

Det var flere meninger om hvordan den armfeldtske armeen gikk fram. Den strenge interne justisen var avskrekkende og reglementet i den svenske hæren sa at sivilbefolkningen skulle kompenseres. Dette mente Per Andersson i Nordbyn ble overholdt. Han var bonde fra

<sup>18</sup> SAT, Ministerialbok for Selbu, januar 1719.

<sup>19</sup> SAT, Ministerialbok fra Kvikne, 25. september 1718.

<sup>20</sup> Rapport fra Tylldalen 20. desember 1718. RA, Rentekammeret, Lensregnskaper for Stør- og Verdals fogderi 1720.

Jemtland, hadde deltatt i felttoget som mønsterskriver ved Jämtlands Dragoner och Cavalleri Compagnie, klart seg i stormen og berget seg ned til Handøl. Da han skrev sin historie 20. april 1772, mente han at «om de gemene fått veta konung Carls død, innan de gingo ur Norrige, hade de där hushållat annorlunda än att dö utav köld och svält och lemna en så stor konung och hjälte ohämnad».<sup>21</sup>

Det er hevdet at det var problematisk at det var mange jemter blant de svenske soldatene, og forfatteren Bjarne Slapgaard har til og med skrevet en roman om dette.<sup>22</sup> Tradisjonelt var det mye kontakt over fjellet med handelen på martna'n på Levanger og på Røros, arbeidsforhold på tvers av grensa og slektskap. Men de svenske soldatene hadde, som Per Andersson sier, en sterk lojalitet til Kongen. Og han var en konge av Guds nåde.

## Postveska som ble borte

Historien om de svenske brevene og hemmelige rapportene som forsvant ved Hegra i Stjørdal mens Trondheim var under beleiring, er interessant på mange måter, ikke bare fordi det var her den legendariske svenske kaptein Peter Långstrøm ble drept. Svenskene rapporterte etterpå at postveska ble kastet i elva og forsvant.

Men dokumentene havnet på norske hender, og det er i ettertid fortalt mange ulike versjoner av hvordan det gikk til. I et brev skrevet på Røros allerede 18. desember gjengis hendelsen slik: «Een Svensk Capitain med 27 Mand var beordret med een post til Sverrig, og i Passagen 2 Muhl paa hin side Trundhiem, hvor de kom ind i Landet, har een Ung

<sup>21</sup> Sitert i Bromè, Janrik: «När ingen medgångens stjärna lyste». En jämtlandsbonde skriver. Trykt i «Død på fjället...» Till 250-årsminnet av Jämtlandsarmén och fälttåget över gränssfällen 1718-19. Fältjägarer nr. 39. Østersund 1968.

<sup>22</sup> Bjarne Slapgaards *Frende og varg* kom i 1945.

Bondegutt skudt Capit. af hesten. De anden af Consternation, kaste Postvesken i Elven og Escaperet. Derpaa har Drengen med en Krog faaed Postvesken op, klæd Capitainens Klæder paa og Reist til Byen.»<sup>23</sup>

## Frosten i fjellet

«Ellers retirerer hans Armee udaf Norge over hals og hoved», blir den danske kongen fortalt om karolinerne sønnaffells ved nyttår 1718.<sup>24</sup> De marsjerte natt og dag, det var massegraver på svensk side av grensa og 4000 mann som døde under retretten fra Halden; enten ble de skutt eller døde av sult og utmattelse. Det var ødelagt land 2 ½ mil inn i Sverige: «Berætter og at der skal ligge 7 Regimenter i Bohuuslehn som mesten er at travaille og Siugdom bortfallet og af de Regimenter som i Sverrig er indMarcheret, ligger vejene fuldt sampt med døde Mennisker som hæster som shrechelig pa Vejen er styrt og Creperit.». «Endnu er her meget svagt og elendig» rapporteres det fra Dalsland sent i februar 1719, og man mener å vite at «I Stockholm skal ej noget endnu være passerit andet end enhver raaber paa fred.». En svensk løytnant som deserterte og kom over grensa til Hedmark, fortalte likevel våren 1719 at det sto 40 000 svenske soldater klare til å invadere Russland. Dette var svært langt fra sannheten.

«Der var een Ubeskrivelig Frost», minnes oberst Even Pedersen Kraft (1674-1747) fra Enebakk om den gang han som ung kaptein ledet en gruppe fra Sønnenfjeldske skiløperkorps som deltok i trefningen ved Øverby i Tylldalen nyttårsdagen 1719.<sup>25</sup> Kraft hadde også erfaring fra kampene i Halden. I hans privatarkiv ligger en beskrivelse nedtegnet i 1742 om møtet med svenskene i Østerdalen og om den bitende kul-

---

<sup>23</sup> Rapport fra Røros 18. desember 1718. RA, Rentekammeret, Lensregnskaper for Stør- og Verdal fogderi 1720.

<sup>24</sup> RA, KG I, Den store nordiske krig, pakke 12.

<sup>25</sup> RA, EA-5941, serie F 1, mappe 7, Kraft



den han hadde kjent under krigen. Han forteller om skuddene som smalt i snøfonnene rundt de norske soldatene, hvordan de forfulgte karolinerne mot Tynset og at svenskene hugget hull i elveisen og senket sine døde soldater ned.

Det tok likevel tid før rapporter om retretten over Tydalsfjellene nådde hovedkvarteret på Østlandet. En skiløper fra Nordenfjeldske Skiløperkorps var blant de første som meldte om tragedien. Han ankom Røros utslitt og frossen ved midnatt 21. januar og fortalte sognepresten der om «det onde Skieføhre og strenge Vejr». «Berettede disforuden, at fienden er gandske ud af landet, og har de Nordenfjeldske Skieløbere forfuldt fienden efter dennes beretning 2 ½ Mihle, hvor de skal have fundet paa Jempte-fieldet i stor mengde her og der af Fienden, som ere dødfrosne, hvoriblant skal og være ober-officerer, fordj Guldringer paa Deris Fingre var fundne med andet meere, som var Skieløberne bleven til Bytte, saa der noch efter hans beretning langs vejene og paa Jempte-Fieldet med officerer og gemeene skal være creperede 2 à 3000 Mand.»<sup>26</sup>

Senere kom major Jens Henrik Emahusens (ca. 1688-1757) kjente rapport med ytterligere detaljer fra skiløperkompaniets observasjoner. Og det kom en rapport om tilbaketrekningen over Verdalsfjellet.<sup>27</sup> Også generalmajor Budde sendte en rapport fra Trondheim til kammerherre Gabell 14. januar 1719. Et ekstrakt finnes i Danske kanselli der Budde forteller at fiendens fortropper har kommet over til Handøl, mens baktroppen fortsatt er i Tydalen.<sup>28</sup> Han mener at det

---

<sup>26</sup> Rapport fra sognepresten på Røros 21. januar 1719 kl. 12 om natten. RA, KG I, Den store nordiske krig, pakke 12.

<sup>27</sup> Rapport om karolinernes retrett over Suul-fjellet i Verdal 1719. RA, Rentekammeret, Lensregnskaper for Stør- og Verdal 1720.

<sup>28</sup> Ekstrakt av rapport fra generalmajor Vincents Budde 14. januar 1719. RA, Danske kanselli, Skapsaker.



er «ganske slet på veien de seks milene over fjellet, men ingen hus eller skog», så han antar at «i denne strenge kulden vil tilstrekkelig av fienden krepere». Budde fikk rett. Skalstufjellet og Sylan er ingen spøk vinterstid. «Hwad ynka och jämmer, nöd och roop, ängzlan och skrij, man härwid skåda och erfara måste», forteller feltprest Idman fra leiren ved Enansjøen den tredje kvelden, og beskriver hvordan de soldatene som klarte å holde seg i bevegelse også kunne klare å komme seg gjennom natten, mens de som sovnet eller satte seg ned, aldri reiste seg igjen.<sup>29</sup> Det var ikke før troppene hadde passert Handøl og nærmet seg Duved at de også fikk greie på at kongen hadde falt. «En alltför tung sten på vår eljest odrägliga börd», sier Idman.

Svenske kilder oppgir følgende tapstall fra Armfeldts felttog: 2 300 mann døde i stormen på fjellet, 1 438 døde senere, flest på grunn av frostskafer, 451 ble avskjediget etter felttoget på grunn av frostskafer, og 84 mann rømte eller ble hengt i tida fra august til februar. 873 mann regnes å ha ankommet den bittelille samlingen med hus i Handøl etter marsjen over Tydalsfjellet. Store mengder utstyr ble igjen på fjellet etter det mislykkede felttoget. Ca. 2000 mann returnerte til Jemtland over Verdal i den samme stormen, men uten betydelige tap.

Armfeldt ble i Handøl en ukes tid for å ta imot de sommerklede soldatene som kom stavrende og krypende ned fra fjellet. De var i en elendig forfatning. Kanskje var han til stede i Frösö kirke og hørte pastor Idmans lange preken med fortellingen om felttoget. Vi vet at generalen var i Stockholm i november, for han var med og bar baldakinen da dronning Ulrika Eleonora ble kronet. Etter krigen ble han utnevnt til landshøvding i Visborgs län, en stilling han aldri tiltrådte, og døde i 1736 hjemme på herregården Liljendal i Pernå.

<sup>29</sup> Fra Nicolao Idmans preken i Frösö kirke 18. januar 1719, blant annet trykt i «Død på fjället...» Till 250-årsminnet av Jämtlandsarmén och fälttåget över gränshjällen 1718-19. Fältjägaren nr. 39. Østersund 1968.

## Et ødelagt land

Skadekommisjonen ledet av kammeradvokat Thomas Bredal (1688-1738) som gjennomgikk tapene etter krigen, har etterlatt seg rapporter som viser hva gårdene fikk ødelagt og stjålet.<sup>30</sup> Rapportene tar for seg hver gård og lister systematisk opp tapte høyllass, buskap, gårdsredskap, klær og matvarer. Innimellom nevnes stjalne sølvskjeer eller tjenestejentas kiste. Sammenligner man med skifteforretninger i perioden før krigen kom, er det tydelig at det i utgangspunktet heller ikke var mye å ta. Tap som skyldtes egne styrker er få, men man finner bortkomne brennevinskjeler, skinnhansker, bukser og en god del hesteutstyr. I Verdal er båtene «istøckerslagne» som en del av krigstaktikken. Det var om å gjøre at fienden ikke kunne reise sjøveien til Trondheim. I stedet slet de seg over Langstein, noe de svenske offiserene mente var verre enn hva de noen gang tidligere hadde opplevd, til og med sammenlignet med strabaser i Pyreneene.

Da soldatene som lå ved Skånes og Stene skanser ble beordret tilbake til Sverige over Sul-fjellet etter kongens død, plyndret de gårdene sør for Verdalselva en siste gang på veien østover, deriblant var de igjen på Berg-gårdene. Dette var offisersgårder for infanteriet. Det finnes et skifte fra Berg vestre tatt opp mange tiår etter at karolinerne ødela gården.<sup>31</sup> Der nevnes også noe sølvtøy som hadde vært på gården før 1718. Enten var ikke svenskene interessert i å ta det – eller Berg-folket kan ha fått lurt det unna. Hos Elling Olsen Berg meldes det ellers om tap av 60 høyllass vinteren 1718-1719. På denne tida ble det regnet at gården produserte totalt 65 lass i året, og det ser også ut til at all buskap ble tatt av karolinerne. Mange søkte tilflukt hos Elling under

---

<sup>30</sup> RA, Rentekammeret, Realistisk ordnet avdeling, Krigsvesen, Kommisjoner over skader påført allmuen nordafjells i krigsåret 1718. Innrapportert 1721.

<sup>31</sup> Skifte etter Magnhild Hansdatter Berg 28. september 1773. SAT, Stjør- og Verdal sorenskriveri. Skifteprotokoll nr. 7 1772-1778, s. 43b.

krigen, og flere døde, deriblant Elen Ingebrigtsdatter som var kårkone på Berg, en mor og hennes datter fra en husmannsplass i Hallåsen, og husmannen under Berg, Jon.

Per Andersen på den andre Berg-gården døde i mars 1719, 36 år gammel.<sup>32</sup> Han hadde i likhet med Elling, vært soldat før han ble bonde, men det er uklart om karene deltok som stridende under krigen. Kanskje var de blant forsvarerne som ble jaget fra Stene skanse. Pers enke, Marit Jørgensdatter, rapporterer å ha mistet 80 lass høy og 29 tønner korn i tillegg til anslagsvis 13 tønner som sto på staur. Svenskene tok staturen også sammen med skigarden og deler av husene til ved. Marit mistet 6 kyr og 1 hest sammen med gårdsredskap, lin- og gangklær og matvarer. Senere på året døde datteren Mali på to år. Husmannsplassen der ble også lagt øde. På nabogården Baglan døde også bonden, mens en husmann under den andre nabogården var soldat i Trondheim og døde der. Hjemme på Søraker satt kone og tre barn. Alle omkom, sannsynligvis av sult.

Svært mange av bøndene i Verdal mistet livet, enten i krigshandlingene eller av sult eller sykdom, og blant de av konene som klarte seg, måtte mange gå fra gården i årene etterpå. Noen få fikk kongelig tillatelse til å betle.

De nedbrente gårdene fikk skattefritak i 1720 og 1721, men det hjalp lite når det ikke var folk igjen til å drive dem eller kompetanse til å vite hvordan arbeidet skulle gjøres. Amtmann Rasmus Hagen kommenterer i en rapport i 1723 at skattetakstene er vanskelig å beregne fordi bøndene ivaretar husdyr som ikke er deres egne, og at kornåkrene ikke drives godt nok slik at det hovedsakelig er blandingskorn

<sup>32</sup> SAT, Ministerialbok for Verdal. Døde 1719.

som treskes.<sup>33</sup> Han sier videre at skogen ikke driftes skikkelig, at ødegårdene ikke blir dyrket opp og at manntallslistene ikke lenger «er en ufravikelig rettesnor» å gå etter i skatteberegningen. Krigen hadde kastet om på familiene og tapstallene var enorme.

De høye dødstallene i årene etter 1718 skyldtes i stor grad langvarig hungersnød og sykdom: «Overmaade stor Siegdom er der i Dahlerne saa mangfoldige mennisker daglig dør», rapporteres det i januar 1719.<sup>34</sup> I Verdal døde 319 personer dette året; 131 menn og 185 kvinner. Det er seks ganger så mange som det normale og ca. en firedel av den totale befolkningen i sognet. Presten Collins statistikk over dødsfall viser tydelig toppene med hungersnød; tida rundt karolinerne innfall og hungersårene 1741-1742 gir seg ekstreme uttrykk.<sup>35</sup>

Krigshandlingene forårsaket en del soldaters død, men kirkebøkene viser at det var kvinner og barn som led mest. Lister med soldater finnes sammen med kvinner uten navn og daggamle «frillebarn». I Verdal var 54% av de døde i 1718 kvinner, mens i 1719 var 57% det samme. Slik fortsetter det i årene etterpå med en topp i 1724 der 70% av de døde var kvinner. Ikke før i 1728 jevner dødstallene seg ut.

Skaderapporten til Kongen sier ingenting om redselen og fortvilelsen som må ha satt seg i befolkningen. Det gjør derimot en kort beskrivelse av karolinerne bevegelse i Stjørdal fogderi som finnes i lensregnskapene: «Dette Størdalens Fogderie (...) maade først imodtage Fiendens indfald ved Steene udj Værdalen den 12te September (...) Mens da hand begav sig fra Aalen igiennen Tydalen over Tydalsfieldet

---

<sup>33</sup> Tillegg av amtmann Rasmus Ågesen Hagen. RA, Rentekammeret, Realistisk ordnet avdeling. Stjørdal og Verdal eksaminasjonsprotokoll 1723.

<sup>34</sup> SAT, Ministerialbok for Kvikne, januar 1719.

<sup>35</sup> SAT, Ministerialbok for Verdal. Døde og begravne, tabell 1706-1742.

tilbage igjen til Jempteland, hvor og den største deel af hans folck af frost og kul omkom, og de som laa i Værdalen og Skougen som hafde tilligemed Inderøens fogderie under deris Gewalt, fick ordre at gaae deris Vey tilbage igjen over Suul Fieldet til Jempteland. Tog hand fra bunden det hand Eiede, fordervede huustrue, og opbrente Ierdisgaardene. Dog mest i Verdalen, Skougen og Aassen.»<sup>36</sup> Ser man bort fra prestenes lister over dødsfall, er dette den eneste samtidige rapporten som nevner skader utover de materielle ødeleggelsene.

Karolinernes innfall i Norge i 1718 var en stor tragedie. Krigen ødela Karl 12.s mektige hær for andre gang, destruerte norsk livsgrunnlag, og gikk ut over uskyldige menn, kvinner og barn. Det var en voldsom utfordring for folk på begge sider av grensa for tre hundre år siden da de fikk en stor internasjonal konflikt i fanget. Historiene om denne krigen har i stor grad vært fokusert rundt militær strategi, kamphandlinger, krigerkongen Karl 12. personlig og de karolinske soldatenes situasjon. Kildene som er omtalt her, utdyper fortellingen om den store nordiske krigen i Norge. De nye opplysningene gir oss flere hitil ukjente detaljer, speiler de siviles opplevelser i krigsårene og understreker hvem som led de største tapene i en konflikt som skyldtes den svenske kongens ønske om mer makt.

---

<sup>36</sup> RA, Rentekammeret, Lensregnskap for Stør- og Verdalen fogderi 1720.

## FORFATTERE I NORSK ARKIVFORUM 26

*Helena Eriksson*, seniorrådgiver i seksjon for bevaringsvurdering og privatarkiv, Arkivverket. Mastergrad i historie 2010 (UiO)

*Arnt Ola Fidjestøl*, seksjonssjef for arkiv i Vestland fylkeskommune, avdeling Kultur, idrett og inkludering. Tidligere daglig leder i IKA Møre og Romsdal og fylkesarkivar i Sogn og Fjordane. Cand.philol.

*Ine Fintland*, førstearkivar i Arkivverket, Seksjon for forskning og utvikling, arbeidssted, Statsarkivet i Stavanger. Cand. philol. 2003 med hovedfag i nordisk språk og litteratur (UiB).

*Tine Berg Floater*, spesialrådgiver og forsker i Arkivverket. Cand.philol. 1997 med historie hovedfag (UiO)

*Egil Nysæter*, cand. philol. med historie hovedfag 1972 (UiB). Arkivar/førstearkivar Statsarkivet i Bergen 1974-1990, leder Interkommunalt arkiv i Hordaland 1987-1990, førstearkivar/fylkesarkivar Lokalhistorisk rettleiingsteneste/Hordaland fylkesarkiv 1986-1993-2008. Leder av Nysæterutvalet 2005.

*Leif Thingsrud*, cand. philol. med historie hovedfag 1984 (UiO) Arbeidet i Oslo byarkiv 1986–2005. Arkivar i Riksarkivet siden 2005.

# FORFATTERVEILEDNING

## NORSK ARKIVFORUM

Artikler til Norsk Arkivforum sendes elektronisk til redaksjonskomiteen ved Vilhelm Lange (vilhelm.lange@gmail.com). Artikkellengde bør normalt ligge mellom 4000 og 8000 ord. Avvik avklares med redaksjonen.

Manuskripter leveres i Word. Teksten skal være uformatert Calibri 11 pkt. Enkel linjeavstand.

Sammen med artikkelen skal forfatteren sende opplysninger om utdanning (siste oppnådde grad med år og lærested), samt nåværende stilling og arbeidssted, eventuelt også tidligere stilling i den grad det er relevant for artikkelen.

### Utforming av manuskript

1. Artikkelforfatters navn på egen linje.
2. En kort overskrift, eventuelt også en kort supplerende underoverskrift. Redaksjonen kan forkorte titler.
3. En ingress (om ønskelig) på inntil ca. 100 ord. Fagfellevurderte artikler skal ha et sammendrag.
4. Brødteksten skal være inndelt ved hjelp av korte mellomtitler, eventuelt i to nivåer. Mellomtitlene skal ikke være nummerert.
5. Avsnitt markeres med blank linje (ikke innrykk)
6. Unngå forkortelser («dvs.» skrives fullt ut)
7. Det skilles mellom tankestrek (–) og bindestrek (-)

8. Sitater skal markeres med «franske anførselstegn» (doble vinkler). Utelatelser i sitatene markeres med klamme og tre punktum [...].
9. Utheving av tekst markeres i kursiv (ikke understreking)

## Illustrasjoner

Hver artikkel kan inneholde inntil 4-5 relevante illustrasjoner. Illustrasjoner sendes elektronisk i tilstrekkelig høy oppløsning, typisk ca. 3 MB for fargefotos. (Vær oppmerksom på at Norsk Arkivforum normalt trykkes med alle illustrasjoner i sort-hvitt. Dette kan ha betydning ved utforming av grafer, tabeller o.l.) Illustrasjoner skal ha en tekst, med rettighetsmarkering det dette er aktuelt (f. eks.: Foto Odd Amundsen ©Riksarkivet). Gjengivelse må være avklart med rettighetshaver. Kontakt redaksjonen ved tvil.

Illustrasjoner med tekst leveres på egne filer, merket ill. 1, ill. 2 osv. Bildetekstene merkes i forhold til dette. I løpende tekst markeres ønsket plassering slik: <ill. 1 med bildetekst inn her>

Etter lest korrektur vil manuskriptet med forslag til redaksjonelle endringer bli returnert til forfatter for eventuelle kommentarer.

## Publisering

Norsk Arkivforum er primært en papirbasert skriftserie.

Arkivarforeningen forbeholder seg retten til å publisere hele eller deler av publikasjonen på foreningens nettsider etter en viss tid.